

Archeologisch Bureauonderzoek

Zuidrand Goirle - uitbreiding Groen-Blauwe zone

Antea Group Archeologie 2017/130

projectnummer 407072
definitief revisie 02
12 december 2017

Archeologisch Bureauonderzoek

Zuidrand Goirle - uitbreiding Groen-Blauwe zone

Antea Group Archeologie 2017/130

projectnummer 407072
definitief revisie 02
12 december 2017

Auteurs

Dr. M.L. Craane

Opdrachtgever

VP Grondexploitatie
Bergstraat 28
5051 HC Goirle

datum vrijgave

12/12/17

beschrijving revisie 02

Definitief met opm. bev. gezag

goedkeuring

M. Scholten

vrijgave

W.A. Matla

Inhoudsopgave

Blz.

	Samenvatting	2
1	Inleiding	3
2	Beschrijving onderzoekslocatie	8
2.1	Begrenzing onderzoeks- en plangebied	8
2.2	Huidig en toekomstig gebruik	8
2.3	Archeologisch beleid	8
2.4	Landschappelijke situatie	9
2.4.1	Historische situatie en mogelijke verstoringen	11
3	Bekende waarden	15
3.1	Archeologische waarden	15
3.2	Ondergrondse bouwhistorische waarden	18
4	Archeologische verwachting	19
4.1	Bestaande verwachtingskaarten	19
4.2	Gespecificeerde archeologische verwachting	19
5	Conclusies en advies	20
5.1	Conclusies	20
5.2	(Selectie)advies	20
	Literatuur en geraadpleegde bronnen	22
	Bijlagen	
1	Archeologische perioden	
2	AMZ-cyclus	
3	BAAC Rapport V-14.0156	
	Kaartbijlagen	
	407072-ARCHIS Gegevens uit ARCHIS	

Administratieve gegevens

Projectnummer Antea Group 407072.02
OM-nummer 4012507100
Provincie Noord-Brabant
Gemeente Goirle
Plaats Goirle
Toponiem Zuidrand Goirle

Kaartblad 50F
Coördinaten 132930/391920

Opdrachtgever VP Grondexploitatie
Uitvoerder Antea Group
Datum uitvoering september
Projectteam M. Scholten (projectleider)
M.L. Craane (Senior KNA- bureauonderzoek-archeoloog)

Vrijgave conform KNA H.J.L.C. Koopmanschap (senior KNA-archeoloog)
Bevoegd gezag Gemeente Goirle
Deskundige Bevoegd gezag F.P. Kortlang en G. van den Eynde

Beheer documentatie Antea Group

Afbeelding 1. Uitsnede topografische kaart 1:25.000 met ligging plangebied (niet op schaal).

Samenvatting

In opdracht van VP Grondexploitatie heeft Antea Group een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor het plangebied dat in het kader van de EHS-compensatie voor het plan Zuidrand Goirle zal worden ontwikkeld. Binnen de eerder gehanteerde grenzen van de ontwikkellocatie Zuidrand is daarvoor te weinig ruimte en is er voor gekozen het gebied uit te breiden met het onderhavig plangebied.

Het plangebied is gelegen direct ten zuiden van de deellocatie Van Puijenbroek en is gelegen ter hoogte van de straten De Vosserrijten, De Molendijk en de Watermolenstraat. Voor het ontwikkellocatie Zuidrand Goirle is in 2015 door de firma BAAC een archeologisch bureauonderzoek opgesteld.¹ De resultaten van dat onderzoek zijn meegenomen in deze rapportage voor zover ze voor het onderhavige plangebied relevant zijn. Het noordelijk gedeelte van het onderhavige plangebied overlapt namelijk met een deel van de ontwikkellocatie Zuidrand. De gegevens uit dat bureauonderzoek zijn deels gebruikt voor het opstellen van dit bureauonderzoek.

Het bureauonderzoek heeft uitgewezen dat er in het plangebied een middelhoge tot hoge kans is op het aantreffen van archeologische sporen en vondsten. In het beekdal kan namelijk sprake zijn van tijdelijke kampementen uit de steentijd en sporen en vondsten die te maken hebben met het gebruik van het gebied voor de jacht- en visvangst en het winnen van grondstoffen. Ook sporen van de regulering van waterlopen in het gebied om bijvoorbeeld overstromingen te voorkomen kunnen worden aangetroffen. Of er sprake is van een archeologische vindplaats in het plangebied hangt voor een groot gedeelte af van de bodemopbouw in het plangebied. Het is namelijk van belang of er in het recente verleden activiteiten menselijke handelingen hebben plaatsgevonden die de natuurlijke bodemopbouw hebben verstoord en of dat (delen van) het plangebied zijn opgehoogd.

Ook de uitgebreide AHN-analyse (inclusief hillshade) en de gegevens van het waterschap die we in navolging op het commentaar van het bevoegd gezag op het concept rapport hebben verwerkt in dit bureauonderzoek hebben geen aanwijzingen opgeleverd voor recente verstoringen door menselijk handelen in een (een deel van) het plangebied. Op basis van het bureauonderzoek alleen is het dus niet mogelijk om een deel van het plangebied administratief uit te sluiten van archeologisch vervolgonderzoek. Het is de verwachting dat een archeologisch veldonderzoek wel uitsluitsel kan geven over de exacte bodemopbouw en mogelijke recente verstoringen door menselijk handelen in (een deel van) het plangebied.

We stellen allereerst voor om een archeologisch booronderzoek uit te voeren in de verkennende fase. Dit komt neer op gemiddeld zes boringen per hectare. Dit levert feitelijk daarmee een bodemverstoringenkaart op. Mocht op basis van die kaart blijken dat in de gebieden waar u daadwerkelijk bodemingrepen bij de herontwikkeling van het gebied voorziet nog intact zijn, dan dient alleen op die plaatsen een vervolgonderzoek uitgevoerd worden.

¹ Oldenmenger & de Boer 2015

1.2 Visie Zuidrand Goirle

In 2015 heeft Kuiper Compagnons in opdracht van de genoemde eigenaren een integrale visie opgesteld voor het totale plangebied, de 'Visie Zuidrand Goirle'. In deze visie is niet alleen aandacht besteed aan de herontwikkeling van de locaties tot woningbouw, maar ook aan integrale vraagstukken als de invulling van groen en water, de inrichting van de openbare ruimte, en de omgang met het industrieel erfgoed in het gehele plangebied. De visie is op 15 december 2015 vastgesteld door de gemeenteraad van Goirle. Bij de totstandkoming van de visie werkten de initiatiefnemers samen met de gemeente Goirle. Ook het Brabants Landschap, de provincie Noord-Brabant en waterschap De Dommel hebben een bijdrage geleverd aan de visie.

Daarnaast zijn er in de visie enkele woonkavels voorzien in het planologisch beschermde Natuurnetwerk Nederland (NNN; voorheen Ecologische Hoofdstructuur), waardoor herbegrenzing van het NNN-gebied noodzakelijk is (Figuur 1.2; het rood omkaderde deel is gelegen in het NNN; het blauwe omkaderde deel vormt onder andere het zoekgebied voor de herbegrenzing)

Figuur 1.2: Rood omkaderd de ontwikkeling in het Zoekgebied van het Natuurnetwerk Nederland (N00.01). Blauw geeft voorliggend plangebied aan waar herbegrenzing gezocht wordt voor de aanwijzing van nieuw NNB-gebied, het waterbergingsgebied en de verlegging van de Nieuwe Leij. Indicatief is het gebied ingetekend met landschapselementen. Bron: Kuiper compagnons, 2015.

1.3 Naar nieuwe stedenbouwkundige en planologische kaders

Op basis van de visie werken de grondeigenaren/initiatiefnemers los van elkaar, maar wel met oog voor elkaar aan het opstellen van stedenbouwkundige plannen en bestemmingsplannen voor de deelgebieden. Ondanks het feit dat de ontwikkelende partijen los van elkaar verder gaan met de planvorming ligt er een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de integrale uitwerking van een aantal zaken binnen de verschillende ontwikkelingen (o.a. biodiversiteit en cultuurhistorie) en voor de integrale uitwerking van de Groen-Blauwe zone welke achter de drie te ontwikkelen locaties ligt.

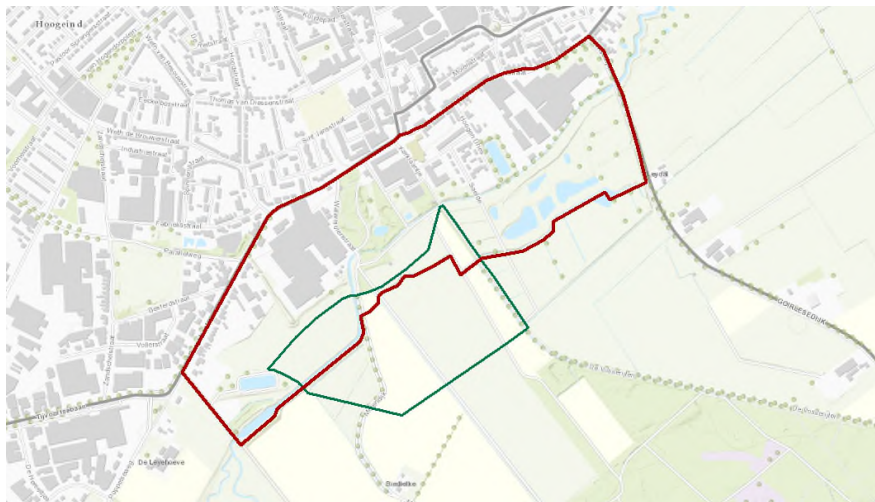
In het kader van de op te stellen bestemmingsplannen dienen diverse haalbaarheidsonderzoeken te worden uitgevoerd. Aangezien de stedenbouwkundige plannen voor de locaties nog niet bekend zijn, vormt de vastgestelde visie het uitgangspunt voor de onderzoeken. Later, als de plannen definitief zijn, worden de onderzoeken indien nodig geactualiseerd.

1.4 Plangebied archeologisch bureauonderzoek

Het onderhavig plangebied omvat aan de noordzijde een deel van het gebied ontwikkellocatie Zuidrand. Daarnaast betreft het een uitbreiding van het ontwikkelgebied Zuidrand Goirle in verband met natuurcompensatie. Hieronder worden de twee delen nader toegelicht.

1.4.1 Gebied ontwikkellocatie zuidrand (BAAC)

Voor de ontwikkellocatie Zuidrand is in 2015 door BAAC een archeologisch bureauonderzoek (onderzoeksmelding 62498) opgesteld.² Het noordelijk deel van het onderhavige plangebied (groen-blauwe zone) valt binnen de contouren van dat bureauonderzoek. Voor dat bureauonderzoek is door het bevoegd echter (nog) geen selectiebesluit genomen. Voor de volledigheid en om het bevoegd gezag de gelegenheid te geven om voor het gehele Zuidrand Goirle één selectiebesluit te kunnen nemen is het gehele bureauonderzoek van BAAC als bijlage bij dit rapport gevoegd.

Afbeelding 1.3. Gebied onderzocht door BAAC (rood), huidig plangebied (groen).

² Oldenmenger & de Boer 2015

1.5 Uitbreiding Groen-Blauwe zone

Het voorliggende archeologisch bureauonderzoek heeft betrekking op de Groen-Blauwe zone ten zuiden van de rode ontwikkeling (Figuur 1.2- rode omkadering). Binnen de rode ontwikkeling gaat er een gebied dat is aangewezen als NNN (in Brabant 'Natuurnetwerk Brabant' geheten; NNB) verloren. Ten zuiden van de Oude Leij, op de agrarische gronden in eigendom van Van Puijenbroek, is er de mogelijkheid om het NNB te herbegrenzen (aansluitend op reeds bestaande NNB) en verder uit te breiden. Naast de herbegrenzing van het NNB, behoren ook de ontwikkelingen aan de waterloop De Nieuwe Leij en de voorgestelde waterberging nabij de nu nog aanwezige fabriek van HaVeP tot de ontwikkelingen binnen de Groen-Blauwe zone. De waterloop De Nieuwe Leij krijgt deels een andere begrenzing, een nieuwe inrichting en zal natuurlijker worden ingepast in het landschap. Deze aspecten behoren naast het NNB-herbegrenzingszoekgebied eveneens tot voorliggende archeologisch bureauonderzoek.

In de Groen-Blauwe zone wordt ingezet op het herstellen van het kleinschalige houtwallen landschap, als overgang tussen de tuin, het moleneiland en het landgoed naar het aangrenzende gebied. Aangezien het gehele gebied ten zuiden van de tuin van Huize Anna nog niet is ingericht als NNB ontstaat daarmee de mogelijkheid in één slag de NNB in het gebied ten zuiden van Goirle handen en voeten te geven en uit te breiden. Bovendien wordt het mogelijk om in de Zuidrand een robuuste, goed ingerichte ecologische verbinding te maken. Samen met het verbrede beekprofiel van De Leij en de te ontwikkelen groene dorpsrand neemt de ecologische waarde van het gebied daarmee aanzienlijk toe. (uit: *Kuiper compagnons, 2015*)

1.6 Doel en onderzoeksvragen

1.6.1 Relatie tot bestemmingsplan

Het plangebied is gelegen binnen de contouren van het bestemmingsplan Buitengebied Goirle dat in 2011 geheel onherroepelijk is geworden. Door middel van lettertekenaanduiding archeologische verwachtingswaarde (av) is daarin geregeld dat er rekening dient te worden gehouden met het aspect archeologie.

Voor het grootste gedeelte van het plangebied geldt een middelhoge archeologische verwachting. Alleen langs de uiterste zuidrand van het plangebied komt een smalle strook met een lage archeologische verwachting voor.

1.6.2 Doel en onderzoeksvragen

Het doel van het uitvoeren van een archeologisch bureauonderzoek is het opstellen van een gespecificeerde archeologische verwachting voor het plangebied. Daarbij worden vragen beantwoord als "Waar kunnen we wat verwachten?" Voor het opstellen van een dergelijke verwachting wordt gebruik gemaakt van reeds bekende archeologische waarnemingen, historische kaarten, bodemkundige gegevens en informatie over de landschappelijke situatie. Een gespecificeerde verwachting gaat in op de mogelijke aanwezigheid, het karakter, de omvang, datering en eventuele (mate van) verstoring van archeologische waarden binnen het plangebied.

Dit bureauonderzoek is uitgevoerd conform de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 4.0.

1.7 Leeswijzer

Deze rapportage is verder als volgt opgebouwd:

- hoofdstuk 2 beschrijft de onderzoekslocatie
- hoofdstuk 3 geeft een toelichting op de bekende waarden
- hoofdstuk 4 beschrijft de archeologische verwachting
- hoofdstuk 5 geeft de conclusie en het advies voor vervolgonderzoek

2 Beschrijving onderzoekslocatie

2.1 Begrenzing onderzoeks- en plangebied

Het is van belang een onderscheid te maken tussen onderzoeksgebied enerzijds en plangebied anderzijds. Met plangebied wordt het gebied bedoeld waarop de in de inleiding genoemde plannen betrekking hebben. Binnen dit gebied kunnen eventueel aanwezige archeologische resten worden verstoord. Het onderzoeksgebied omvat het gebied waarover informatie is verzameld om een goed beeld te krijgen over de mogelijk aanwezige archeologische sporen in het plangebied. Het onderzoeksgebied is veelal groter dan het plangebied en verschilt al naar gelang het te onderzoeken aspect. In dit geval betreft het gebied dat is gelegen binnen een zone van 500 m rondom het plangebied, omdat dit voldoende wordt geacht om een brede indruk te krijgen van het archeologisch potentieel van het plangebied.

Het plangebied is gelegen in de gemeente Goirle ten zuiden van de kern. Alleen de oostelijke grens is een bestaande grens namelijk De Vosserrijten. De overige grenzen zijn niet in het landschap waar te nemen. In afbeelding 1 is de exacte locatie van het plangebied weergegeven. Het plangebied heeft een oppervlakte van circa 16 ha.

2.2 Huidig en toekomstig gebruik

Huidig gebruik plangebied

Momenteel is het plangebied in gebruik als grasland en akkerland en loopt er een riviertje doorheen.

Consequenties toekomstig gebruik

In het kader van de geplande ontwikkeling in het gebied Zuidrand Goirle dient er in het kader van de EHS natuurcompensatie plaats te vinden. Binnen de eerder gehanteerde grenzen van de ontwikkellocatie Zuidrand is daarvoor te weinig ruimte en is er voor gekozen het gebied uit te breiden met het onderhavig plangebied. De precieze omvang en soort van de natuurontwikkeling is in dit stadium nog niet bekend. De plannen hiervoor zullen pas gemaakt worden zodra de verschillende factoren die de graafwerkzaamheden zullen beïnvloeden geheel inzichtelijk zijn gemaakt. De werkzaamheden zullen elk geval bestaan uit het verleggen van de beek

2.3 Archeologisch beleid

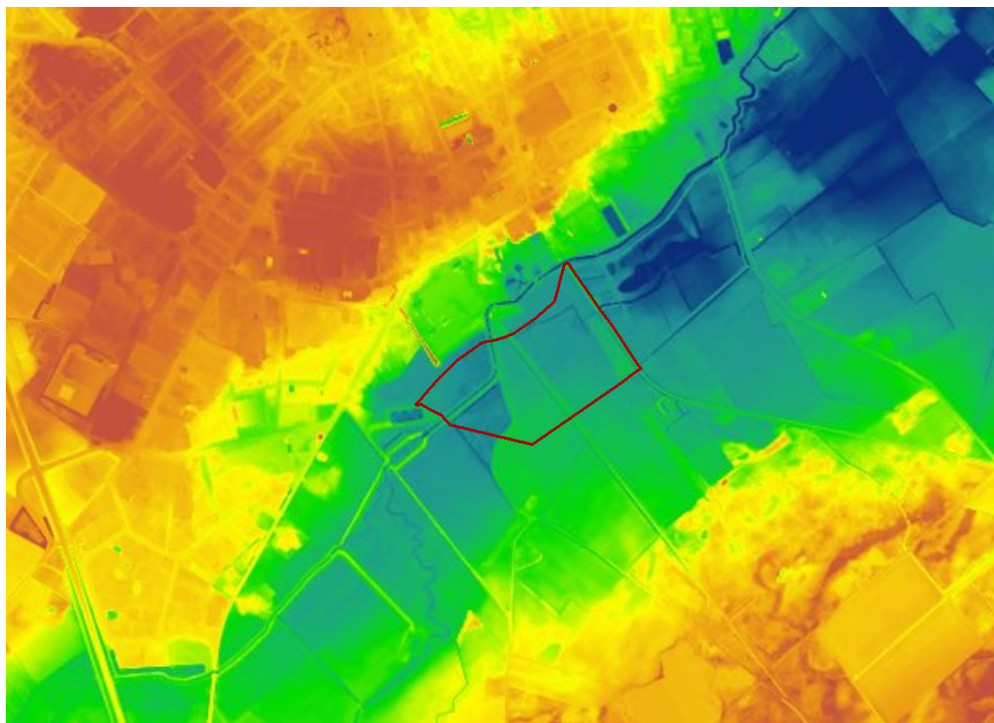
In de Wet op de Archeologische Monumentenzorg is de verantwoordelijkheid voor archeologie(beleid) grotendeels bij de gemeentelijke overheid neergelegd. Gemeenten dienen archeologie te borgen in hun ruimtelijk beleid, bijvoorbeeld door dubbelbestemmingen voor archeologie op te nemen in bestemmingsplannen. Om dat te kunnen doen hebben veel gemeenten een archeologische beleidskaart opgesteld. Op basis van deze kaart kan archeologie in bestemmingsplannen worden verwerkt.

Het plangebied is gelegen binnen de contouren van het bestemmingsplan Buitengebied Goirle dat in 2011 geheel onherroepelijk is geworden. Door middel van lettertekenaanduiding archeologische verwachtingswaarde (av) is daarin geregeld dat er rekening dient te worden gehouden met het aspect archeologie.

2.4 Landschappelijke situatie

Volgens de geologische overzichtskaart van Nederland maakt het noordelijk deel van het plangebied deel uit van een noordoost-zuidwest georiënteerde zone met beekzand en –leem van het Laagpakket van Singraven (Formatie van Boxtel; kaarteenhed Bx2). Het zuidelijk deel van het plangebied is gelegen in een zone van stuifzand van het laagpakket van Kootwijk (Formatie van Boxtel, Bx1).

Blad 9 van 22

Afbeelding 2.2. Uitsnede uit het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN)

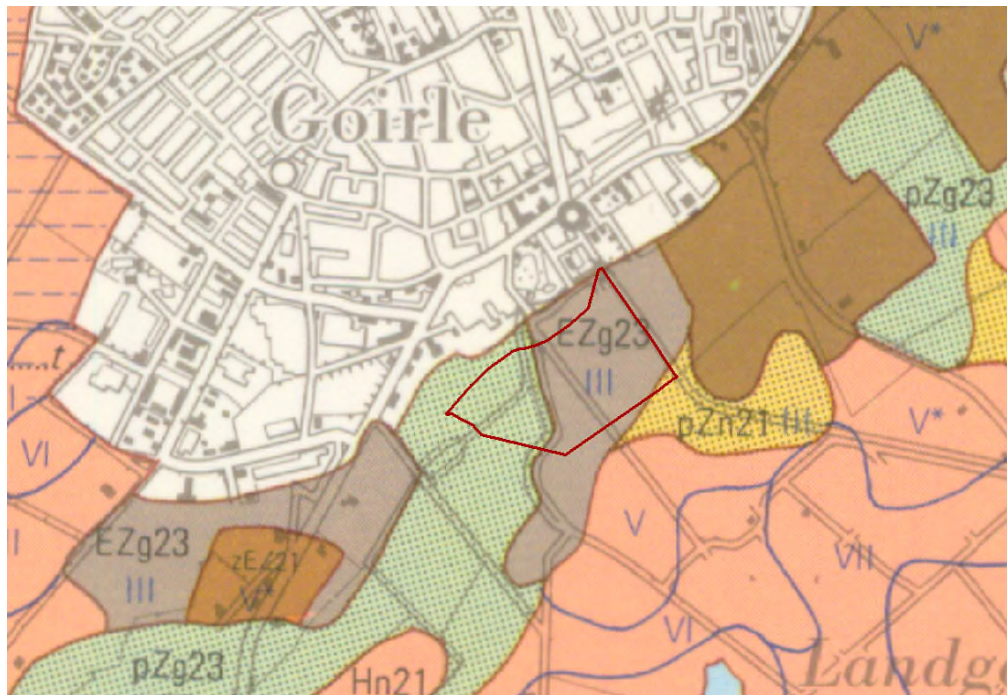

Afbeelding 2.3 Uitsnede uit het AHN met een hillshade

De hillshade (afbeelding 2.3.) laat op enkele plaatsen een gedetailleerd beeld zien. Er lijkt sprake te zijn van een tweetal gedempte waterlopen (groen) en ook lijkt één loop naar het noorden verplaatst (paars). Twee percelen zijn meer geaccidenteerd dan andere percelen (blauw) dat zou kunnen wijzen op een intensiever agrarisch gebruik.

Bodem en grondwater

In het westelijk gedeelte van het plangebied komen beekerdgronden voor, die zijn ontstaan in lemig fijn zand met grondwatertrap III (kaarteenhed pZg23) (afbeelding 2.4.. Als gevolg van de opvulling van het beekdal komen in het grootste deel van het plangebied echter lage enkeerdgronden (kaarteenhed EZg23) voor, die zijn ontstaan in lemig fijn zand met grondwatertrap III. In de zuidoostelijke punt van het plangebied komen nog gooreerdgronden die zijn ontstaan in leemarm en zwak lemig zand (pZn21) met grondwatertrap III. Bij grondwatertrap III ligt de gemiddeld hoogste grondwaterstand hoger dan 40 cm beneden maaiveld en de laagste grondwaterstand tussen de 80 cm en 120 cm beneden maaiveld.

Afbeelding 2.4. Uitsnede uit de bodemkaart

2.4.1 Historische situatie en mogelijke verstoringen

Historische situatie

Het plangebied maakte in de achttiende en negentiende eeuw grotendeels deel uit van het beekdal van de Leij. In België ontsprongen de Poppelsche of Kleine Leij (ook wel Nieuwkerksche Leij genoemd) en de Roversche Leij (ook wel 'Breeheese Leij' genoemd), die ten zuiden van het plangebied samenkwamen en verder stroomden als de Leij.

Direct ten noorden van het plangebied splitste de beek zich vervolgens in de noordelijk gelegen Nieuwe Leij en de zuidelijk gelegen Oude Leij. De Oude Leij loopt door het plangebied. Vanaf de Regte Heide voegde zich nog een kleine waterloop bij de Nieuwe Leij. Deze waterloop werd evenals de Nieuwe Leij gebruikt als blauwsloot, een waterloop die het ongezuiverde afvalwater vanuit de textielfabriek afvoerde. Blauw verwijst naar de kleur van het water door het gebruik van kleurstoffen. De Nieuwe Leij stond hierdoor in de volksmond ook wel bekend als de Vuile Leij.

De benaming van deze waterlopen veranderde nogal eens, waarbij ook wel eens de benaming Aa, Run of Rijt werd gebruikt. Over het algemeen wordt de term 'leij' gebruikt voor een gekanaliseerde of gegraven waterloop, terwijl 'aa' en 'run' gebruikt werden voor natuurlijke waterlopen en 'rijt' voor een kleine beek of waterloop.

De Oude Leij vormde van oudsher de grens tussen Goirle en Hilvarenbeek. Al in de tweede helft van de achttiende eeuw was deze beek rechtgetrokken, waardoor de oorspronkelijke sterk meanderende beek een vrij recht verloop had gekregen met hoekige bochten. Het tracé stroomopwaarts van de splitsing had lange tijd nog wel een sterk meanderend karakter. Mogelijk is de Nieuwe Leij ontstaan door het afgraven van veen, waardoor een nieuwe waterloop kon ontstaan. Een andere mogelijkheid is dat de Nieuwe Leij is gegraven om het beekdal beter te ontwateren. De waterloop kreeg in de loop der eeuwen een meanderend verloop en dreigde de dekzandrug te ondermijnen. Om dit te voorkomen heeft men het turfsteken in de rand van het beekdal verboden. Het beekdal van de Leij was grotendeels in gebruik als weiland en deels als hooiland met plaatselijk hakhout. Het gebied, dat onder andere bekend stond als De Waarden of Weerden, was overwegend verkaveld in langgerekte percelen, dwars op de beken. De hooilanden, De Vloeden of Goolschen Vloeden, lagen voornamelijk stroomopwaarts van een watermolen en overstroonden derhalve regelmatig. Hooilanden waren over het algemeen gemeenschappelijke gronden en kenden een grootschalige verkaveling. Na de Vrede van Munster (1648) verviel de gemeint, de gemeenschappelijke gronden, van Goirle en konden particulieren grond kopen om te ontginnen. Dergelijke percelen werden vaak afgebakend of omsloten door sloten en/of houtwallen. Doordat de percelen ten zuiden van de Nieuwe Leij in de lengterichting werden opgedeeld en de perceelsgrenzen begroeid waren met heggen, bomenrijen of singels, kreeg het landschap hier een kleinschalig karakter. De perceelsbeplanting diende niet alleen als afscheiding, maar werd door beheer als hakhout ook gebruikt voor brand- en geriefhout. Opvallend is dat in het uiterste oosten een deel van het gebied evenwijdig aan de beken was verkaveld. Vermoedelijk bevindt zich hier een dekzandopduiking, die bekend stond als de Hoevenberg.

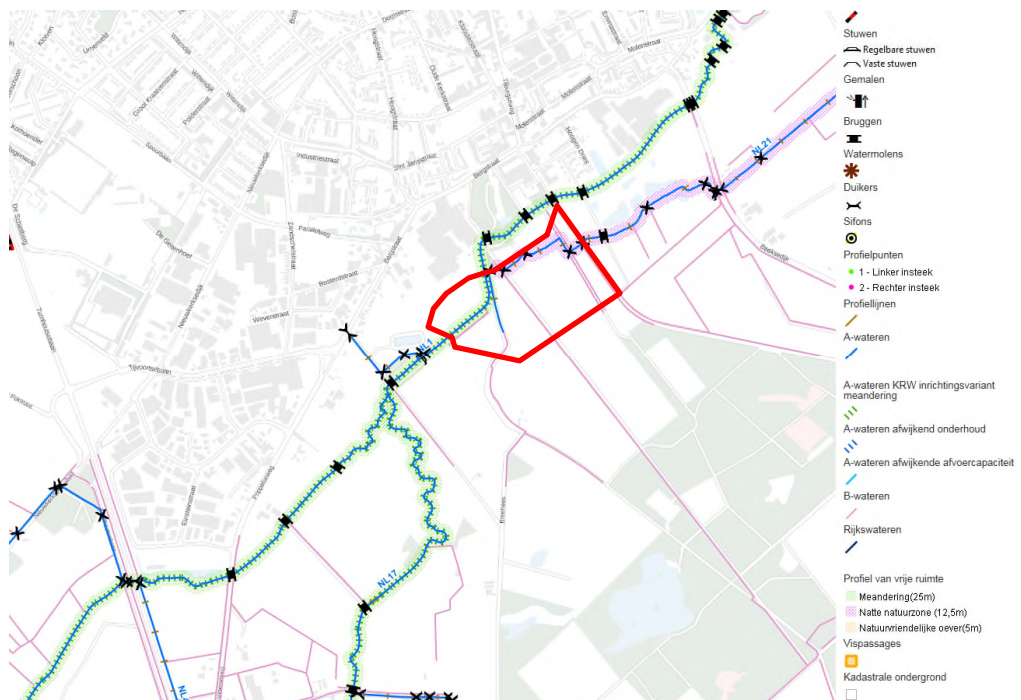
De oudst bekende vermelding van Goirle dateert uit 1298, maar opgravingen bij de afbraak van de parochiekerk hebben aangetoond dat er al in de twaalfde eeuw op deze plek een kerkje stond. De naam Goirle is afgeleid van 'goer', wat moeras of drassige grond betekent, en 'loo' wat op een open plek in het bos duidt. De meeste bebouwing lag aan de noordzijde oftewel aan de droge zijde van de Kerkstraat. Dit doet vermoeden dat de Leij regelmatig buiten haar oevers trad, waarbij de niet opgehoogde gronden aan de zuidzijde van de Kerkstraat overstroonden. Een andere verklaring is dat de Nieuwe Leij de dekzandrug dreigde te ondermijnen.

De historische kaarten laten zien dat het plangebied in de tweede helft van de negentiende eeuw helemaal is ontgonnen (afbeelding 2.6 en 2.7). In 1907 is de Vosserrijt, die de oostelijke grens van het plangebied vormt, doorgetrokken als stoomtrambaan. De stoomtram werd in 1935 opgeheven waarna het vervoer overgenomen is door bussen. De laanbeplanting dateert van de na de opheffing van de stoomtrambaan.

Na de Tweede Wereldoorlog is men begonnen de waterhuishouding in het beekdal van de Leij sterk te verbeteren. In 2009 heeft het Waterschap De Dommel samen met Brabants Landschap het gebied ten oosten van het plangebied tussen de Nieuwe en de Oude Leij, de Vosserrijten en de Beeksedijk opnieuw ingericht voor waterberging en natuurontwikkeling. In dit gebied stroomde bij hoogwater het water van de Nieuwe Leij naar de Oude Leij, waardoor er benedenstrooms wateroverlast optrad. Door de aanleg van een kade en door het maaiveld te verlagen tot moerasgebieden en waterplassen, kan het water bij hoogwater worden geborgen. Zodra de hoogwatergolf voorbij is, wordt het gebied weer geleidelijk ontwatert. Bij de inrichting

van het gebied is rekening gehouden met de oorspronkelijke verkavelingspatronen en zijn bomenrijen en struwelen aangebracht om de landschappelijke beslotenheid terug te brengen.

Het Waterschap De Dommel heeft aangegeven dat er in het plangebied zelf weinig graafwerkzaamheden zijn uitgevoerd in het plangebied. Omdat er geen grootschalige graafwerkzaamheden zijn uitgevoerd zijn gegevens over eventuele kleinere werkzaamheden door, of in opdracht van, het waterschap niet aanwezig. De legger van het oppervlaktewater (afbeelding 2.5) laat zien dat de stroom van de Oude en de Nieuwe Ley omgeven wordt door een natte natuurzone. In die rivier zijn binnen het plangebied een vijftal duikers aanwezig. Daarnaast is er sprake van enkele smalle B-wateren die als sloten langs de wegen zijn aangelegd.

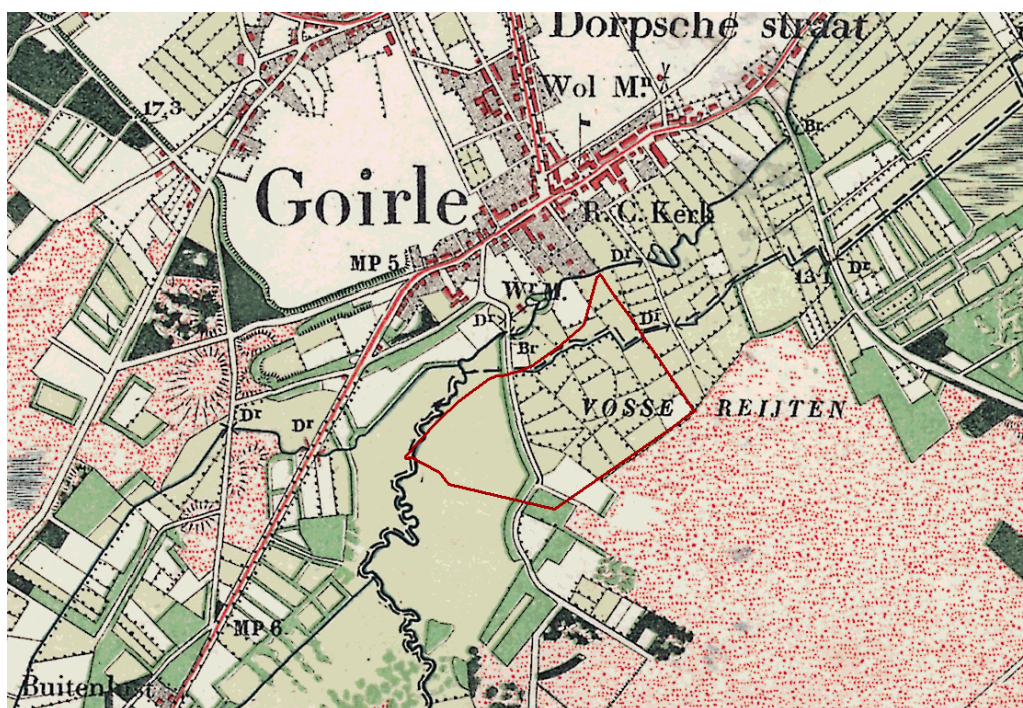

Afbeelding 2.5 Legger oppervlaktewater Waterschap de Dommel³

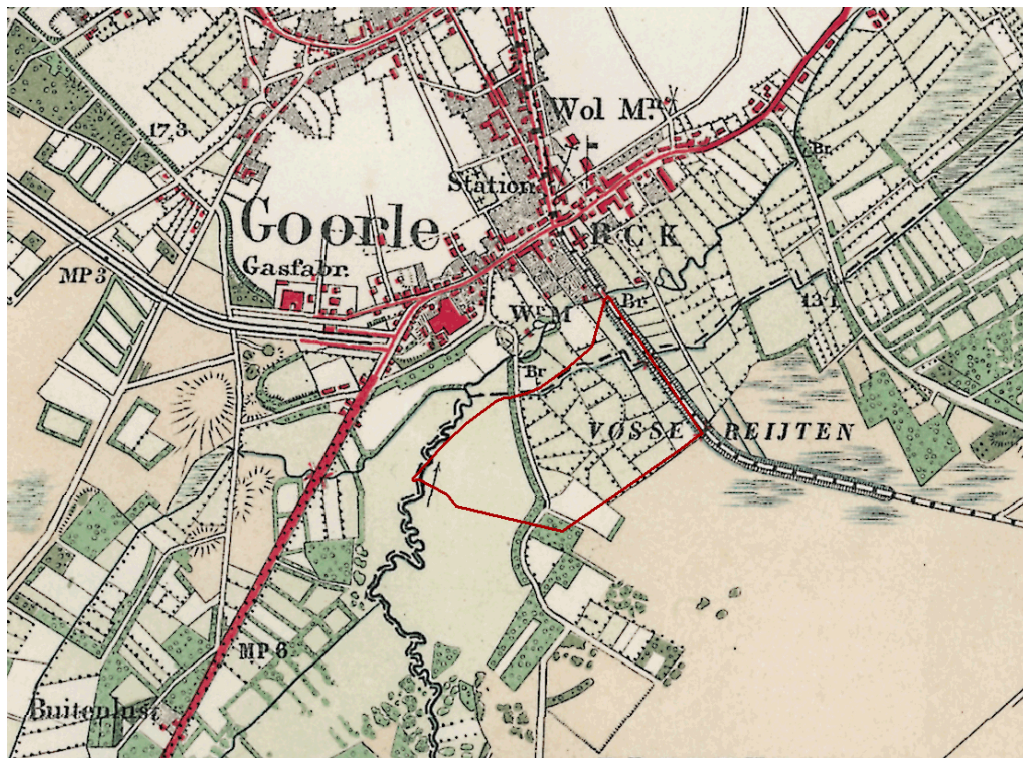
³ <http://dommel.webgispublisher.nl/Viewer.aspx?map=Legger-oppervlaktewater-Ontwerp&profileName=Widget>
 Blad 13 van 22

Afbeelding 2.6. Nettekeningen 1850.

Afbeelding 2.7. Bonneblad 1899.

Afbeelding 2.8. Bonneblad 1923.

Mogelijke verstoringen

Door het intensief gebruik als landbouw grond is de natuurlijke bodemopbouw mogelijk deels verstoord. Mogelijk zijn echter delen van het landschap opgehoogd om deze beter geschikt te maken voor landbouw. Dit kan echter alleen door een verkennend booronderzoek worden bepaald.

3 Bekende waarden

3.1 Archeologische waarden

Uit het Archeologische Informatie Systeem (ARCHIS) van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed zijn de bekende archeologische waarden in een omtrek van ongeveer 1000 m rondom het plangebied opgevraagd. Het betreft archeologische monumenten (AMK-terreinen), archeologische waarnemingen (zoals vondsten) en meldingen van eerdere archeologische onderzoeken (zie kaart 407072-ARCHIS in de kaartenbijlage).

Gegevens uit ARCHIS: AMK-terreinen

Op circa 100 m ten noorden van het plangebied ligt een terrein van hoge archeologische waarde (monumentnummer 16851). Dit betreft het terrein met de oude dorpskern van Goirle. Binnen die kern vond al bewoning plaats voor 1250.

AMK-nr	Waarde	Complex	Van	Tot
16851	hoge archeologische waarde	Nederzetting, onbepaald	Middeleeuwen laat A: 1050 - 1250 nC	Nieuwe tijd: 1500 - 1950

Tabel 1. AMK-terreinen binnen onderzoeksgebied (bron: ARCHIS).

Gegevens uit ARCHIS: archeologische waarnemingen

Direct ten oosten van het plangebied zijn in archis 2 waarnemingen gedaan. Deze zijn echter administratief geplaatst. De eerste waarneming is eigenlijk gedaan ten noordoosten van Goirle, dus niet nabij plangebied, bij een zandafgraving in de jaren dertig van de twintigste eeuw. De vondst bestond uit drie urnen uit de vroege ijzertijd (ARCHIS-waarnemingsnr. 36762). De tweede waarneming betreft eveneens de vondst van urnen uit de bronstijd-ijzertijd op de heide (ARCHIS-waarnemingsnr. 36783). Ook deze vondsten zijn niet direct naast het plangebied gedaan. Op 600 m ten noorden van het plangebied is in 2006 door BILAN een archeologisch booronderzoek uitgevoerd. Bij dit onderzoek werden aardewerkfragmenten uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd aangetroffen (ARCHIS-waarnemingsnr. 425534). Later in dat jaar is in het gebied een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd. Bij dit onderzoek werden uitsluitend sporen aangetroffen die verband houden met agrarische activiteit in de late middeleeuwen alsmede aardewerkfragmenten uit de middeleeuwen en nieuwe tijd (ARCHIS-waarnemingsnr. 425777).

Op 700 m ten noordwesten van het plangebied zijn langs de Nieuwkerksedijk ter hoogte van het toponiem Tichelberg in het midden van de twintigste eeuw 'Romeinse potten' en vuursteenartefacten gevonden (ARCHIS-waarnemingsnr. 35468). Nadere informatie ontbreekt. Op een nabijgelegen locatie bevindt zich een waarneming die betrekking heeft op de vondst van een bronzen lanspunt uit de bronstijd (ARCHIS-waarnemingsnr. 36785).

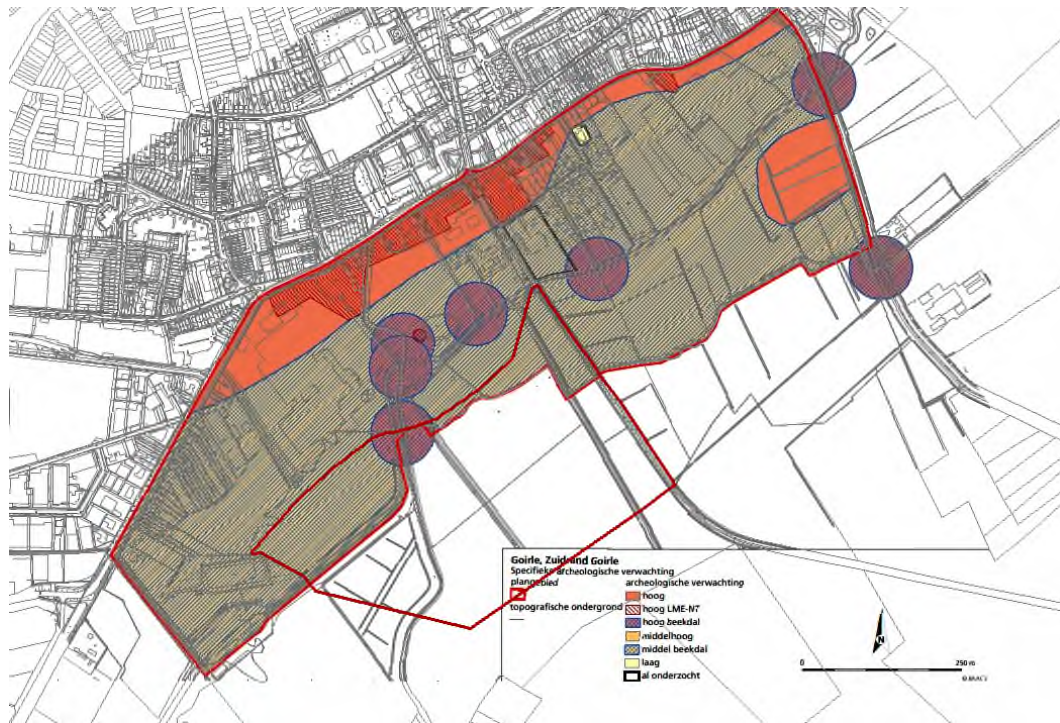
Waarnr	Complex	Begin	Eind
35468	Onbekend	Paleolithicum laat: 35000 C14 - 8800 vC	Romeinse tijd: 12 vC - 450 nC
36762	Urnenveld	IJzertijd vroeg: 800 - 500 vC	IJzertijd vroeg: 800 - 500 vC
36783	Crematiegraf	Bronstijd: 2000 - 800 vC	IJzertijd: 800 - 12 vC
36785	Onbekend	Bronstijd: 2000 - 800 vC	Bronstijd: 2000 - 800 vC
425534	Onbekend	Middeleeuwen laat A: 1050 - 1250 nC	Nieuwe tijd C: 1850 - heden
425777	Onbekend	Middeleeuwen laat A: 1050 - 1250 nC	Nieuwe tijd: 1500 - heden

Tabel 2. Archeologische waarnemingen binnen onderzoeksgebied (bron: ARCHIS)

Gegevens uit ARCHIS: eerdere onderzoeken

Zoals aangegeven in de inleiding is voor de ontwikkellocatie Zuidrand in 2015 door BAAC een archeologisch bureauonderzoek (onderzoeksmelding 62498) opgesteld.⁴ Het noordelijk deel van het onderhavige plangebied valt binnen de contouren van dat bureauonderzoek. De conclusie van het bureauonderzoek is dat er voor het grootste gedeelte van het toenmalige plangebied een middelhoge tot hoge verwachting is voor archeologische sporen en vondsten vanaf de steentijd tot en met de nieuwe tijd. Omdat niet bekend is in hoeverre er bodemverstoringe werkzaamheden hebben plaatsgevonden en in hoeverre er is opgehoogd, wordt er geadviseerd om de gebieden met een middelhoge en hoge archeologische verwachting middels een verkennend booronderzoek te onderzoeken. Alleen voor één perceel dat al is onderzocht geldt een lage archeologische verwachting. Binnen het huidige plangebied geldt er voor het door BAAC onderzochte gedeelte en middelhoge verwachting voor aan een beekdal gerelateerd sporen en vondsten en voor een kleine locatie een hoge verwachting omdat daar mogelijk sprake is van een voorde of brug.

⁴ Oldenmenger & de Boer 2015

Afbeelding 3.1. Archeologische verwachtingskaart uit bureauonderzoek (62498)

In 2007 heeft Synthegra in het kader van een bestemmingsplanwijziging voor een terrein tussen het Kerklaantje en de Saelde, direct ten noorden van het plangebied een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd (onderzoeksmeldingsnr. 26031). Op basis van dit onderzoek is aan het gebied een hoge verwachting toegekend voor archeologische waarden uit de steentijd tot en met de nieuwe tijd en is geadviseerd een archeologisch booronderzoek uit te voeren. In 2008 is dit booronderzoek door Synthegra uitgevoerd (onderzoeksmeldingsnr. 26457). Bij dit onderzoek bleek dat het gebied recent was opgehoogd, waardoor de geplande verstoring de oorspronkelijke bodem niet zou bereiken. Derhalve is geadviseerd om bij bodemverstoring dieper dan 70 cm (zuidelijke deel) en 110 cm (noordelijke deel) een archeologische begeleiding van de werkzaamheden uit te voeren.

In 2009 is door Oranjewoud voor een terrein aan de Hoogen Dries, op circa 250 m een bureauonderzoek en karterend booronderzoek uitgevoerd (onderzoeksmeldingsnr. 36879). Op basis van het bureauonderzoek was aan het gebied een (middel)hoge verwachting toegekend voor archeologische waarden uit de steentijd tot en met de nieuwe tijd. Uit het veldonderzoek bleek dat de bodem bestond uit een 70 tot 90 cm dik met puin verstoord plaggendek met daaronder de C-horizont. In het noordelijke deel van het terrein was de humeuze bovengrond veel dikker (125 tot 150 cm). Hier werd in één boring onder de humeuze bovengrond een 20 cm dikke laag restveen met daaronder een compleet podzolprofiel aangetroffen. Dit wijst er op dat de humeuze bovengrond ontstaan is door het ophogen van de randzone van het beekdal. Er zijn geen relevante archeologische indicatoren aangetroffen. Derhalve is geadviseerd geen vervolgonderzoek uit te voeren.

Op circa 200 m ten westen van het plangebied heeft MUG Ingenieursbureau BV in 2010 een archeologisch bureau- en booronderzoek uitgevoerd (onderzoeksmeldingsnr. 41049 en 41050). In het gebied werd een 35 tot 85 cm dikke humeuze bovengrond aangetroffen, waarin

zich soms aan de basis een grijsbruine AB-horizont bevond. In één boring werd nog een grotendeels intact podzolprofiel aangetroffen. De C-horizont bestond uit dekzand met veel roestvlekken. Op basis van het relatief verstoorte bodemprofiel is geen vervolgonderzoek geadviseerd.

In 2006 is door Sagro Milieu Advies Zeeland BV. voor een gebied op de hoek van de Kerkstraat en de Beeksedijk, op circa 400 m ten noordoosten van het plangebied een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd (onderzoeksmeldingsnr. 19605). De resultaten van dit onderzoek zijn niet geregistreerd in ARCHIS.

Op circa 600 m ten noordoosten van het plangebied is in 2004 door BILAN een archeologisch bureau- en booronderzoek uitgevoerd (onderzoeksmeldingsnr. 6605). Bij het veldonderzoek werd in het zuidelijke deel een pakket (kleiig) veen aangetroffen met daaronder matig grof zand. In het noordelijke deel bevond zich een meer dan 50 cm dikke humeuze bovengrond met direct daaronder de C-horizont. Het lagere deel van het gebied was gedempt met onder andere puin. Er werden geen archeologische indicatoren aangetroffen, waardoor geen vervolgonderzoek is aanbevolen.

OM-nr	Uitvoerder	Type onderzoek	Jaar uitvoering
6605	Bureau Interdisciplinaire Landschapsanalyse	Archeologisch: booronderzoek	2004
17989	Bureau Interdisciplinaire Landschapsanalyse	Archeologisch: booronderzoek	2006
19016	Bureau Interdisciplinaire Landschapsanalyse	Archeologisch: proefputten/proefsleuven	2006
26031	Synthebra BV	Archeologisch: bureauonderzoek	2007
26457	Synthebra BV	Archeologisch: booronderzoek	2008
33856	Oranjewoud BV	Archeologisch: bureauonderzoek	2009
36879	Oranjewoud BV	Archeologisch: booronderzoek	2009
41049	MUG Ingenieursbureau BV	Archeologisch: bureauonderzoek	2010
41050	MUG Ingenieursbureau BV	Archeologisch: booronderzoek	2010
48567	BAAC BV	Archeologisch: bureauonderzoek	2011
62498	BAAC BV	Archeologisch: bureauonderzoek	2015

Tabel 3. Eerder uitgevoerde onderzoeken binnen onderzoeksgebied (bron: ARCHIS).

3.2 Ondergrondse bouwhistorische waarden

Binnen het plangebied worden geen ondergrondse bouwhistorische waarden verwacht. Wel is op het terrein van Van Puijenbroek een nog gebouwd (bovengronds) rijksmonument aanwezig (monumentnummer 516983).

4 Archeologische verwachting

4.1 Bestaande verwachtingskaarten

IKAW

De Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) is een door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed opgestelde kaart waarop aan de hand van eerder gedane archeologische waarnemingen en de bodemkundige gegevens is aangegeven wat de kans is in een bepaald gebied archeologie aan te treffen: laag, middelhoog of hoog. Zoals de naam al aangeeft gaat het hier - vanwege schaal en extrapolatie - slechts om een ruwe indicatie.

Voor het grootste gedeelte van het plangebied geldt een middelhoge archeologische verwachting. Alleen langs de uiterste zuidrand van het plangebied komt een smalle strook met een lage archeologische verwachting voor.

Provinciale verwachtingskaart

De cultuurhistorische waardenkaart van de provincie Noord-Brabant heeft de IKAW overgenomen en daarin de hoge en middelhoge archeologische verwachting samengevoegd. Daarnaast is het plangebied gelegen in het archeologische landschap 'dekzandrug Tilburg-Den Bosch'. Dit gebied komt overeen met historisch-geografisch waardevolle vlak 'Beekdal Oude Leij'.

Gemeentelijke verwachtingskaart

De gemeente Goirle beschikt niet over een eigen verwachtingenkaart en maakt gebruik van de provinciale archeologische verwachtingskaart die is gebaseerd op de landelijke Indicatieve Kaart Archeologische waarden (IKAW). Voor het grootste gedeelte van het plangebied geldt een middelhoge archeologische verwachting. Alleen langs de uiterste zuidrand van het plangebied komt een smalle strook met een lage archeologische verwachting voor.

4.2 Gespecificeerde archeologische verwachting

Datering

Voor het plangebied geldt een brede archeologische verwachting. Bewoningssporen worden verwacht uit de steentijd en overige sporen uit de periode daarna.

Complextype

Infrastructuur, tijdelijke kampementen.

Omvang

Van puntenvondsten tot vindplaatsen die zich tot buiten het plangebied uitstrekken (bijvoorbeeld het beekdal).

Diepteligging

Het archeologisch sporenniveau bevindt zich in de top van het natuurlijk bodemprofiel. In hoeverre er in het plangebied sprake is van recente verstoringen van dit bodemprofiel en of ophoging er van is op basis van een bureauonderzoek alleen niet definitief vast te stellen.

Locatie

Er geldt een hoge verwachting voor de hoog gelegen delen en een middelhoge verwachting voor de lage gelegen delen van het landschap.

Uiterlijke kenmerken

Resten van infrastructuur, voorwerpen gerelateerd aan jacht- en visvangst, gegraven waterwerken, winplaatsen van grondstoffen. Op hoger gelegen delen in het beekdal kunnen tijdelijke kampementen uit de steentijd aanwezig zijn.

Mogelijke verstoringen

Door het intensief gebruik als landbouw grond is de natuurlijke bodemopbouw mogelijk deels verstoord. Mogelijk zijn echter delen van het landschap opgehoogd om deze beter geschikt te maken voor landbouw. Dit kan echter alleen door een verkennend booronderzoek worden bepaald.

5 Conclusies en advies

5.1 Conclusies

Het bureauonderzoek heeft uitgewezen dat er in het plangebied een middelhoge tot hoge kans is op het aantreffen van archeologische sporen en vondsten. In het beekdal kan namelijk sprake zijn van tijdelijke kampementen uit de steentijd en sporen en vondsten die te maken hebben met het gebruik van het gebied voor de jacht- en visvangst en het winnen van grondstoffen. Ook sporen van de regulering van waterlopen in het gebied om bijvoorbeeld overstromingen te voorkomen kunnen worden aangetroffen. Of er sprake is van een archeologische vindplaats in het plangebied hangt voor een groot gedeelte af van de bodemopbouw in het plangebied. Het is namelijk van belang of er in het recente verleden activiteiten menselijke handelingen hebben plaatsgevonden die de natuurlijke bodemopbouw hebben verstoord en of dat (delen van) het plangebied zijn opgehoogd. Ook de uitgebreide AHN-analyse (inclusief hillshade) en de gegevens van het waterschap die we in navolging op het commentaar van het bevoegd gezag op het concept rapport hebben verwerkt in dit bureauonderzoek hebben geen aanwijzingen opgeleverd voor recente verstoringen door menselijk handelen in een (een deel van) het plangebied. Op basis van het bureauonderzoek alleen is het dus niet mogelijk om een deel van het plangebied administratief uit te sluiten van archeologisch vervolgonderzoek. Het is de verwachting dat een archeologisch veldonderzoek wel uitsluitsel kan geven over de exacte bodemopbouw en mogelijke recente verstoringen door menselijk handelen in (een deel van) het plangebied.

5.2 (Selectie)advies

Er wordt geadviseerd om in het plangebied een inventariserend veldonderzoek door middel van verkennende boringen uit te voeren ter hoogte van de gebieden waar een bodemverstoring van meer dan 30 cm – mv zal worden veroorzaakt. Omdat het plangebied te groot is wordt voorgesteld voor nu de nadruk te leggen op een getrapte aanpak. Hiertoe wordt geadviseerd het plangebied voor wat betreft de bodemopbouw in beeld te brengen met zes boringen per hectare. Alleen voor die gebieden waar vervolgens op basis van dat booronderzoek redelijkerwijs verondersteld mag worden dat de bodemopbouw nog een intact relevant archeologisch vlak kan bevatten EN waar concrete bodemingrepen voorzien worden, kan dan een vervolgonderzoek aan de orde zijn. Voor de steentijd verwachting bestaat een vervolgonderzoek dan uit boringen, voor de overige archeologische perioden zal dit een proefsleuvenonderzoek of archeologische begeleiding worden.

Zodra de definitieve plannen voor de ontwikkeling van het plangebied bekend zijn kan een concept boorpuntenplan voor archeologie worden opgesteld. Per hectare (of deel daarvan) bodemverstoringen dienen 6 boringen te worden gezet om een goed beeld te krijgen van de bodemopbouw ter hoogte van de geplande bodemingrepen.

Antea Group
Heerenveen, oktober 2017

Literatuur en geraadpleegde bronnen

Barends *et al.*, 1986: *Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering.* Uitgeverij Matrijs, Utrecht.

Berendsen, H.J.A., 2004 (4e druk): *De vorming van het land. Inleiding in de geologie en geomorfologie.* Van Gorcum, Assen.

Oldenmenger, A.G. & Boer, E.A.M. de, 2015: *Goirle; Plangebied Zuidrand Goirle; Cultuurhistorische onderzoek.* BAAC Rapport V-14.0156. BAAC, 's-Hertogenbosch.

Spréw, B. van, Ijzerman, S. & Dijk, H. van, 2002: *Standaard Archeologische Inventarisatie (SAI) en Cultuurhistorisch Onderzoek Schone Leij, Waterschap de Domel, Gemeenten Tilburg en Goirle.* Tilburg: BILAN.

Kaarten

- Bodemkaart van Nederland, 1:50.000, STIBOKA/Alterra, Wageningen
- Grote Historische Atlas (1830-1855), Wolters Noordhoff, Groningen
- Geomorfologische kaart 1:50.000, Alterra, Wageningen
- Kadastrale kaarten 1811-1832 (<http://beeldbank.cultureelerfgoed.nl>)
- Topografische kaart 1:25000 (<http://kadata.kadaster.nl>)

Internet

- ahn.maps.arcgis.com
- beeldbank.cultureelerfgoed.nl
- www.aardeopdekaart.nl
- archis.cultureelerfgoed.nl
- www.atlasleefomgeving.nl
- www.pdok.nl
- www.ruimtelijkeplannen.nl
- www.topotijdreis.nl
- <http://dommel.webgispublisher.nl/Viewer.aspx?map=Legger-oppervlaktewater-Ontwerp&profileName=Widget>

Over Antea Group

Van stad tot land, van water tot lucht; de adviseurs en ingenieurs van Antea Group dragen in Nederland sinds jaar en dag bij aan onze leefomgeving. We ontwerpen bruggen en wegen, realiseren woonwijken en waterwerken. Maar we zijn ook betrokken bij thema's zoals milieu, veiligheid, assetmanagement en energie. Onder de naam Oranjewoud groeiden we uit tot een allround en onafhankelijk partner voor bedrijfsleven en overheden. Als Antea Group zetten we deze expertise ook mondiaal in. Door hoogwaardige kennis te combineren met een pragmatische aanpak maken we oplossingen haalbaar én uitvoerbaar. Doelgericht, met oog voor duurzaamheid. Op deze manier anticiperen we op de vragen van vandaag en de oplossingen van de toekomst. Al meer dan 60 jaar.

Contactgegevens

Tolhuisweg 57
8443 DV HEERENVEEN
Postbus 24
8440 AA HEERENVEEN
T. (0513) 63 43 13
E. mattijs.scholten@anteagroup.com

www.anteagroup.nl

ISSN: 1570-6273

Copyright © 2016

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronisch of op welke wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de auteurs.

Disclaimer

Antea Group aanvaardt op generlei wijze aansprakelijkheid voor schade welke voortvloeit uit beslissingen genomen op basis van de resultaten van archeologisch (voor)onderzoek.

Bijlage 1: Archeologische perioden

Bijlage 1: Archeologische perioden

Als bijlage op de resultaten en verzamelde gegevens wordt hieronder een algemene ontwikkeling van de bewoners-geschiedenis in Nederland geschetst.

Gedurende het **paleolithicum** (300.000-8800 voor Chr.) hebben moderne mensen (*homo sapiens*) onze streken tijdens de warmere perioden wel bezocht, doch sporen uit deze periode zijn zeldzaam en vaak door latere omstandigheden verstoord. De mensen trokken als jager-verzamelaars rond in kleine groepen en maakten gebruik van tijdelijke kampementen. De verschillende groepen jager-verzamelaars exploiteerden kleine territoria, maar verbleven, afhankelijk van het seizoen, steeds op andere locaties.

In het **mesolithicum** (8800-4900 voor Chr.) zette aan het begin van het Holoceen een langdurige klimaatsverbetering in. De gemiddelde temperatuur steeg, waardoor geleidelijk een bosvegetatie tot ontwikkeling kwam en de variatie in flora en fauna toenam. Ook in deze periode trokken de mensen als jager-verzamelaars rond. Voorwerpen uit deze periode bestaan voornamelijk uit voor de jacht ontworpen vuurstenen spitsjes.

De hierop volgende periode, het **neolithicum** (5300-2000 voor Chr.), wordt gekenmerkt door een overschakeling van jager-verzamelaars naar sedentaire bewoners, met een volledig agrarische levenswijze. Deze omwenteling ging gepaard met een aantal technische en sociale vernieuwingen, zoals huizen, geslepen bijlen en het gebruik van aardewerk. Door de productie van overschot kon de bevolking gaan groeien en die bevolkingsgroei had tot gevolg dat de samenleving steeds complexer werd. Uit het neolithicum zijn verschillende grafmonumenten bekend, zoals hunebedden en grafheuvels.

Het begin van de **bronstijd** (2000-800 voor Chr.) valt samen met het eerste gebruik van bronzen voorwerpen, zoals bijlen. Het gebruik van vuursteen was hiermee niet direct afgelopen. Vuursteenmateriaal uit de bronstijd is meestal niet goed te onderscheiden van dat uit andere perioden. Het aardewerk is over het algemeen zeldzaam. De grafheuveltraditie die tijdens het neolithicum haar intrede deed werd in eerste instantie voortgezet, maar rond 1200 voor Chr. vervangen door begravingen in urnenvelden. Het gaat hier om ingegraven urnen met crematieresten waar overheen kleine heuveltjes werden opgeworpen, eventueel omgeven door een greppel.

In de **ijzertijd** (800-12 voor Chr.) werden de eerste ijzeren voorwerpen gemaakt. Ten opzichte van de bronstijd traden er in de aardewerktraditie en in het gebruik van vuursteen geen radicale veranderingen op. De mensen woonden in verspreid liggende hoeven of in nederzettingen van enkele huizen. Op de hogere zandgronden ontstonden uitgebreide omwalde akkercomplexen (*celtic fields*). In deze periode werden de kleigebieden ook in gebruik genomen door mensen afkomstig van de zandgebieden. Opvallend zijn de verschillen in materiële welstand. Er zijn zogenaamde vorstengraven bekend in Zuid-Nederland, maar de meeste begravingen vonden plaats in urnenvelden.

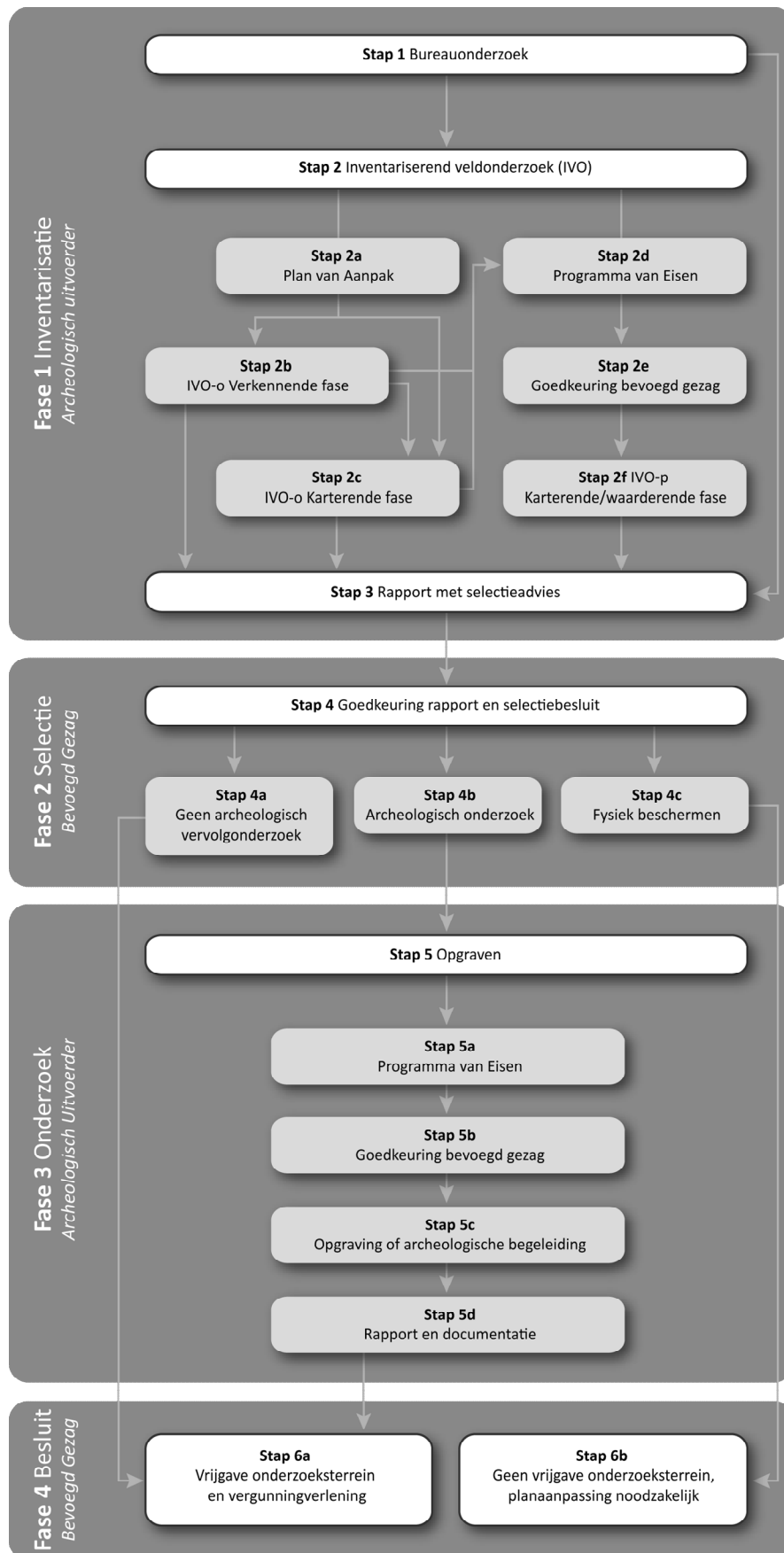
Met de **Romeinse tijd** (12 voor Chr. tot 450 na Chr.) eindigt de prehistorie en begint de geschreven geschiedenis. In 47 na Chr. werd de Rijn definitief als rijksgrens van het Romeinse Rijk ingesteld. Ter controle van deze zogenaamde *limes* werden langs de Rijn *castella* (militaire forten) gebouwd. De inheems leefwijze handhaafde zich wel, ook al werd de invloed van de Romeinen steeds duidelijker in soorten aardewerk (o.a. gedraaid) en een betere infrastructuur. Onder meer ten gevolge van invallen van Germaanse stammen ontstond er instabiliteit wat uiteindelijk leidde tot het instorten van de grensverdediging langs de Rijn.

Over de **middeleeuwen** (450-1500 na Chr.), en met name de vroege middeleeuwen (450-1000 na Chr.), zijn nog veel zaken onbekend. Archeologische overblijfselen zijn betrekkelijk schaars. De politieke macht was na het wegvallen van de Romeinen in handen gekomen van regionale en lokale hoofdliden. Vanaf de 10^e eeuw ontstaat er weer enige stabiliteit en is een toenemende feodalisering zichtbaar. Door bevolkingsgroei en gunstige klimatologische omstandigheden werd in deze periode een begin gemaakt met het ontginnen van bos, heide en veen. Veel van onze huidige steden en dorpen dateren uit deze periode.

De hierop volgende periode 1500 – heden wordt aangeduid als **nieuwe tijd**.

Bijlage 2: Archeologische Monumentenzorg (AMZ)

Schema Archeologische Monumentenzorg (AMZ)

Verklarende woordenlijst Archeologische Monumentenzorg (AMZ)

Archeologische begeleiding (STAP 5c)

Een archeologische begeleiding wordt uitgevoerd wanneer proefsleuven of en opgraving niet mogelijk zijn door bijvoorbeeld civieltechnische beperkingen.

Archeologische indicatoren

Hiermee worden aanwijzingen in de bodem bedoeld die duiden op menselijke activiteiten in het verleden, zoals aardewerkscherven, houtskool, botmateriaal, vondstlagen, etc.

Archis

Archeologisch informatiesysteem voor Nederland. Een digitale databank met gegevens over archeologische vindplaatsen en terreinen.

Bureauonderzoek (STAP 1)

Het bureauonderzoek is een rapportage waarin een gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel wordt opgesteld aan de hand van geomorfologische en bodemkaarten, de Archeologische Monumentenkaart (AMK), het Archeologisch Informatiesysteem (ARCHIS), historische kaarten en archeologische publicaties.

Fysiek beschermen (STAP 4c)

De archeologische resten blijven in de bodem behouden door bijvoorbeeld planaanpassingen.

Geofysisch onderzoek

Meetapparatuur brengt archeologische verschijnselen in de bodem driedimensionaal in kaart zonder te boren of te graven. Dit kan bijvoorbeeld door radar-, weerstandsonderzoek of elektromagnetische metingen.

Gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel

Dit model geeft op detailniveau voor het plangebied aan wat aan archeologische vindplaatsen aanwezig kan zijn. Op basis van dit verwachtingsmodel wordt bepaald of een inventariserend veldonderzoek nodig is en wat de juiste methode is om eventueel aanwezige archeologische resten aan te tonen.

Inventariserend veldonderzoek (IVO) (STAP 2)

Tijdens een inventariserend veldonderzoek worden archeologische waarden in het veld geïnventariseerd en gedocumenteerd. Waar is wat in de bodem aanwezig? De inventarisatie kan bestaan uit een inventariserend veldonderzoek-overig (door middel van een booronderzoek, veldkartering en/of geofysisch onderzoek) en/of een inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven. Wat de beste methode is, hangt sterk af van de omstandigheden en de aard van de vindplaats.

Inventariserend veldonderzoek - overig (IVO-o) (STAP 2b of 2c)

Bij een Inventariserend veldonderzoek - overig door middel van boringen (IVO-o) worden boringen gezet door middel van een handboor of guts.

Inventariserend veldonderzoek - proefsleuven (IVO-p) (STAP 2f)

Proefsleuven zijn lange sleuven van twee tot vijf meter breed die worden aangelegd in de zones waar aanwijzingen zijn voor het aantreffen van archeologische vindplaatsen.

Inventariserend veldonderzoek (IVO) - Verkennende fase (STAP 2b)

Wanneer bij het bureauonderzoek onvoldoende gegevens beschikbaar zijn om een gespecificeerd verwachtingsmodel op te stellen, wordt een inventariserend veldonderzoek - verkennende fase uitgevoerd. In deze fase wordt onderzocht of de bodem nog intact is, wat de bodemopbouw is en hoe deze invloed heeft gehad op de locatiekeuze van de mens in het verleden. Het onderzoek is bedoeld om kansarme zones om archeologische resten aan te treffen uit te sluiten en kansrijke zones te selecteren voor vervolgonderzoek. Een verkennend onderzoek kent een relatief lage onderzoeksintensiteit en wordt meestal uitgevoerd door middel van boringen.

Inventariserend veldonderzoek (IVO) - Karterende fase (STAP 2c of 2f)

Tijdens een inventariserend veldonderzoek - karterende fase wordt het plangebied systematisch onderzocht op de aanwezigheid van archeologische sporen en/of vondsten. De intensiteit van onderzoek is groter dan in de verkennende fase, bijvoorbeeld door een groter aantal boringen per hectare of door het aanleggen van proefsleuven.

Inventariserend veldonderzoek (IVO) - Waarderende fase (STAP 2f)

Tijdens de waarderende fase wordt aangegeven of de aangetroffen archeologische vindplaatsen behoudenswaardig zijn. Dat betekent dat de aard, omvang, datering, conservering en inhoudelijke kwaliteit van de vindplaats(en) wordt vastgesteld. Wanneer de waardering van de archeologische resten laag is, hoeft geen verder archeologisch onderzoek te worden uitgevoerd. Het plangebied wordt 'vrijgegeven'. Wanneer de resten behoudenswaardig zijn, wordt in eerste instantie behoud in situ (ter plekke in de bodem) nagestreefd. Wanneer dit door de voorgenomen ontwikkelingen niet mogelijk is, wordt vervolgonderzoek uitgevoerd in de vorm van een opgraving of archeologische begeleiding. Vaak wordt deze fase gecombineerd uitgevoerd met het inventariserend veldonderzoek karterende fase.

Opgraving (STAP 5c)

Wanneer door de toekomstige ontwikkelingen aanwezige archeologische resten in de bodem niet behouden kunnen worden, wordt een opgraving uitgevoerd. Tijdens de opgraving worden archeologische resten gedocumenteerd, gefotografeerd en bestudeerd. Hierdoor wordt informatie over het verleden zo goed mogelijk vastgelegd en behouden.

Plan van Aanpak (PvA) (STAP 2a)

Voor een booronderzoek is een Plan van Aanpak (PvA) noodzakelijk. Het PvA beschrijft hoe het veldwerk wordt uitgevoerd en uitgewerkt.

Programma van Eisen (PvE) (STAP 2d of 5a)

Voor het uitvoeren van een inventariserend veldonderzoek - proefsleuven, archeologische begeleiding of opgraving is een Programma van Eisen (PvE) noodzakelijk. Het PvE beschrijft het doel, vraagstelling en uitvoeringsmethode van het archeologisch onderzoek. Dit document wordt beschouwd als basisdocument voor archeologisch veldonderzoek waarmee de inhoudelijke kwaliteit gewaarborgd wordt. Het PvE wordt goedgekeurd door het bevoegd gezag (gemeente, provincie of het rijk).

Quickscan

In een quickscan wordt geïnventariseerd of en waar archeologisch onderzoek moet worden uitgevoerd.

Selectieadvies (STAP 3)

In het selectieadvies wordt op archeologisch inhoudelijke argumenten het advies gegeven welke delen van het plangebied vrijgegeven kunnen worden voor verdere ontwikkeling en welke delen behouden of opgegraven moeten worden.

Selectiebesluit (STAP 4)

De bevoegde overheid (gemeente, provincie of soms het rijk) geeft op basis van het selectieadvies aan welke maatregelen genomen worden. De bevoegde overheid kan van het selectieadvies afwijken indien zij dat nodig acht.

Veldkartering

Bij een veldkartering wordt het plangebied systematisch belopen om archeologische oppervlaktevondsten te verzamelen.

ONDERZOEKS- EN
ADVIESBUREAU

Goirle Plangebied Zuidrand Goirle

Cultuurhistorische onderzoek

BAAC Rapport V-14.0156

maart 2015

Auteurs:

A.G. Oldenmenger
E.A.M. de Boer

Status:

definitief

Colofon

ISSN: 1873-9350
Auteur(s): dhr. drs. ing. A.G. Oldenmenger
mw. E.A.M de Boer, MSc., MA.
Cartografie: mw. E.A.M de Boer, MSc., MA.
Redactie: dhr. ir. R.J.W.M. Gruben, dhr. drs. J. van der Weerden
Copyright: Woonstichting Leystromen te Rijen / BAAC bv te 's-Hertogenbosch

Autorisatie (senior archeoloog): drs. J.F. van der Weerden 27-8-2014

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Woonstichting Leystromen en/of BAAC bv.

BAAC bv
Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cultuurhistorie

Graaf van Solmsweg 103
5222 BS 's-Hertogenbosch
Tel.: (073) 61 36 219
Fax: (073) 61 49 877
E-mail: denbosch@baac.nl

Postbus 2015
7420 AA Deventer
Tel.: (0570) 67 00 55
Fax: (0570) 61 84 30
E-mail: deventer@baac.nl

Inhoud

Inhoud	5
Samenvatting	7
1 Inleiding	9
1.1 Onderzoekskader	9
1.2 Ligging van het gebied	10
1.3 Administratieve gegevens	11
2 Bureauonderzoek	13
2.1 Werkwijze	13
2.2 Landschappelijke ontwikkeling	13
2.2.1 Algemeen	13
2.2.2 Specifiek	15
2.3 Bewoningsgeschiedenis	20
2.3.1 Inleiding	20
2.3.2 Archeologische waarden	21
2.3.3 Algemene historische ontwikkeling	24
2.3.4 Historische ontwikkeling bebouwing Kerkstraat	30
2.3.5 Historische ontwikkeling bebouwing Bergstraat	34
2.3.6 Historische ontwikkeling Fabrieksterrein Van Besouw	36
2.3.7 Historische ontwikkeling fabrieksterrein Van Puijenbroek	39
2.3.8 Historische ontwikkeling Huize Anna	40
2.3.9 Historische ontwikkeling Thebe terrein	42
3 Verwachting en waardering	45
3.1 Inleiding	45
3.2 Archeologische verwachting	45
3.3.1 Inleiding	45
3.3.1 Specifieke archeologische verwachting	45
3.3 Historisch geografische waarden	47
3.3.1 Inleiding	47
3.3.2 Cultuurhistorisch waardevolle elementen	47
3.3.3 Cultuurhistorische karakteristiek	53
3.4 Bouwhistorische waarden	57
3.4.1 Inleiding	57
3.4.2 Deelgebied bebouwing aan de Kerkstraat	57
3.4.3 Deelgebied bebouwing aan de Bergstraat	59
3.4.4 Waardering en advisering bebouwing aan de straten	63
3.4.5 Deelgebied fabrieksterrein Van Besouw	67
3.4.6 Deelgebied fabrieksterrein Van Puijenbroek	73

3.4.7	Waardering en advisering fabrieksterreinen	78
3.4.8	Deelgebied huize Anna	83
3.4.9	Deelgebied Thebe	85
4	Synthese en aanbevelingen	89
4.1	Inleiding	89
4.2	Archeologie	89
4.3	Historische geografie en bouwhistorie	90
5	Geraadpleegde bronnen	93
	Bijlagen	97

Bijlage 1	Plattegrond plangebied
Bijlage 2	Overzicht van geologische en archeologische tijdvakken
Bijlage 3	Kadastrale kaart 1811-1832
Bijlage 4	Historische structuur
Bijlage 5	Specifieke archeologische verwachting
Bijlage 6	Waardevolle cultuurhistorische elementen en cultuurhistorische karakteristiek

Samenvatting

In opdracht van Woonstichting Leystromen heeft het onderzoeks- en adviesbureau BAAC bv een cultuurhistorisch onderzoek uitgevoerd voor het plangebied Zuidrand Goirle. Cultuurhistorie valt uiteen in drie deelgebieden: archeologie, historische geografie en bouwhistorie.

Archeologie

Archeologie houdt zich voornamelijk bezig met het bodemarchief, waartoe zowel vondstmateriaal als grondsporen behoren. Derhalve kan zonder veldonderzoek alleen een verwachting en geen waardering voor het plangebied worden opgesteld. De archeologische verwachting geeft inzicht in de kans dat er archeologische waarden in een gebied aanwezig zijn. Of er ook daadwerkelijk archeologische vindplaatsen aanwezig zijn, moet nader archeologisch (veld)onderzoek uitwijzen. De archeologische verwachting kan gebruikt worden om de inrichtingsplannen aan te passen om de archeologische waarden te ontzien (behoud *in situ*) en tegelijkertijd om de kosten voor archeologisch onderzoek laag te houden.

In het zuidelijke deel van het plangebied, het beekdal van de Leij, kunnen aan beekdal gerelateerde archeologische waarden voorkomen. De kans om dergelijke archeologische waarden ook daadwerkelijke aan te treffen is echter zeer klein. Derhalve wordt aan vennen en beekdalen een middelhoge verwachting toegekend voor aan natte zones gerelateerde archeologische waarden uit de steentijd tot de nieuwe tijd. Deze waarden kunnen zowel aan de top van de natuurlijk bodem als dieper, indien sprake is geweest van sedimentatie, worden aangetroffen. Voor de locaties van de oude voordes en bruggen (bufferzone van 50 m) geldt een hoge verwachting. Voor de hoogte in het zuidoostelijke deel van het plangebied geldt een hoge verwachting voor archeologische waarden (vuursteenvindplaatsen) uit de steentijd. In het plangebied zijn twee gebieden in het verleden onderzocht door middel van een archeologisch veldonderzoek. Op basis van één van deze onderzoeken is de archeologische verwachting bijgesteld naar een lage verwachting. In het andere gebied is de (middel)hoge archeologische verwachting ook na het veldonderzoek blijven bestaan.

In hoeverre het archeologisch niveau verstoord zal raken door de geplande herinrichting van het gebied, is afhankelijk van de dikte van het ophoogdek. Derhalve wordt geadviseerd om in de nog niet onderzochte gebieden met een middelhoge tot hoge verwachting voor archeologische waarden uit de steentijd tot en met de volle middeleeuwen bij bodemverstoringen dieper dan 30 cm –mv (normale ploegdiepte) een verkennend booronderzoek uit te voeren om de aard en intactheid van de bodem nader in kaart te brengen. Voor de gebieden met een hoge verwachting voor archeologische waarden uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd is een booronderzoek vanwege de verwachte archeologische verstoring van het bodemprofiel over het algemeen weinig zinvol. Derhalve wordt voor deze gebieden geadviseerd om bij verstoringen dieper dan 30 cm –mv een proefsleuvenonderzoek uit te voeren om de archeologische verwachting te

toetsen en aan te vullen. Voor het gebied met een lage verwachting wordt geen vervolgonderzoek aanbevolen.

Historische geografie en bouwhistorie

De analyse van de historisch geografie van het plangebied geeft aan wat de belangrijkste cultuurhistorische elementen in het gebied zijn. Deze elementen zijn in hoge mate bepalend voor de structuur binnen het gebied en het eeuwenlange gebruik van gronden daaraan. De aanwezigheid van het beekdal en de daarmee samenhangende waterhuishouding van het gebied, is van grote betekenis voor de wijze waarop Goirle door de eeuwen heen is uitgegroeid; vooral in noordelijke richting. Op basis van deze elementen en de ontwikkelingsgeschiedenis kan een aantal gebieden onderscheiden worden met hun eigen cultuurhistorische karakteristiek.

Analyse van de bebouwde omgeving heeft vooral het doel gehad om de aard van de bestaande bebouwing vanuit de geschiedenis te verklaren. Daarbij is zowel voor de huizen als voor de fabriekscomplexen een onderscheid gemaakt tussen gebouwen met relatief geringe betekenis en gebouwen die vanwege hun historische gebruik of voorkomen een sterkere stempel drukken op de identiteit van de gebouwde omgeving. In de fase van visievorming zal met name duidelijk moeten worden op welke manier wordt omgegaan met de bebouwing in deze laatste categorie. Als eerste zal, met oog voor de identiteit van het onderzoeksgebied, moeten worden gedefinieerd welk doel de beleidsmakers en planvormers met de bestaande bebouwing (vooral de niet-monumenten) hebben. Daarbij dient niet alleen de vraag te worden gesteld wat de betekenis van de bebouwing binnen de huidige context is, maar moeten worden gekeken naar de rol die deze in het toekomstbeeld van beleids- en planvormers kunnen hebben. Het wegnemen van een historische context kan gevolgen hebben voor de waardering van een te behouden object. Anderzijds kunnen door het vrijmaken van een object ook waarden worden versterkt. Het belangrijkste is dat de keuzen die worden gemaakt, in de visie worden verantwoord. Daarbij moet ook worden vastgelegd hoe wordt omgegaan met waarden die niet behouden (kunnen) blijven.

Het cultuurhistorische rapport wordt aangewend door de ontwikkelaars om te komen tot een gezamenlijke visie. Deze visie vormt de basis voor een plan. De effecten van dit plan moeten inzichtelijk worden gemaakt in een zogenaamde CHER, een CultuurHistorische Effect Rapportage. In dat kader kan het wenselijk zijn om voor een aantal locaties een verdiepingsslag in het onderzoek uit te voeren. Denk daarbij aan (archief)onderzoek van de tuin om Huize Anna of een deel van de fabrieksgebouwen in de vorm van objectgerichte bouwhistorische verkenningen. Deze onderzoeken brengen de cultuurhistorische waarden op een gedetailleerder niveau in beeld. Dit kan in het kader van een voorziene sloop of om richting te kunnen geven aan hergebruik. Uit de ontwerpvisie op de gebiedsontwikkelingen kunnen de idealiter de toetsingskaders worden gedestilleerd. Eén en ander kan resulteren in een aanpassing of nadere invulling van het plan, dat idealiter definitief gemaakt kan worden. Dit definitieve plan (inclusief het cultuurhistorisch onderzoek en de CHER) wordt voorgelegd aan de toetsende instanties en aan belangenpartijen. Na goedkeuring van de plannen kunnen in een voorbereidingsfase nadere onderzoeken aan de orde komen. Die onderzoeken gaan vooraf aan de uitvoer van het plan, of delen daarvan.

1 Inleiding

1.1 Onderzoekskader

In opdracht van Woonstichting Leystromen heeft het onderzoeks- en adviesbureau BAAC bv een cultuurhistorisch onderzoek uitgevoerd voor het plangebied Zuidrand Goirle. Aanleiding voor het onderzoek is het plan om het gebied her in te ontwikkelen, waarbij men rekening wil houden met de aanwezige cultuurhistorische waarden.

Eeuwenlang veranderde het landschap geleidelijk en op relatief kleine schaal. In de tweede helft van de twintigste eeuw veranderde dit door veelal grootschalige, planmatige ingrepen in het landschap. Grote delen van het historisch ontwikkelde landschap zijn daarbij ten prooi gevallen aan grootschalige ruimtelijke ontwikkelingen. Dit ging vaak ten koste van de identiteit. Geleidelijk is men zich steeds meer het belang van cultuurhistorie en erfgoed gaan realiseren. Mensen voelen zich meer en meer verbonden met een plek en ontnemen er een groot deel van hun identiteit aan. Desondanks bleef cultuurhistorie lange tijd van ondergeschikt belang bij ruimtelijke ontwikkelingen. Zonder een actief beleid en samenwerking van alle betrokkenen, is het duurzaam behoud van cultuurhistorische waarden niet gegarandeerd.

Wat is cultuurhistorie?

Wanneer men over cultuurhistorie spreekt, blijkt vaak dat veel onduidelijkheden bestaan over wat hieronder valt. Cultuurhistorie omvat drie vakgebieden; archeologie, bouwhistorie en historische geografie. Archeologie houdt zich voornamelijk bezig met het bodemarchief, waartoe zowel losse vondsten als grondsporen behoren. Tevens bestudeert de archeologie enkele bovengrondse verschijnselen uit de prehistorie en de middeleeuwen, zoals grafheuvels, hunebedden, schansen, dijken, landweren en dergelijke. Bouwhistorie betreft de studie van de bebouwde omgeving, zoals kerken, kastelen, bruggen, sluizen, maar ook tuinen en landgoederen. Historische geografie *“bestudeert de ruimtelijke aspecten van menselijke activiteiten in het verleden... [en] de sporen die vroegere menselijke activiteiten in het landschap hebben achtergelaten”*.¹ Hieronder vallen niet alleen elementen en patronen zoals (water)wegen, dijken, verkavelingspatronen, nederzettingsstructuren, heggen, houtwallen en poelen, maar ook het (historisch) bodemgebruik (akkers, heidevelden en dergelijke).

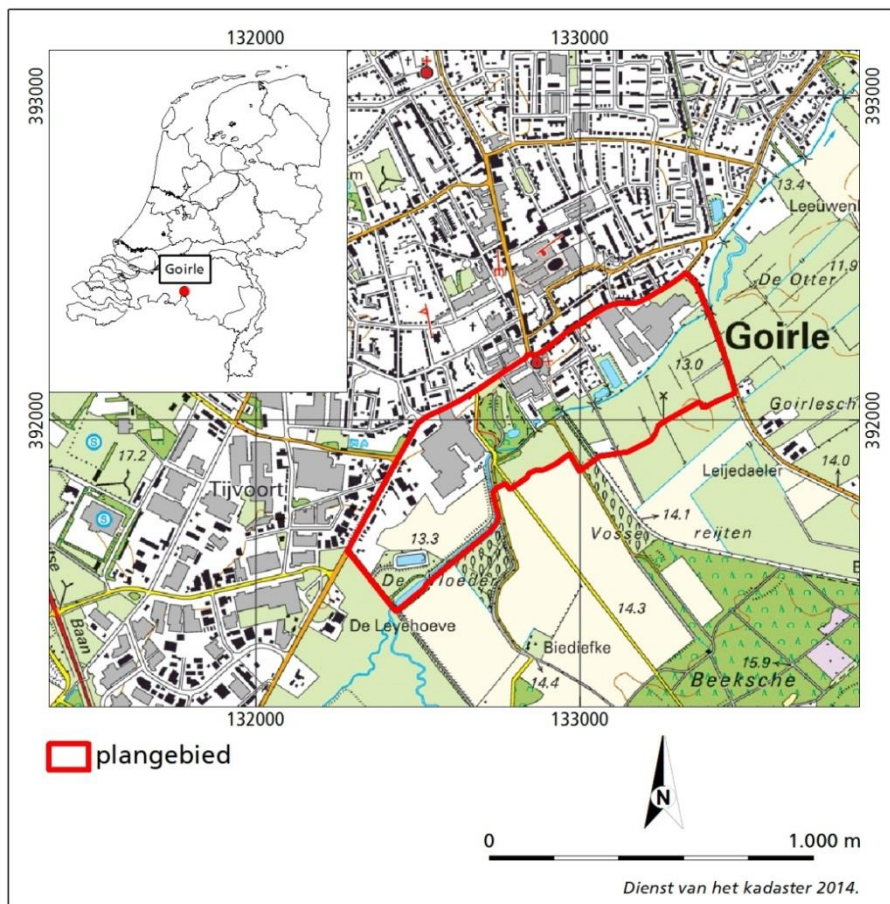
Om rekening te kunnen houden met cultuurhistorie bij ruimtelijke ontwikkelingen is het noodzakelijk inzicht te hebben in de aanwezige cultuurhistorische waarden. Dit inzicht is niet alleen van belang voor de ambtenaren en professionals die betrokken zijn bij de ontwikkeling van ruimtelijk

¹ Renes 1999.

beleid, maar ook bij de burgers die vaak een grote affiniteit hebben met hun eigen straat of dorp.

Het doel van deze studie is het verwerven van informatie over onderschreven cultuurhistorische waarden of verwachte archeologische waarden binnen een omschreven gebied aan de hand van bestaande bronnen. Met behulp van de verworven informatie en een veldinspectie worden de aanwezige cultuurhistorische waarden inzichtelijk gemaakt en wordt een specifiek archeologisch verwachtingsmodel opgesteld.

Het onderzoek is uitgevoerd conform de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie versie 3.3² en het vigerende gemeentelijke beleid.

Afbeelding 1.1 Ligging van het plangebied.

1.2 Ligging van het gebied

Het plangebied ligt aan de zuidelijke rand van Goirle op de overgang van de bebouwde kom naar de agrarische gronden in het beekdal van de Leij (gemeente Goirle, provincie Noord-Brabant). Het plangebied wordt aan de noordzijde begrensd door de Bergstraat-Kerkstraat, in het oosten door de Beeksedijk en in het westen door de Vloedijk. De zuidelijke begrenzing wordt gevormd door

² SIKB 2013.

Nieuwe Leij-Oude Leij. De oppervlakte van het plangebied bedraagt circa 46,4 ha. In afbeelding 1.1 en bijlage 1 is de ligging van het plangebied weergegeven.

1.3 Administratieve gegevens

Provincie:	Noord-Brabant
Gemeente:	Goirle
Plaats:	Goirle
Toponiem:	Zuidrand Goirle
Datum opdracht:	27 juni 2014
Datum rapportage:	31 maart 2015 (definitief), 27 augustus 2014 (concept)
BAAC-projectnummer:	V-14.0156
Coördinaten:	132.281/391.598 133.324/392.455 133.474/392.087 132.351/391.408
Kaartblad:	50F
Oppervlakte:	46,4 ha
Datering:	Steentijd – nieuwe tijd
Onderzoeksmeldingsnummer:	62498
Onderzoeksnummer:	50651
AMK-terrein:	16851
Waarnemingnummer(s):	36762 en 36783
Vondstmeldingsnummer(s):	N.v.t
Type onderzoek:	Cultuurhistorische inventarisatie
Opdrachtgever:	Woonstichting Leystromen Dhr. P. Bonet Postbus 70 5120 AB Rijen Tel. 088-0313300
Bevoegde overheid:	Gemeente Goirle Postbus 17 5050 AA Goirle Tel. 013-5310610
Beheer documentatie:	Bibliotheek Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en archief BAAC bv.
Uitvoerder:	BAAC bv, vestiging 's-Hertogenbosch Graaf van Solmsweg 103 5222 BS 's-Hertogenbosch Tel. 073-6136219
Projectleider:	Dhr. A.G. Oldenmenger

2 Bureauonderzoek

2.1 Werkwijze

De eerste stap om tot een cultuurhistorische waardenkaart te komen, die bruikbaar is bij ruimtelijke ontwikkelingen, is een bureauonderzoek, waarin de ontwikkeling van het plangebied wordt beschreven. Hiervoor is gebruik gemaakt van literatuur en kaarten over de geologie, de geomorfologie, het hoogteverloop (AHN) en de bodemopbouw om inzicht te krijgen in het natuurlijke landschap. Vervolgens is een inventarisatie gemaakt van de archeologische waarden, waarbij gebruik is gemaakt van het Archeologisch Informatie Systeem (ARCHIS). Vanwege het ontbreken van een gemeentelijke verwachtingskaart is de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW) geraadpleegd, evenals de provinciale cultuurhistorische waardenkaart. Daarnaast is gebruik gemaakt van oude kadastrale en topografische kaarten om de inrichting van het cultuurlandschap en de veranderingen hierin in de loop van de achttiende, negentiende en twintigste eeuw te bestuderen.

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het bureauonderzoek beschreven. Een opsomming van de geraadpleegde literatuur en gebruikte kaarten is terug te vinden in de literatuurlijst. Voor een tabel met een overzicht van geologische en archeologische tijdvakken wordt verwezen naar bijlage 2.

Het bureauonderzoek dient als basis om met behulp van locatiekeuze-theorieën een uitspraak te doen over de kans op aanwezigheid van archeologische resten oftewel om de specifieke archeologische verwachting op te stellen. Daarnaast dient het bureauonderzoek als basis om de historisch-geografische karakteristiek en waarden van het gebied te bepalen en als basis voor de bouwhistorische waardering. Zowel de archeologische verwachting, als de historisch-geografische en bouwhistorische waardering worden in hoofdstuk 3 beschreven.

2.2 Landschappelijke ontwikkeling

2.2.1 Algemeen

Het plangebied ligt in het centrale dekzandlandschap in de Roerdalslenk.³ De Roerdalslenk, ook wel Centrale Slenk genoemd, is een tektonisch dalingsgebied dat door breuken, de Feldbiss / Breuk van Vessem en de Peelrandbreuk, wordt begrensd. Ten zuidwesten en noordwesten liggen de tektonische opheffingsgebieden (horsten) van respectievelijk het Kempisch Hoog en de Peelhorst.

In het vroegpleistoceen en het begin van het middenpleistoceen raakte de Roerdalslenk gevuld met overwegend grove zanden en grind (Formatie van Sterksel) aangevoerd door de Rijn en Maas. Door de tektonische opheffing en kanteling van de Peelhorst werden de grote rivieren in het Cromerien⁴ gedwongen hun loop naar het oosten te verplaatsen en kwam een einde aan de fluviale sedimentatie in de slenk.

³ Buitenhuis *et al.* 1991.

⁴ Zie bijlage 2 voor een overzicht van de geologische perioden.

Gedurende de ijstijden (glacialen) van het midden- en laatpleistoceen (Elsterien, Saalien en Weichselien) werd de Roerdalslenk geleidelijk opgevuld met afzettingen van meer lokale oorsprong (Formatie van Boxtel). Deze afzettingen kunnen globaal worden onderverdeeld in Brabants leem, fluvioperiglaciale afzettingen (smeltwaterafzettingen) en eolische afzettingen (löss en dekzand). Al deze afzettingen hebben in de Roerdalslenk een dikte van 15 tot (soms) 45 m.

Brabants leem is in perioden met permafrost⁵ ontstaan uit door de wind aangevoerd materiaal waaruit door dooiwaterstroompjes de fijne deeltjes werden uitgewassen, die vervolgens werden afgezet in ondiepe vochtige depressies (dooimeren).

Fluvioperiglaciale afzettingen, oftewel verspoelde dekzand- en rivierafzettingen, ontstonden wanneer aan het begin en eind van de glacialen, en dan voornamelijk in de zomermaanden, veel smeltwater vrijkwam. Dit water werd afgevoerd door een systeem van verwilderde geulen en beken, waarbij materiaal van het hogergelegen Kempisch Hoog en Peelhorst naar de lager gelegen Centrale Slenk werd verplaatst. De afzettingen die hierbij tot stand kwamen, bestaan uit min of meer gelaagde zanden, met eventueel leemlagen en/of planten- en houtresten.

Door het ontbreken van vegetatie werd in de droge en zeer koude glacialen door de wind sediment verplaatst en elders weer afgezet. In het Pleniglaciaal (middenweichselien) werd zo het *Oudere dekzand* als een deken over het vrijwel vegetatieloze landschap afgezet. Het *Oudere dekzand* is vaak horizontaal gelaagd met lemige banden. Door de aanwezigheid van een grindrijk niveau, de zogenaamde *Laag van Beuningen*, dat is ontstaan door uitblazing van fijnere delen⁶, kan onderscheid worden gemaakt in het *Ouder dekzand I* en *II*.

In het laatglaciaal (laatweichselien) was de begroeiing weer wat dichter waardoor de verstuiwing een meer lokaal karakter had en het zogenaamde *Jonger dekzand* werd afgezet in de vorm van langgerekte, voornamelijk ZW-NO georiënteerde ruggen. Het Jonger dekzand is meestal niet gelaagd. Gedurende de interstadialen⁷ zijn plaatselijk leemlagen, veenlaagjes of bodems gevormd. Zo vond gedurende het Allerød-interstadiaal op de hogere terreindelen bodemvorming plaats, die nu nog te herkennen is als een grijswitte laag met houtskoolresten. Deze zogenaamde *Laag van Usselo* bevindt zich tussen het *Jonger dekzand I*⁸ en het *Jonger dekzand II*⁹.

Aan het einde van het Weichselien en in het Holocene werd het klimaat een stuk milder. Het systeem van ondiepe, verwilderde geulen en beken veranderde hierdoor in meanderende beken, die zich aanvankelijk in het landschap insneden. In de beekdalen werden zand en klei afgezet en vond lokaal veenvorming plaats (Boxtel Formatie; Singraven Laagpakket). Door de toenemende vegetatie kwam een eind aan de natuurlijke zandverstuiwingen en raakten de dekzandruggen gefixeerd. Door het toedoen van de mens, door kappen, branden en ontginnen, konden plaatselijk opnieuw verstuiwingen optreden (Boxtel Formatie; Kootwijk Laagpakket).

⁵ Bodem die tot op grote diepte permanent bevroren is.

⁶ Een zogenaamde *desert pavement*.

⁷ Relatief warme periode binnen een glaciaal.

⁸ Afgezet in het Oude Dryas-stadiaal.

⁹ Afgezet in het Jonge Dryas-stadiaal.

Ook de bodemvorming, die door het mildere klimaat op grote schaal plaatsvond, is grotendeels antropogeen beïnvloed.¹⁰ In de zeer arme gronden (met een leemgehalte van 10% of lager) van het Pleistocene zandgebied ontstond direct vanaf het begin van het Holoceen een humuspodzol (primaire podzolizatie). Op de iets rijkere gronden vormden zich in eerste instantie moderpodzolen. Door ontbossing voor de landbouw zijn plaatselijk echter ook de rijkere moderpodzolgronden tot de voedselarmere humuspodzolgronden gedegradéerd (secundaire podzolizatie). Deze ontwikkeling vond over het algemeen in toenemende mate vanaf het laatneolithicum plaats. Vanaf de late ijzertijd waren veel gebieden dermate uitgeoogd dat ze werden verlaten en men zich in mineralogisch rijkere of lemigere gebieden (met moderpodzolgronden) terugtrok. Deze laatste zones komen vaak overeen met de gebieden waar vanaf de late middeleeuwen rondom de oude dorpen een esdek is ontstaan.¹¹

2.2.2 Specifiek

Volgens de geologische overzichtskaart van Nederland maakt het plangebied hoofdzakelijk deel uit van een noordoost-zuidwest georiënteerde zone met *beekzand en -leem van het Laagpakket van Singraven (Formatie van Boxtel; kaarteenheden Bx2)*. De noordwestgrens van het plangebied ligt op de overgang naar een groot gebied waar *fluvioperiglaciale afzettingen (leem en zand) met een zanddek van het Laagpakket van Wierden (Formatie van Boxtel)* voorkomen (kaarteenheden Bx6).¹²

Om de geologische opbouw van het plangebied beter in beeld te brengen kan gebruik worden gemaakt van de database van het TNO (DINOloket). Langs de noordgrens van het plangebied bevindt zich een maximaal 4,75 m dik pakket, zwak siltig, matig fijn dekzand met daaronder zeer fijne tot matig grove fluvioperiglaciale zanden. De dikte van de dekzanden nemen in zuidelijke richting af. Vanaf een diepte die in oostelijke richting afneemt van 10,5 m tot 2,5 m +NAP wordt een pakket zeer tot uiterst grof, grindig zand met kleilagen aangetroffen, dat behoort tot de Formatie van Sterksel.¹³ Plaatselijk, zoals ter hoogte van het terrein van Van Besouw, heeft zich een dunne laag veen over het dekzand ontwikkeld.¹⁴

Ten zuiden van de Nieuwe Leij komt op de fluvioperiglaciale afzettingen een 2 tot meer dan 4 m dik pakket beekafzettingen voor, dat bestaat uit een afwisseling van sterk humeuze, sterk zandige leem of klei, matig humeus, zeer fijn tot zeer grof zand en/of veen.¹⁵ In het oostelijke deel van het plangebied bevindt zich nabij de Beeksedijk een gebied waar een dekzandopduiking voorkomt.¹⁶

¹⁰ Buitenhuis *et al.* 1991; Teunissen van Manen 1985; Bisschops, Broertjes & Dobma 1985; Berendsen 2004.

¹¹ Spek 2004.

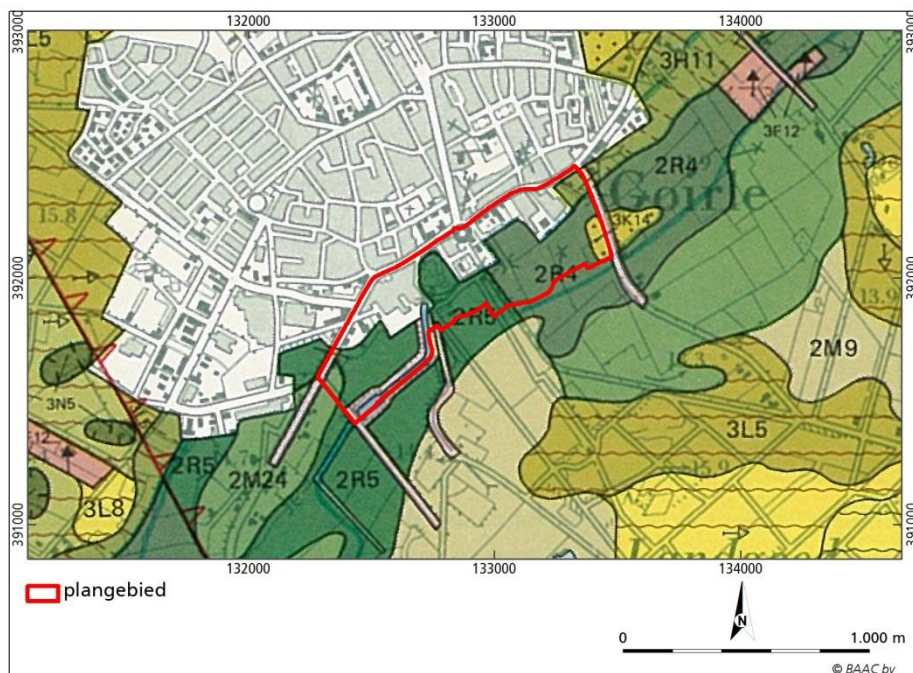
¹² Geologische overzichtskaart van Nederland 2010.

¹³ DINOloket boring B50F0921, B50F0544, B50F0028, B50F0027 en B50F0687.

¹⁴ DINOloket boring B50F0027.

¹⁵ DINOloket boring B50F1406, B50F0158, B50F0026 en B50F0927.

¹⁶ DINOloket boring B50F0148.

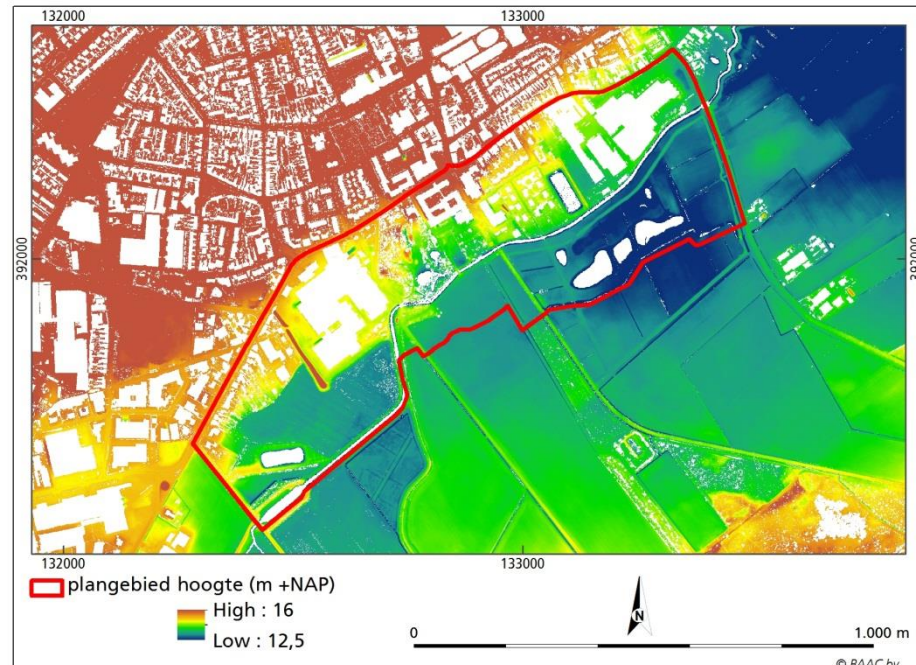
Afbeelding 2.1 Ligging van het plangebied op een uitsnede van de geomorfologische kaart 1:50.000.

Hoewel het noordelijke deel van het plangebied niet gekarteerd is, blijkt uit de geomorfologische kaart van Nederland (zie afbeelding 2.1) dat het plangebied hoofdzakelijk deel uitmaakt van het beekdal van de Leij, dat in het westelijke deel van het plangebied bestaat uit een *relatief laaggelegen beekdalbodem zonder veen* (kaartenheid 2R5) en in het oostelijke deel uit een *beekdalbodem met veen* (kaartenheid 2R4). Langs de Bergstraat-Kerkstraat bevindt zich de *glooiing van de beekdalzijde* (kaartenheid 3H11), die in noordwestelijke richting overgaat in een gebied met *dekzandruggen al dan niet met oud-bouwlanddek* (kaartenheid 3L5). In het uiterste noordwestelijke deel bevindt zich rondom de Bergstraat-Poppelseweg een *beekoverstromingsvlakte* (kaartenheid 2M24). Ter hoogte van de Beeksedijk bevindt zich een kleine *dekzandrug al dan niet met oud-bouwlanddek* (kaartenheid 3K14). Het plangebied wordt doorsneden door een aantal *dijken of soortgelijke kunstwerken met hoogteverschil 0,5-1,5 m*, waaronder de Bergstraat, de Molendijk, de kaden langs de (Nieuwe) Leij en de Beeksedijk.¹⁷

Op de kaart van het Actueel Hoogtebestand Nederland (zie afbeelding 2.2) is te zien dat het hoogteverloop in en rond het plangebied sterk is beïnvloed door de aanwezige bebouwing en de ophoging van de terreinen die hieraan vooraf is gegaan. Het noordwestelijke deel van het plangebied maakt hierdoor deel uit van een relatief hooggelegen vlakte, waarvan de hoogte varieert van 13,8 m tot 16,4 m NAP. Dit opgehoogde gebied gaat via een steilrand over in het relatief laaggelegen zuidoostelijk deel, waarvan de hoogte varieert van 12,3 m tot 13,4 m NAP. Met name in het oostelijke deel bevindt zich een aantal watervoerende laagten. Het gebied wordt doorsneden door een groot aantal kaden en dijken, waaronder de Bergstraat, de Molendijk, de kaden langs de (Nieuwe) Leij, de Vosserrijten en de Beeksedijk. Op de oostgrens van het plangebied bevindt zich een kleine, geïsoleerde hoogte (circa 13,6 m +NAP). Opvallend is dat het

¹⁷ Geomorfologische kaart van Nederland 1:50.000 (kaartblad 50) 1981.

hoogteverloop in het laaggelegen gebied vrij gelijkmatig is, waarbij er geen oude beeklopen zichtbaar zijn. Dit zou op basis van het verloop van de Leij in de negentiende eeuw wel worden verwacht (zie paragraaf 2.3.3). Dit doet vermoeden dat het beekdal is opgevuld en/of geëgaliseerd. Op de locaties van de waterlichamen na, zijn er geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van ontgroningen.¹⁸

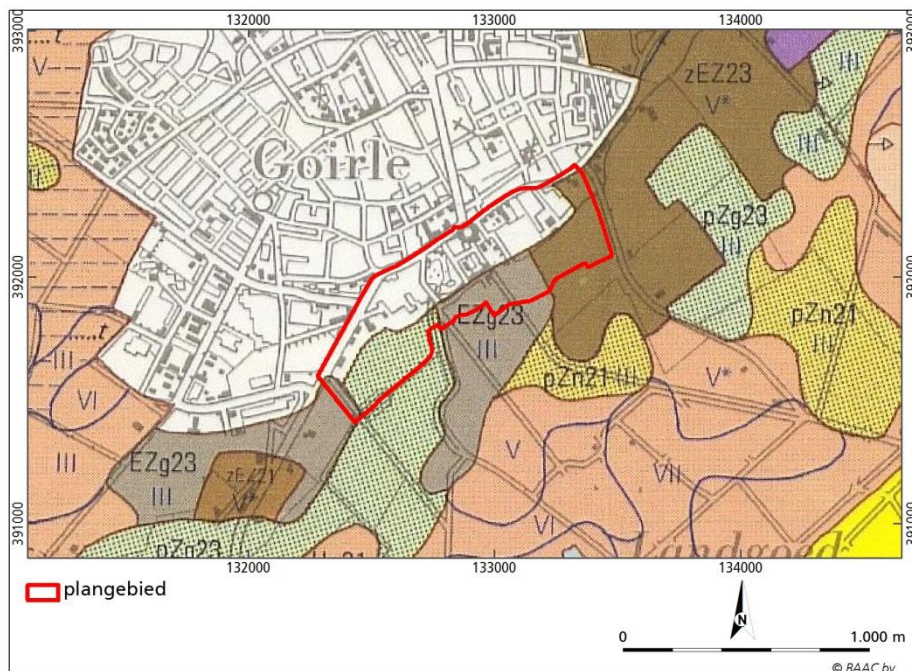
Afbeelding 2.2 Ligging van het plangebied op een uitsnede van de kaart van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN 2014).

Op de bodemkaart is het noordwestelijke deel van het plangebied evenmin gekarteerd. Desondanks is af te leiden dat in het zuidwestelijke deel van het plangebied *beekeerdgronden* voorkomen, die zijn ontstaan in *lemig fijn zand* met grondwatertrap III (kaartenheid pZg23). Als gevolg van de opvulling van het beekdal komen in het grootste deel van het plangebied echter *lage enkeerdgronden* (kaartenheid EZg23) en *hoge zwarte enkeerdgronden* voor, die zijn ontstaan in *lemig fijn zand* met grondwatertrap III of V*.

Hoge zwarte enkeerdgronden bevinden zich over het algemeen rondom oude dorpen en worden gekenmerkt door een humeuze bovengrond, het esdek, van 50 cm of dikker. Het esdek is ontstaan door eeuwenlange bemesting met potstalmest (zie afbeelding 2.4). Door variaties in de aard (soort plaggen, percentage minerale bestanddelen) en de hoeveelheid van de gebruikte mest, de duur van de ophoging en de oorspronkelijke ligging (nat of droog) vertoont het esdek grote verschillen in dikte, kleur, humusgehalte en textuur. Het esdek is vaak opgebouwd uit meerdere lagen. De bouwvoor (Aap-horizont), de recent geploegde laag, is meestal 20 à 30 cm dik en bestaat uit donkergrijsbruin tot zwart matig humeus zand. Daaronder bevinden zich vaak een of meerdere lagen (Aa-horizont), die over het algemeen lichter zijn en minder organische stof bevatten. Op de overgang van het plaggendeck naar de onderliggende natuurlijke ondergrond kan een lichtgrijsbruin gekleurde fossiele cultuurlaag (Apb-horizont)

¹⁸ AHN 2014; Ontgroningen 1950-1998 2007.

voorkomen van vóór de introductie van de plaggenbemesting. Deze laag wordt gekenmerkt door een vuilgrijze, onnatuurlijke kleur en de aanwezigheid van scherven en is vaak sterk aangetast door latere grondbewerking of grotendeels opgenomen in het plaggendek.

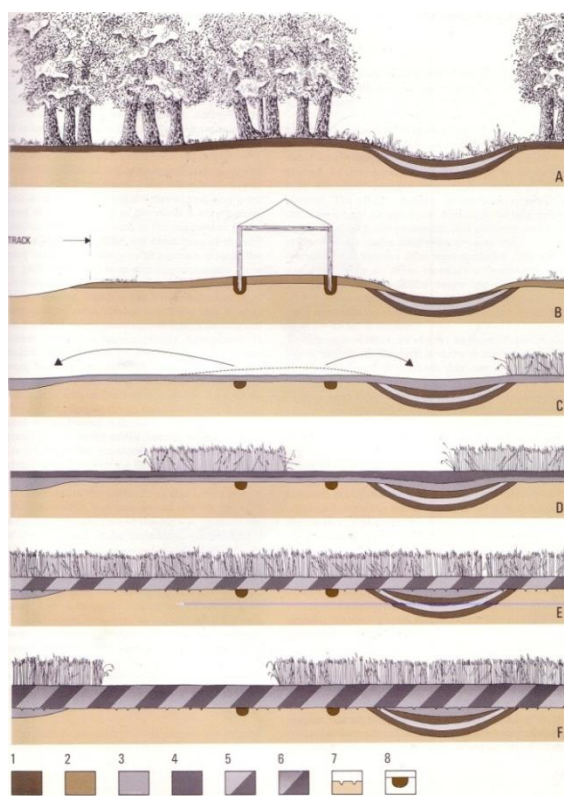

Afbeelding 2.3 Ligging van het plangebied op een uitsnede van de Bodemkaart van Nederland 1:50.000 (kaartblad 500, 1984).

Vaak is onder het esdek nog een restant van het oorspronkelijke bodemprofiel aanwezig. Indien sprake is geweest van een snelle ophoging, bijvoorbeeld als gevolg van egalisatiewerkzaamheden van lager gelegen gebieden ten tijde van de ontginning, zal onder het esdek nog een intacte Ah-horizont aanwezig zijn van het oorspronkelijke bodemprofiel (het oude loopvlak). Deze laag onderscheidt zich door een hoger humusgehalte en een wat donkerder kleur. Door verploeging is de oorspronkelijke A-horizont echter meestal opgenomen in het esdek. Indien de oorspronkelijke bodem bestond uit een podzolbodem, kunnen dieper nog een onverstoorde B- en/of BC- horizont voorkomen. Op grotere diepte gaat de B- of BC-horizont over in het moedermateriaal (de C-horizont).¹⁹

Beekeerdgronden komen voor in de relatief laaggelegen zandgronden, zoals beekdalen. De gronden worden gekenmerkt door een donkere bovengrond (de A-horizont) van doorgaans 20 tot 30 cm dik direct op de C-horizont met binnen 35 cm –mv roest. De donkere bovengrond is ontstaan door een hoge productie van organisch materiaal en een geremde afbraak als gevolg van de lage, relatief natte ligging, waarna door vermenging door kleine bodemdieren met de bovenste grondlagen een donker gekleurde bovengrond is ontstaan. In de omgeving van nederzettingen komt plaatselijk een humushoudende bovengrond voor die door bemesting met materiaal uit de potstal dikker is dan 30 cm (maximaal 50 cm dik). Indien de humeuze bovengrond dikker is dan 50 cm, spreekt men van lage enkeerdgronden.

¹⁹ De Bakker & Schelling 1989, Damoiseaux 1982.

Het oorspronkelijke bodemprofiel bestond in Noord-Brabant op de hogere delen van het dekzandlandschap uit holt- of haarpodzolgronden en in de lagere, nattere delen uit veldpodzolgronden (zie A). Tot de twaalfde-dertiende eeuw werden de hogere dekzandruggen gebruikt voor bewoning en de aanleg van akkers en grafvelden. Hierdoor werd de bovengrond van het oorspronkelijke bodemprofiel verstoord en ontstond een cultuurlaag. Palen, waterputten en voorraadkuilen lieten diepere sporen in het bodemprofiel achter (zie B). Omstreeks de dertiende eeuw werden de nederzettingen verplaatst naar de overgang van de hogere naar de lagere delen, langs of in de beekdalen.

De reliëfrijke, hogere delen werden vanaf deze periode op grote schaal geëgaliseerd, zodat een groot aaneengesloten, vlakgelegen akkercomplex ontstond (zie C). Hierbij zijn de hogere delen van de zandgronden gedeeltelijk onthoofd, waardoor alleen de BC-horizont nog resteert. Het vrijgekomen zand werd gebruikt om de dekzandlaagten op te vullen, waardoor vaak het gehele (veld)podzolprofiel bewaard is gebleven. Fossiele akkerlagen uit deze periode zijn vrijwel uitsluitend op de flanken van de vroegere dekzandruggen bewaard gebleven.

Vanaf ongeveer de vijftiende eeuw is men, in combinatie met de voornoemde egalisatie, begonnen met het bemesten van de akkers met materiaal uit de potstal. Het rundvee stond in de potstal op een laag strooisel, dat bestond uit o.a. roggestro, plaggen en een mengsel van vergane bladeren, onkruid, bosstrooisel, e.d. Om de zoveel dagen werd een nieuwe laag strooisel in de stal gegooit dat vermengd raakte met de mest van de dieren. Als de potstal vol was werd de plaggenmest op het erf opgeslagen om verder te fermenteren, waarna het werd uitgereden over de akker. Hierdoor ontstond in de loop der eeuwen een dik, humeus dek, het zogenaamde esdek (zie D). De plaggendekken werden herhaaldelijk meerdere spaden diep gespit, waardoor de oude cultuurlagen vaak geheel in het onderste deel van het esdek zijn opgenomen (zie E). Door variatie in de gebruikte plaggen- en strooisel voor de potstal en spitactiviteiten kunnen in het esdek meerdere sublagen aanwezig zijn.²⁰

Afbeelding 2.4 Vorming van een esdek in archeologisch perspectief.

Lage enkeerdgronden worden evenals hoge zwarte enkeerdgronden gekenmerkt door een esdek van 50 cm of meer, maar hebben een hoge grondwaterstand (grondwatertrap III of lager). De gronden komen voor in de beekdalen. Door egalisatiewerkzaamheden bij de ontginning is het oorspronkelijke bodemprofiel

²⁰ Theuws, Verhoeven & Van Regteren Altena 1988; Spek 2004.

snel buiten het bereik van de ploeg gekomen, waardoor dit nog grotendeels intact aanwezig is onder het esdek. De oorspronkelijke A-horizont bestaat door de natte context meestal uit een sterk humeuze tot moerige, zeer donkergrijsbruine tot zwarte laag met direct daaronder de C-horizont.²¹

2.3 Bewoningsgeschiedenis

2.3.1 Inleiding

Het plangebied maakt deel uit van het Zuid-Nederlandse dekzandgebied. Dit landschap bestond van nature uit een afwisseling van dekzandruggen, dekzandvlaktes, beekdalen en vennetjes. Het dekzandgebied kent een lange bewoningsgeschiedenis, waarvan de eerste sporen teruggaan tot de laatste ijstijd (laat-paleolithicum B). Het laatpaleolithicum werd evenals het daaropvolgende mesolithicum gekenmerkt door rondtrekkende jagers-verzamelaars, die gebruik maakten van stenen en benen werktuigen. De mensen woonden in tijdelijke kampen, die zich over het algemeen op landschappelijke gradiënten bevonden. Door de bestaansbasis (jagen en verzamelen) en de grote mobiliteit was de invloed van deze mensen op het landschap gering.

Dit veranderde toen men vanaf 4900 v.C. (neolithicum) geleidelijk het jagen en verzamelen verruilde voor een voedselvoorziening gebaseerd op akkerbouw en veeteelt. Door het verbouwen van voedsel werd men gebonden aan een bepaalde plek, werden stevigere onderkomens gebouwd en ging men aardewerk produceren en gebruiken. Zodra de bodem op een bepaalde plek uitgeput was, kapte men een nieuw stukje bos en verplaatste men de akkers en eventueel de boerderij. Als gevolg van de ontbossing en de akkerbouw ging de natuurlijke vruchtbaarheid van de armere bodems snel achteruit. Het bos regenereerde daardoor plaatselijk vanaf het laatneolithicum na verlating van de akkers niet meer en er ontstonden heidevelden. Plaatselijk konden als gevolg van het kappen en afbranden van het bos zandverstuivingen ontstaan.

Als gevolg van de ontbossing en akkerbouw was vanaf de late ijzertijd de bodemvruchtbaarheid in grote gebieden dermate afgenomen, dat deze niet meer als woon- en landbouwgebied werden gebruikt en men zich terugtrok in de gebieden met een van nature hoge bodemvruchtbaarheid. Op de uitgeputte akkers zal na verloop van tijd secundair bos zijn gaan groeien, waarna deze gebieden werden gebruikt voor het verkrijgen van brandhout en dergelijke. De beekdalen waren lange tijd nog dichtbegroeide moerasbossen en speelden geen rol in het landbouwsysteem. Beekdalen en andere moerassige delen van het landschap werden wel gebruikt voor de winning van grondstoffen (zoals hout, leem en veen), als dump voor afval, voor rituele deposities en dergelijke.

In de loop van de middeleeuwen nam de bevolking sterk toe, waardoor ook de behoefte aan landbouwgrond sterk groeide en grote aaneengesloten bouwlandcomplexen ontstonden. De nederzettingen werden daarbij van de hoge dekzandruggen verplaatst naar flanken, waardoor zogenaamde beekdalnederzettingen ontstonden. Om in de groeiende behoefte aan mest te kunnen voorzien, werden vanaf de elfde of twaalfde eeuw ook de beekdalen ontgonnen en omgevormd tot wei- en hooilanden. In de veertiende en vijftiende eeuw werd de ontwatering van de beekdalen vervolgens verbeterd door de gronden te verdelen in vaak relatief smalle, langgerekte kavels die loodrecht op

²¹ De Bakker & Schelling 1989; Damoiseaux 1982.

de beek lagen. Bovendien werd grond van de hogere dekzandruggen gebruikt om de randen van de beekdalen op te hogen.

Om de beschikbare mest efficiënter te kunnen gebruiken, werd de mest vanaf de vijftiende eeuw vermengd met bosstrooisel en plaggen. De winning van het bosstrooisel en de plaggen leidde tot een verregaande aftakeling van de bossen, zodat uitgestrekte heidevelden ontstonden. Dit landschap, met een afwisseling van aaneengesloten bouwlandcomplexen, wei- en hooilanden in de beekdalen en grote heidegebieden, bleef tot in de negentiende eeuw bestaan. Pas met de uitvinding van de kunstmest in de negentiende eeuw waren de heidevelden niet meer nodig voor de bemesting van de akkers en konden ze worden ontgonnen voor de landbouw.²²

2.3.2 Archeologische waarden

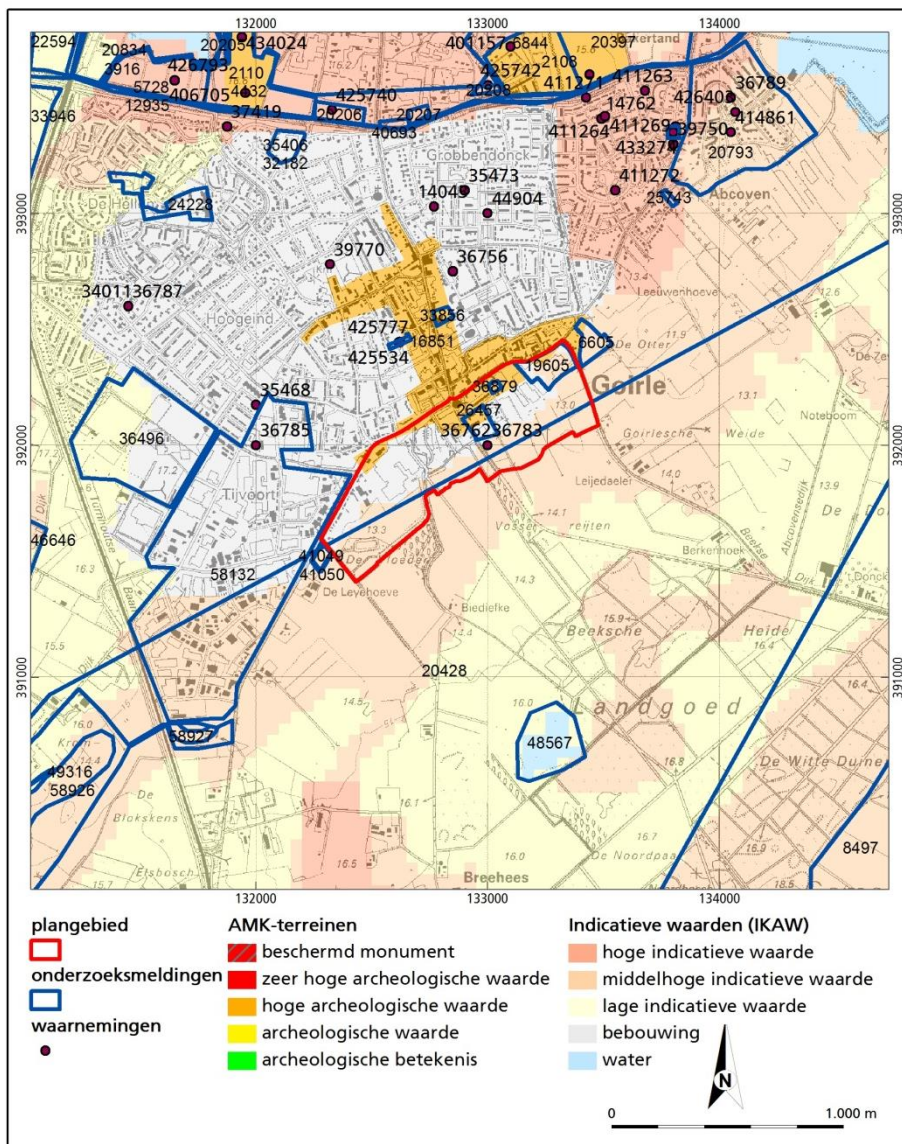
Over het algemeen zijn in Nederland op verschillende niveaus (landelijk, provinciaal, regionaal en gemeentelijk) archeologische (verwachtings-)kaarten opgesteld. De gemeente Goirle beschikt echter (nog) niet over een eigen archeologisch beleid en maakt gebruik van de provinciale archeologische verwachtingskaart, die is gebaseerd op de landelijke Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW). De archeologische verwachting op deze kaart is grotendeels gebaseerd op de statistische relatie tussen bodemtype en archeologische vindplaatsen. Op deze kaart is aan het zuidelijke deel van het plangebied een middelhoge verwachting toegekend. Het noordelijke deel is vanwege de ligging in de bebouwde kom niet gekarteerd. Gezien de omringende gebieden geldt hiervoor een middelhoge tot hoge archeologische verwachting (zie afbeelding 2.5).²³

Op provinciaal niveau is in 2006 de CultuurHistorische Waardenkaart opgesteld, die in 2010 is herzien. Op deze kaart zijn, behalve de IKAW, de erfgoedwaarden van Noord-Brabant inzichtelijk gemaakt, waarbij het provinciaal cultuurhistorisch belang een belangrijke rol speelt. Met de aanduiding van cultuurhistorische landschappen wordt aangegeven wat de meest waardevolle gebieden van Brabant zijn en welke ontwikkeling de provincie hier voorziet. De meest kenmerkende gebieden van de cultuurhistorische landschappen zijn gekarteerd als zogenaamde cultuurhistorische vlakken. Deze laatste gebieden zijn opgenomen in de Verordening Ruimte van de provincie. De waarden en kenmerken van de cultuurhistorische vlakken moeten door middel van bestemmingsplannen worden beschermd. Het niet-bebouwde deel van het plangebied maakt deel uit van het archeologisch landschap 'dekzandrug Tilburg-Den Bosch'. Dit gebied komt overeen met het historisch-geografisch waardevolle vlak 'Beekdal Oude Leij'. Het noordelijke deel van het plangebied is gekarteerd als onderdeel van de historische stedenbouw 'oude dorpskern en villabouw Goirle'. Zowel de Bergstraat als de Molendijk en de Vosserijten zijn gekarteerd als waardevolle historisch-geografische lijnelementen met respectievelijk een redelijk hoge, een hoge tot zeer hoge en een zeer hoge waarde. Langs de Molendijk bevindt zich historisch groen 'houtwal, laanbeplanting de Vloeder, Goirle'. Langs de Vosserijten bevindt zich het historisch groen 'houtwal, laanbeplanting Oude Trambaan, de Donk, Abcovense Dijk, Goirle'. Ook de tuin van Huize Anna is aangewezen als historisch groen. Op de kaart zijn eveneens monumenten opgenomen. Deze worden behandeld in paragraaf 3.4.²⁴

²² Barends *et al.* 2010; Spek 2004; Gerritsen & Rensink (red.) 2004.

²³ ARCHIS II 2014.

²⁴ CHW 2010.

Afbeelding 2.5 Ligging van het plangebied op de IKAW met AMK-terreinen, ARCHIS-waarnemingen en onderzoeksmeldingen (ARCHIS II 2014).

Naast deze verwachte archeologische waarden zijn rond het plangebied in het verleden ook daadwerkelijk archeologische waarden aangetroffen. In de database van het RCE, ARCHIS II, zijn rond het plangebied binnen een straal van circa 500 m diverse archeologische vondsten bekend. Bepaalde gebieden zijn vanwege hun archeologische waarden vermeld op de Archeologische Monumentenkaart (zie afbeelding 2.5). Het noordelijke deel van het plangebied maakt deel uit van de oude dorpskern van Goirle, die is aangewezen als *terrein van hoge archeologische waarde* met bewoningsresten uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd (monumentnr. 16851). De begrenzing van het monument is gebaseerd op vroeg twintigste-eeuwse kaarten.

In het plangebied zijn tot op heden slechts twee waarnemingen geregistreerd, die bovendien beide administratief geplaatst zijn. De eerste waarneming is gedaan ten noordoosten van Goirle, dus niet in het plangebied, bij een

zandaufgraving in de jaren dertig van de twintigste eeuw. De vondst bestond uit drie urnen uit de vroege ijzertijd (ARCHIS-waarnemingsnr. 36762). De tweede waarneming betreft eveneens de vondst van urnen uit de bronstijd-ijzertijd op de heide (ARCHIS-waarnemingsnr. 36783). Ook deze vondsten zijn niet in het plangebied gedaan.

Op 320 m ten noordwesten van het plangebied is in 2006 door BILAN een archeologisch booronderzoek uitgevoerd. Bij dit onderzoek werden aardewerkfragmenten uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd aangetroffen (ARCHIS-waarnemingsnr. 425534). Later in dat jaar is in het gebied een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd. Bij dit onderzoek werden uitsluitend sporen aangetroffen die verband houden met agrarische activiteit in de late middeleeuwen alsmede aardewerkfragmenten uit de middeleeuwen en nieuwe tijd (ARCHIS-waarnemingsnr. 42577).

Op 500 m ten noordwesten van het plangebied zijn langs de Nieuwkerksedijk ter hoogte van het toponiem Tichelberg in het midden van de twintigste eeuw 'Romeinse potten' en vuursteenartefacten gevonden (ARCHIS-waarnemingsnr. 35468). Nadere informatie ontbreekt. Op een nabijgelegen locatie bevindt zich een waarneming die betrekking heeft op de vondst van een bronzen lanspunt uit de bronstijd (ARCHIS-waarnemingsnr. 36785).

Op 500 m ten noorden van het plangebied heeft een particulier in het begin van de twintigste eeuw aardewerkfragmenten uit de vroege ijzertijd gevonden. Het betreffen fragmenten van urnen en bijpotjes (ARCHIS-waarnemingsnr. 36756).

Tot op heden is op drie locaties in het plangebied archeologisch onderzoek uitgevoerd, waarvan op slechts twee locaties een veldonderzoek is gevoerd. In 2007 heeft Synthegra in het kader van een bestemmingsplanwijziging voor een terrein tussen het Kerklaantje en de Saelde een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd (onderzoeksmeldingsnr. 26031). Op basis van dit onderzoek is aan het gebied een hoge verwachting toegekend voor archeologische waarden uit de steentijd tot en met de nieuwe tijd en is geadviseerd een archeologisch booronderzoek uit te voeren.²⁵ In 2008 is dit booronderzoek door Synthegra uitgevoerd (onderzoeksmeldingsnr. 26457). Bij dit onderzoek bleek dat het gebied recent was opgehoogd, waardoor de geplande verstoring de oorspronkelijke bodem niet zou bereiken. Derhalve is geadviseerd om bij bodemverstoring dieper dan 70 cm (zuidelijke deel) en 110 cm (noordelijke deel) een archeologische begeleiding van de werkzaamheden uit te voeren.

In 2009 is door Oranjewoud voor een terrein aan de Hoogen Dries een bureauonderzoek en karterend booronderzoek uitgevoerd (onderzoeksmeldingsnr. 36879). Op basis van het bureauonderzoek was aan het gebied een (middel)hoge verwachting toegekend voor archeologische waarden uit de steentijd tot en met de nieuwe tijd. Uit het veldonderzoek bleek dat de bodem bestond uit een 70 tot 90 cm dik met puin verstoord plaggendek met daaronder de C-horizont. In het noordelijke deel van het terrein was de humeuze bovengrond veel dikker (125 tot 150 cm). Hier werd in één boring onder de humeuze bovengrond een 20 cm dikke laag restveen met daaronder een compleet podzolprofiel aangetroffen. Dit wijst er op dat de humeuze bovengrond ontstaan is door het ophogen van de randzone van het beekdal. Er

²⁵ Hesseling (red.) 2007.

zijn geen relevante archeologische indicatoren aangetroffen. Derhalve is geadviseerd geen vervolgonderzoek uit te voeren.²⁶

In 2006 is door Sagro Milieu Advies Zeeland BV. voor een gebied op de hoek van de Kerkstraat en de Beeksedijk een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd (onderzoeksmeldingsnr. 19605). De resultaten van dit onderzoek zijn niet geregistreerd in ARCHIS.

Aan de overzijde van de Beeksedijk, direct ten noordoosten van het plangebied, is in 2004 door BILAN een archeologisch bureau- en booronderzoek uitgevoerd (onderzoeksmeldingsnr. 6605). Bij het veldonderzoek werd in het zuidelijke deel een pakket (kleiig) veen aangetroffen met daaronder matig grof zand. In het noordelijke deel bevond zich een meer dan 50 cm dikke humeuze bovengrond met direct daaronder de C-horizont. Het lagere deel van het gebied was gedempt met onder andere puin. Er werden geen archeologische indicatoren aangetroffen, waardoor geen vervolgonderzoek is aanbevolen.²⁷

Direct ten zuidwesten van het plangebied heeft MUG Ingenieursbureau BV in 2010 een archeologisch bureau- en booronderzoek uitgevoerd (onderzoeksmeldingsnr. 41049 en 41050). In het gebied werd een 35 tot 85 cm dikke humeuze bovengrond aangetroffen, waarin zich soms aan de basis een grijsbruine AB-horizont bevond. In één boring werd nog een grotendeels intact podzolprofiel aangetroffen. De C-horizont bestond uit dekzand met veel roestvlekken. Op basis van het relatief verstoorde bodemprofiel is geen vervolgonderzoek geadviseerd.²⁸

2.3.3 Algemene historische ontwikkeling

Het plangebied maakte in de achttiende en negentiende eeuw grotendeels deel uit van het beekdal van de Leij. In België ontsprongen *de Poppelsche of Kleine Leij* (ook wel *Nieuwkerksche Leij* genoemd) en de *Rovertsche Leij* (ook wel 'Breeheese Leij' genoemd), die ten zuiden van het plangebied samenkwamen en verder stroomden als de *Leij* (zie bijlage 3).²⁹ In het plangebied splitste de beek zich vervolgens in de noordelijk gelegen *Nieuwe Leij* en de zuidelijk gelegen *Oude Leij* (zie afbeelding 2.5). Vanaf de Regte Heide voegde zich nog een kleine waterloop bij de Nieuwe Leij. Deze waterloop werd evenals de Nieuwe Leij gebruikt als blauwsloot, een waterloop die het ongezuiverde afvalwater vanuit de textielfabriek afvoerde. Blauw verwijst naar de kleur van het water door het gebruik van kleurstoffen. De Nieuwe Leij stond hierdoor in de volksmond ook wel bekend als de *Vuile Leij*.³⁰ De benaming van deze waterlopen veranderde nogal eens, waarbij ook wel eens de benaming Aa, Run of Rijt werd gebruikt. Over het algemeen wordt de term 'leij' gebruikt voor een gekanaliseerde of gegraven waterloop, terwijl 'aa' en 'run' gebruikt werden voor natuurlijke waterlopen en 'rijt' voor een kleine beek of waterloop.³¹

De *Oude Leij* vormde van oudsher de grens tussen Goirle en Hilvarenbeek. Al in de tweede helft van de achttiende eeuw was deze beek rechtgetrokken, waardoor de oorspronkelijke sterk meanderende beek een vrij recht verloop had

²⁶ Teekens & Van der Haar 2009.

²⁷ Gheysen 2004.

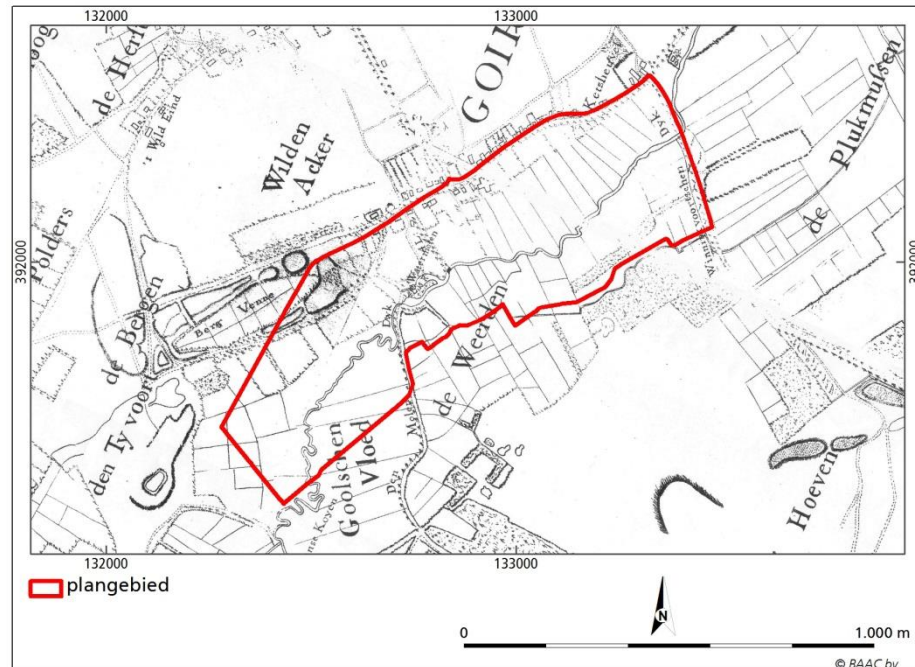
²⁸ De Roller 2011.

²⁹ In bijlage 4 is de historische structuur van het landschap, zoals dat in het begin van de negentiende eeuw aanwezig was, geprojecteerd op de huidige topografische ondergrond.

³⁰ Van Dijk 2002; Van Beek 1969.

³¹ Van Dijk 2002; Beijers & Van Bussel 1996.

gekregen met hoekige bochten. Het tracé stroomopwaarts van de splitsing had lange tijd nog wel een sterk meanderend karakter. Mogelijk is de *Nieuwe Leij* ontstaan door het afgraven van veen, waardoor een nieuwe waterloop kon ontstaan. Een andere mogelijkheid is dat de *Nieuwe Leij* is gegraven om het beekdal beter te ontwateren. De waterloop kreeg in de loop der eeuwen een meanderend verloop en dreigde de dekzandrug te ondermijnen. Om dit te voorkomen heeft men het turfsteken in de rand van het beekdal verboden.³²

Afbeelding 2.5 Ligging van het plangebied op een uitsnede van een kaart uit het midden van de achttiende eeuw (Zijnen 1760).

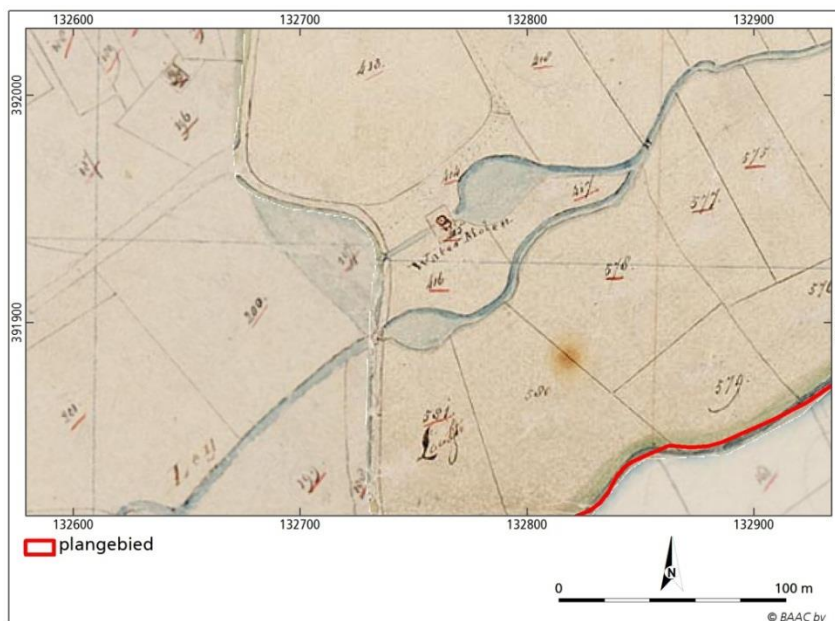
Het beekdal van de Leij was grotendeels in gebruik als weiland en deels als hooiland met plaatselijk hakhout. Het gebied, dat onder andere bekend stond als *De Waarden* of *Weerden*, was overwegend verkaveld in langgerekte percelen, dwars op de beken. De hooilanden, *De Vloeden* of *Goolschen Vloeden*, lagen voornamelijk stroomopwaarts van een watermolen en overstromden derhalve regelmatig. Hooilanden waren over het algemeen gemeenschappelijke gronden en kenden een grootschalige verkaveling. Na de Vrede van Munster (1648) verviel de *gemeint*, de gemeenschappelijke gronden, van Goirle en konden particulieren grond kopen om te ontginnen. Dergelijke percelen werden vaak afgebakend of omsloten door sloten en/of houtwallen. Doordat de percelen ten zuiden van de Nieuwe Leij in de lengterichting werden opgedeeld en de perceelsgrenzen begroeid waren met heggen, bomenrijen of singels, kreeg het landschap hier een kleinschalig karakter. De perceelsbeplanting diende niet alleen als afscheiding, maar werd door beheer als hakhout ook gebruikt voor brand- en geriefhout. Opvallend is dat in het uiterste oosten een deel van het gebied evenwijdig aan de beken was verkaveld. Vermoedelijk bevindt zich hier een dekzandopduiking, die bekend stond als de Hoevenberg (zie paragraaf 2.2; AHN en DINO-boringen).

Het beekdal werd in noordoostelijke richting steeds moerassiger, waardoor het ten noordoosten van het plangebied alleen nog gebruikt kon worden voor de

³² Van Dijk 2002.

winning van turf. Ook in het oostelijke deel van het plangebied zal, gezien het toponiem *De Branden* en *De Braand* in het verleden turf zijn gestoken.³³

Op de overgang van het beekdal naar de noordelijk gelegen akkers bevond zich de *Kerkstraat*, waarlangs zich de kern van Goirle bevond (zie ook paragraaf 2.3.3). De eerste vermelding van Goirle dateert uit 1298, maar opgravingen bij de afbraak van de parochiekerk hebben aangetoond dat er al in de twaalfde eeuw op deze plek een kerkje stond. De naam Goirle is afgeleid van 'goer', wat moeras of drassige grond betekent, en 'loo' wat op een open plek in het bos duidt.³⁴ De meeste bebouwing lag aan de noordzijde oftewel aan de droge zijde van de Kerkstraat. Dit doet vermoeden dat de Leij regelmatig buiten haar oevers trad, waarbij de niet opgehoogde gronden aan de zuidzijde van de Kerkstraat overstroomden. Een andere verklaring is dat de Nieuwe Leij de dekzandrug dreigde te ondermijnen.³⁵ Ter hoogte van de kerk lag aan het einde van de achttiende eeuw de school in het beekdal.³⁶

Afbeelding 2.6 Ligging van het plangebied op een uitsnede van de kadastrale kaart uit het begin van de negentiende eeuw met daarop de watermolen langs de Molendijk (Kadasterkaart 1811-1832).

Het noordwestelijke deel van het plangebied lag op de rand van een gebied met een afwisseling van stuifzandduinen, *de Bergen*, en vennetjes, waaronder de *Berg Venne*. Vermoedelijk is de *Berg Venne* in het midden van de zeventiende eeuw gedraineerd, waarna het is ontgonnen als bouw- en weiland. De omringende stuifduinen bleven tot in het begin van de negentiende eeuw gemeenschappelijke heidegronden. De contour van het ven, een langgerekt ovaal, bleef hierdoor lange tijd herkenbaar in het landschap.

Het gebied werd doorsneden door twee doorgaande wegen, *De Molen Dijk* in het centrale deel van het plangebied en *De Wind Voorsten Dijk* of

³³ Beijers & Van Bussel 1996.

³⁴ Regionaal Archief Tilburg 2014.

³⁵ Van Dijk 2002.

³⁶ Verhees 1794.

Winninxvoortschen Dyk (de huidige Beeksedijk) langs de oostgrens. Deze wegen waren in het natte beekdal opgehoogd en werden derhalve als 'dijk' aangeduid. De Molendijk (of een daarnaast gelegen wallichaam) werd ook wel aangeduid als de *Dweerdijk* en diende om bij hoge waterstand het water te keren.³⁷ Bij de kruising van *De Molen Dijk* met de *Leij* bevond zich, zoals de naam al suggereert, een watermolen (zie afbeelding 2.6). De eerste vermelding van deze molen dateert uit 1331.³⁸ Zoals gebruikelijk lag de molen niet aan de Nieuwe Leij zelf, maar aan een gegraven aftakking van de beek. Door middel van een sluis in de hoofdstroom werd het water opgestuwd en door de nevengeul geleid om het waterrad aan te drijven. Door een sluis in de zijtak kon de waterstand vóór de molen verder worden opgestuwd tegen een bocht van de Molendijk, waardoor hier een moerassige zone ontstond (een soort molenvijver). De opstuwing van het water veroorzaakte stroomopwaarts overstromingen. Als gevolg van de uitschuring van het vallende water ontstond zowel stroomafwaarts van de sluis als bij de molen een kolk (respectievelijk het stuw wiel en spuiwiel (ook wel molenwiel of sluizewiel genoemd)). De molen had in de zeventiende eeuw twee maalinrichtingen; een 'corenmolen' en een 'olieslachmolen'.³⁹

Afbeelding 2.7 Het fabriekscomplex Van Besouw NV in 1929 met op de achtergrond het beekdal van de Leij (Regionaal Archief 2014).

In 1854-'55 is langs de westgrens van het plangebied een *keiweg* (oftewel een doorgaande verharde weg) aangelegd. Deze doorgaande weg liep vanaf Poppel door Goirle om vanaf de kerk verder te lopen richting Tilburg (huidige Poppelseweg-Bergstraat-Tilburgseweg).⁴⁰ Door de toegenomen economische welvaart en de aanleg van deze weg verdichte de bebouwing van Goirle zich sterk en breidde deze zich zowel langs de zuidzijde van de

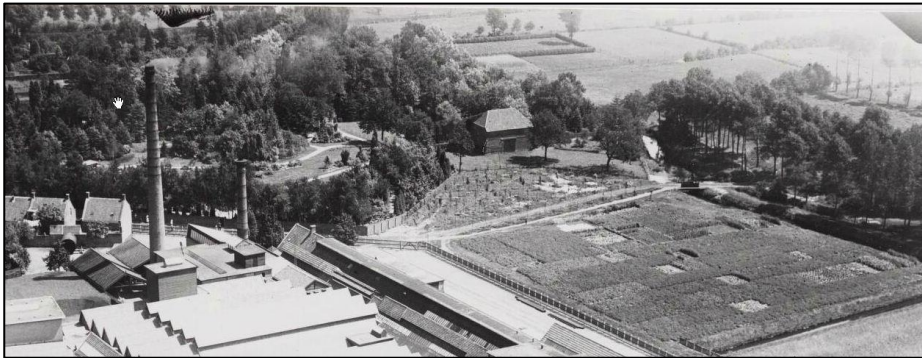
³⁷ Van Dijk 2002.

³⁸ Molendatabase 2014.

³⁹ Kadasterkaart 1811-1832.

⁴⁰ Caspers & Stam 2008.

Kerkstraat als langs de Poppelseweg uit (zie ook paragraaf 2.3.4). Tevens breidde de bebouwing van Goirle zich in het beekdal uit.⁴¹ Een groot deel van deze bebouwing was gerelateerd aan de opkomende textielindustrie in Goirle. Zo werd in het plangebied in 1865 door H. van Puijenbroek een textielonderneming opgericht (zie paragraaf 2.3.7), gevolgd door W. van Enschoot in 1875 aan de Kerkstraat. In 1885 werd in het oostelijke deel van het plangebied door G. van Besouw een textielfabriek gestart (zie afbeelding 2.7 en paragraaf 2.3.6). Tot slot is in het uiterste westelijke deel van het plangebied in 1918 de *Eerste Goirlesche Matrasdekenfabriek* opgericht door de gebroeders P. en A. Snels.

Afbeelding 2.8 De tuin van Huize Anna met de gedempte molenvijver (beplant met kastanjabomen) en de oude watermolen omstreeks 1920, met op de voorgrond het fabriekscapex Van Puijenbroek Textiel (Regionaal Archief 2014).

In 1903 is de watermolen verkocht aan fabrikant E. van Puijenbroek en onttakeld, waarna deze in 1917 zou zijn gesloopt. Het wiel in de actieve arm van de Leij is vervolgens dichtgeslibd. Het terrein ging vervolgens deel uit maken van de tuin van Huize Anna, dat door Van Puijenbroek aan de Bergstraat werd gebouwd (zie paragraaf 2.3.8). De oude bocht in de Molendijk rond de molenvijver is hierbij weggehaald, waarbij de vijver is gedempt en beplant met bomen. Het molenwiel werd vervolgens onderdeel van de tuin van Huize Anna. De schuur, of gezien de locatie mogelijk de watermolen zelf, is nog lange tijd blijven staan (zie afbeelding 2.8).⁴²

In 1907 is de Tilburgseweg door het plangebied in zuidoostelijke richting doorgetrokken als stoomtrambaan (de huidige de Vosserrijten). De tramlijn is in 1935 opgeheven, waarna het vervoer werd overgenomen door bussen. De trambaan is nadien voorzien van laanbeplanting.⁴³

Vanaf de fabriek van Van Puijenbroek aan de Poppelseweg werd in de jaren twintig een spoor in noordwestelijke richting aangelegd, dat aansloot op het spoor Tilburg-Turnhout.⁴⁴ Met de verbeterde ontsluiting van Goirle breidde de textielindustrie van Goirle zich steeds verder uit. In dezelfde periode werd de oude loop van de Leij door het zuidwestelijke deel van het plangebied gedempt, waarbij het bovenstroomse deel van de beek op een gegraven zijarm werd aangesloten.⁴⁵ In de jaren dertig is de Nieuwe Leij

⁴¹ Bonneblad 1899.

⁴² Molendatabase 2014.

⁴³ Tramlijn Tilburg-Poppel-Turnhout 2014.

⁴⁴ Bonneblad 1923.

⁴⁵ Bonneblad 1929.

deels rechtgetrokken. In deze periode is evenwijdig aan het tracé van de stoomtram een nieuwe toegangsweg aangelegd.⁴⁶

Met het grootschalige gebruik van prikkeldraad na de Eerste Wereldoorlog werd de oude perceelsbeplanting overbodig en werd die niet meer onderhouden.⁴⁷ Als gevolg hiervan is deze in de loop van de twintigste eeuw geleidelijk verdwenen.

Na de Tweede Wereldoorlog is men begonnen de waterhuishouding in het beekdal van de Leij sterk te verbeteren. Hiervoor is langs de zuidoostgrens van het plangebied een door kades geflankeerde waterloop gegraven, die langs de Molendijk afboog en aansloot op de Nieuwe Leij.⁴⁸ De oudere gegraven waterloop, die voorheen de bovenloop van de Leij vormde, is vervolgens gedempt. Langzamerhand is het gebied ten noordwesten van de Nieuwe Leij geheel volgebouwd (zie afbeelding 2.9). Met de uitbreiding van de fabriek Van Puijenbroek werd een oude weg vanaf de Molendijk naar de Poppelseweg opgebroken. In dezelfde periode is langs de Nieuwe Leij een (onverharde) weg aangelegd. Deze liep met een boog om de locatie van het oude stuw wiel heen.

Afbeelding 2.9 Uitzicht op het plangebied omstreeks 1950 (Regionaal Archief 2014).

Het zuidelijk gelegen terrein bleef een agrarisch gebied alhoewel het karakter van dit gebied door de ruilverkaveling, de uitbreiding van het wegennetwerk en de verlegging van de waterlopen wel sterk veranderde.⁴⁹ In de jaren zestig is de Nieuwe Leij voor een tweede maal rechtgetrokken, waarbij de beek haar huidige loop kreeg. In deze periode is tevens langs de westgrens van het plangebied de Vloedijk aangelegd.⁵⁰

Aan het einde van de twintigste eeuw zijn er op diverse plekken in het plangebied waterreservoirs gegraven.⁵¹ In 2009 heeft het Waterschap De Dommel samen met Brabants Landschap het gebied tussen de Nieuwe en de Oude Leij, de

⁴⁶ Topografische kaart 1938

⁴⁷ Antrop 2007.

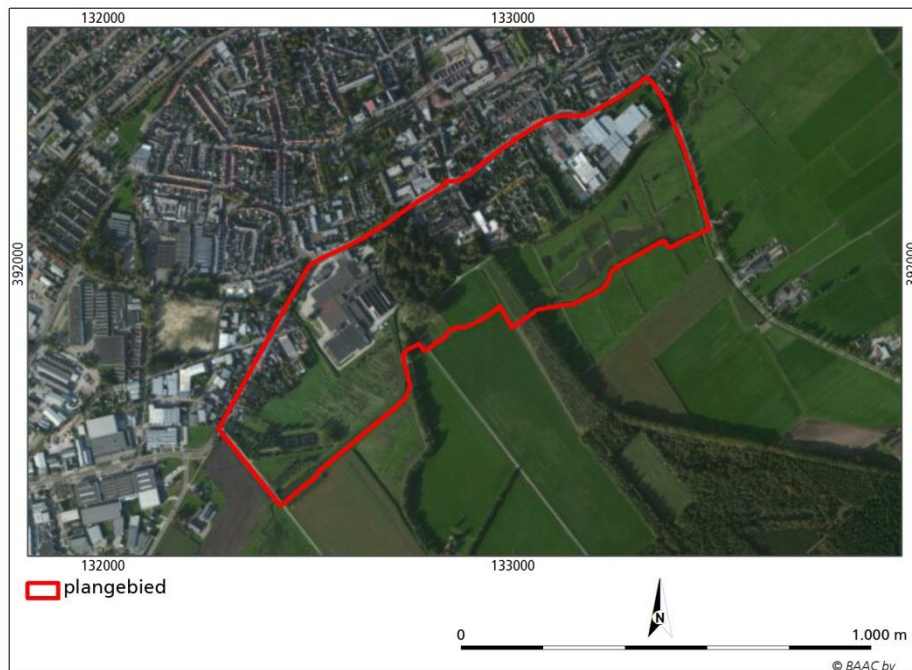
⁴⁸ Topografische kaart 1951.

⁴⁹ Topografische kaart 1958.

⁵⁰ Topografische kaart 1967.

⁵¹ Topografische kaart 1980, 1988 en 1995; ANWB 2004.

Vosserijten en de Beeksedijk opnieuw ingericht voor waterberging en natuurontwikkeling. In dit gebied stroomde bij hoogwater het water van de Nieuwe Leij naar de Oude Leij, waardoor er benedenstrooms wateroverlast optrad. Door de aanleg van een kade en door het maaiveld te verlagen tot moerasgebieden en waterplassen, kan het water bij hoogwater worden geborgen. Zodra de hoogwatergolf voorbij is, wordt het gebied weer geleidelijk ontwatert. Bij de inrichting van het gebied is rekening gehouden met de oorspronkelijke verkavelingspatronen en zijn bomenrijen en struwelen aangebracht om de landschappelijke beslotenheid terug te brengen (zie afbeelding 2.10).⁵²

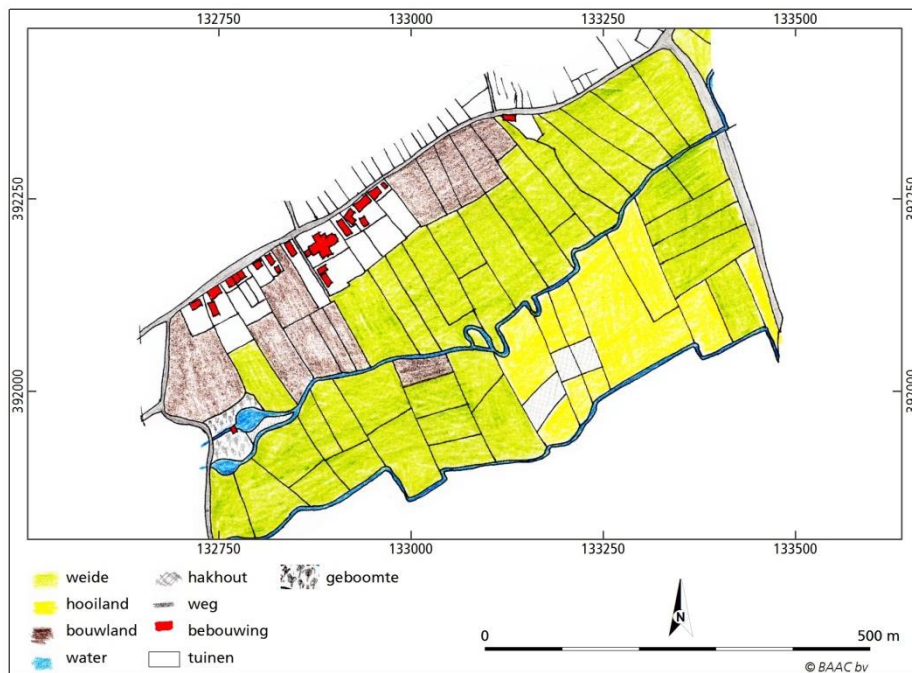
Afbeelding 2.10 Huidige grondgebruik in en rond het plangebied (Bing Maps 2014).

2.3.4 Historische ontwikkeling bebouwing Kerkstraat

De Kerkstraat is zonder twijfel één van de oudste wegen van Goirle en dankt haar naam aan de Sint-Johanneskerk (Sint-Jan) die aan het begin van de straat staat. Vroeger werd een deel van de weg 'Ketsheuvel' genoemd. In het derde kwart van de negentiende eeuw werd de toenmalige zandweg bestraat.⁵³ Het gebied ten zuiden van de weg heeft tot in de twintigste eeuw van tijd tot tijd blank gestaan als gevolg van overstroming van de Nieuwe Leij. Hierdoor was dit gebied aanvankelijk niet erg geschikt om gebouwen op te richten. Aanvankelijk zal er alleen zijn gebouwd op natuurlijke (of opgeworpen) verhogingen in het landschap. De Sint-Johannes Onthoofdingkerk bevindt zich van oudsher aan de zuidzijde straat. De kerk vormt al meer dan negen eeuwen het religieus hart van wat nu het dorp Goirle is en zal hier gebouwd zijn op een punt tussen bestaande herdgangen. Het huidige kerkgebouw heeft een romaanse voorganger uit omstreeks 1100 en een voorganger uit het midden van de vijftiende eeuw gehad. De toren van de vijftiende-eeuwse kerk bestaat nog. Het schip van de huidige kerk werd tussen 1895 en 1899 gebouwd op de plek waar op de kaart van 1832

⁵² Waterschap De Dommel 2014; BING maps 2014.

⁵³ Hoogendoorn 1987.

Afbeelding 2.12 Tekening gebaseerd op de kadastrale kaart van 1832.

De bouwlanden (akkers) aan de zuidzijde van de Kerkstraat krijgen in de loop van de negentiende eeuw de bestemming van bouwkaavel. In het verleden zijn de agrarische gronden ten zuiden van de Kerkstraat 'Hooge Dries' genoemd. De huizen die werden gebouwd zullen éénlaags zijn geweest. Kerkstraat 27, 33, 35 en 49 zijn zeer waarschijnlijk oorspronkelijk in hun massa.⁵⁵ De overige bebouwing in de straat zal zijn ontstaan op de plaats waar vroegere bebouwing heeft gestaan. Ook aan de noordzijde van de straat zal in de negentiende eeuw vrijwel uitsluitend éénlaags bebouwing te vinden zijn geweest. Op basis van de kadastrale kaart van 1832 en oude foto's kan worden vastgesteld dat deze bebouwing hoofdzakelijk met de lange gevel en de hok van het zadelf- of schilddak parallel aan de straat was gesitueerd. De omslag naar tweelaags huizen vindt in de eerste helft van de twintigste eeuw plaats, rond 1930. Voorbeelden daarvan zijn de nieuwe pastorie (#3 uit 1931), de in opdracht van J.M. Bruers gebouwde blokken (#13-17 uit 1932 en #19-25 uit 1933, gebouwd op de plaats van een boerderij van de familie Vermeer) en de villa voor A. van Vught (#37 uit 1915, ontwerp: Jos Donders). Aan de bouw van al deze huizen ging de sloop van een voorganger vooraf. Het moment werd aangegrepen om rooilijnen in elkaars verlengde te brengen. Eén enkel bestaand pand werd met een bouwlaag verhoogd (#11 uit 1919 werd in 1936 opgehoogd). De hier geschetste ontwikkeling tekent zich ook af aan de noordzijde van de straat. Negentiende-eeuwse (of in de kern zelfs oudere) bebouwing is daar éénlaags, twintigste-eeuwse bouw is overwegend met een tweede bouwlaag uitgevoerd.

⁵⁵ Kerkstraat 33 is behoudens de voorgevel geheel opnieuw gebouwd. De geveltop was mogelijk daarvoor al vernieuwd.

Afbeelding 2.13 Het begin van de Kerkstraat omstreeks 1900, gezien in oostelijke richting. De bebouwing rechts is geheel verdwenen, het huis links heeft plaatsgemaakt voor het gemeentehuis. In de achtergrond de fabrieksschoorsteen van de firma Van Enschoot.

In het derde kwart van de negentiende eeuw vond in Goirle een dubbele innovatie plaats op het gebied van het weven en spinnen. Als eerste werd het spinnen en weven in fabrieken gecentraliseerd. Tot circa 1850 toe werd er in Goirle thuis gewerkt. De fabricaten werden afgenomen door bazen of kooplieden en bij de spinners en wevers afgehaald. Een tweede innovatie volgde al spoedig. De aandrijving van de weefgetouwen werd overgenomen door stoommachines, waarmee ook de eerste fabrieksschoorstenen in Goirle verrezen.

In 1875 werd er door W. van Enschoot een textielfabriek aan de Kerkstraat opgericht. De gebouwen van deze fabriek (na het faillissement van Van Enschoot in 1967 zijn de gebouwen gebruikt door Meubelfabriek 'Meufaco') zijn in de jaren negentig van de vorige eeuw gesloopt om ruimte te maken voor een nieuwbouwwijk waarin de straten 'Hooge Dries' en 'Saelde' werden aangelegd. In het ontwerp van het complex op de nieuwe hoek van de Kerkstraat en de Hooge Dries werd, al dan niet bedoeld, gerefereerd aan het oorspronkelijke silhouet van de frontgevel van het fabriekscomplex. Dat front was uitgevoerd met een timpaan boven de centrale entree, zoals op oude foto's van de Kerkstraat is te zien. De fabriek bestond in hoofdlijn uit een ververij, machinekamer en schoorsteen die in één lijn waren gezet en een productieruimte onder sheddaken daarnaast. In omvang is de fabriekslocatie relatief klein gebleven, zeker in vergelijking met enkele andere textielfabrieken in Goirle.

Op steenworp afstand van de fabriek van W. van Enschoot startte Van Besouw in 1884-1885 een textielfabriek aan de Kerkstraat. Deze fabriek brandde in 1895 ten dele af. De schade werd spoedig hersteld. Aan de Kerkstraat is rond 1950 een verhoudingsgewijs groot kantoorgebouw voor deze fabriek verrezen. Op foto's van voor die tijd zijn beduidend kleinere gebouwen met een minder representatief karakter te zien.

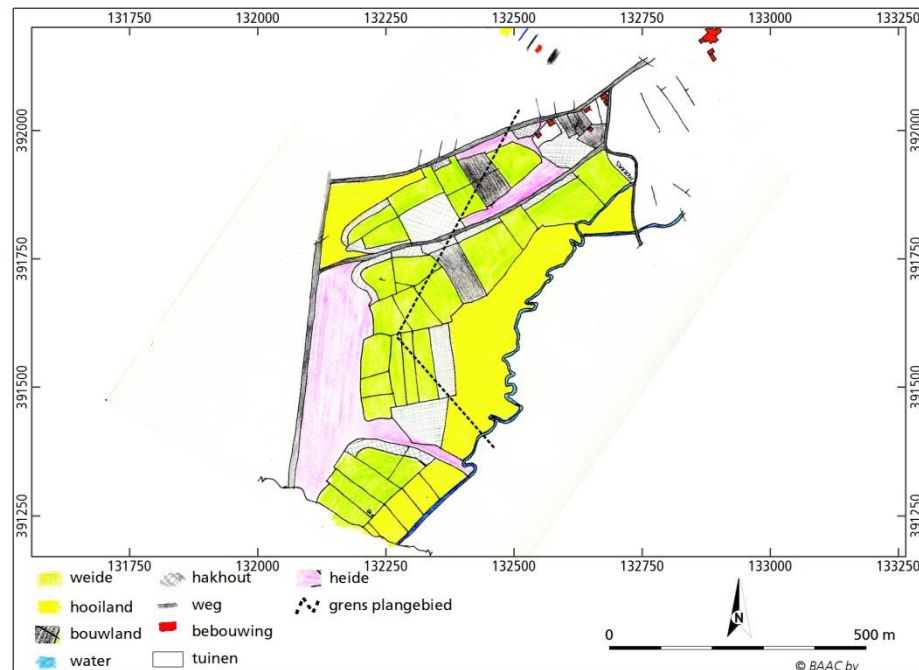
Afbeelding 2.14 Opname van de Kerkstraat vanaf de Kerktoren in oostelijke richting, omstreeks 1900. Bebouwing in de straat is hoofdzakelijk éénlaags en met de lange gevels aan de straat gericht. Op de voorgrond de textielfabriek van Van Enschoot, daarachter de fabriek van Van Besouw. De fabrieken stonden tussen de woonhuizen.

2.3.5 Historische ontwikkeling bebouwing Bergstraat

De Bergstraat is een relatief jonge straat, waarvan het tracé op de kadastrale kaart van 1832 nog niet is weergegeven. Op die kaart is te zien hoe de historische weg van Poppel naar Goirle ter plaatse van de Watermolenstraat aansluit op de toenmalige Kerkstraat. De eerste tientallen meters van de huidige Bergstraat volgen het tracé van die weg. De Bergstraat is in de derde kwart van de negentiende eeuw aangelegd. Die ingreep zal relatief eenvoudig tot uitvoering zijn gebracht, omdat het gebied ten westen van de Watermolenstraat nog vrijwel onbebouwd was. De kadastrale kaart van 1832 laat in dit gebied slechts vijf huizen zien, waarvan twee in eigendom van een wever en één het bezit is van een spinster. De hoger gelegen delen van het gebied ten zuiden van de huidige Bergstraat zijn in 1832 in gebruik als akker of als weiland, begrensd door smalle percelen hakhout of restanten heidegrond. Aan de Nieuwe Leij zijn vooral hooilanden te vinden.

De aanleg van de Bergstraat vindt plaats in een tijd dat het dorp Goirle sterk in omvang toeneemt. Dat komt vooral doordat het dorp in die tijd uitgroeit tot een belangrijk centrum voor textielindustrie. Uitbreiding van het dorp vindt aanvankelijk plaats langs bestaande wegen. Er ontstaat langs de Bergstraat een lint van min of meer soortgelijke bebouwing: éénlaags met zadeldaken waarvan de nokken evenwijdig aan de straat zijn gelegen. Van deze bebouwing resteert als gevolg van grootschalige sloop rond 1970 thans niets meer. Naast woonhuizen wordt er ook een textielfabriek gebouwd, en wel door Van Puijenbroek (zie hoofdstuk 5). Een foto die omstreeks 1895 is gemaakt vanuit de kerktoren van Goirle toont de hiervoor beschreven situatie met bebouwing die zich uitstrekt tot waar thans de Besterdstraat aansluit. Op dat punt verrijst in 1918 een matrassenfabriek van P. en A. Snels.

In de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw worden er huizen gebouwd tot aan de begrenzing van het plangebied. Het zijn met name deze woningen die bepalend zijn voor het karakter van het gebied. Een deel van die bebouwing heeft inmiddels plaatsgemaakt voor nieuwbouw rond 1970 en rond 2000.

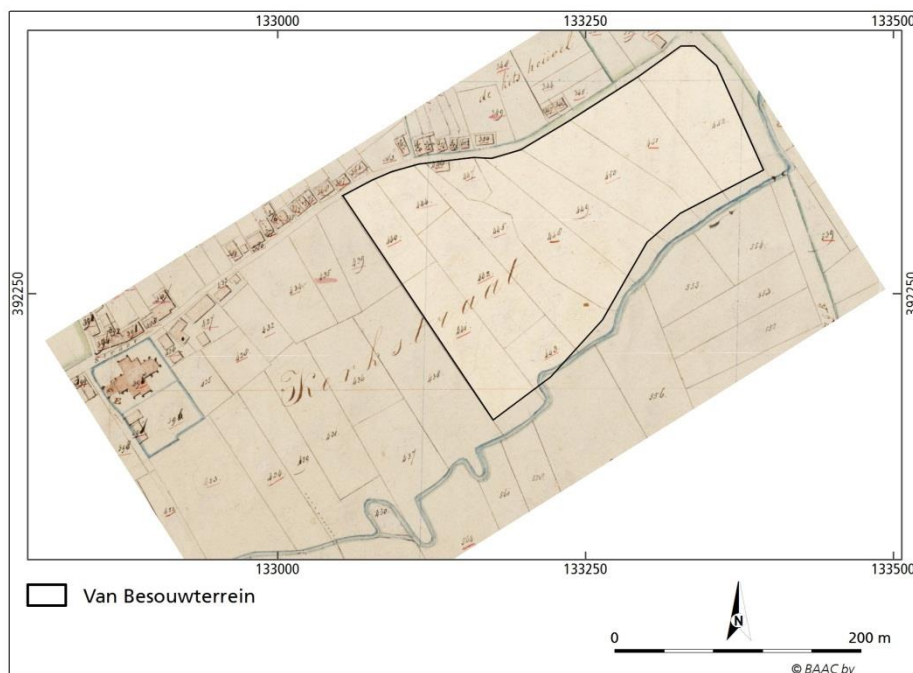
Afbeelding 2.15 Kadastrale situatie uit 1832 met in streeplijn de begrenzing van het onderzoeksgebied. In 1832 is er alleen in de nabijheid van de Watermolenstraat sprake van enige bebouwing. De overige gronden zijn in gebruik als weide (groen), akker (donkerbruin), hooiland (geel), heide (lichtgrijs) of hakhout (gearceerd).

Afbeelding 2.16 Opname uit het begin van de twintigste eeuw met aan de Bergstraat overwegend éénlaags bebouwing waarvan de nokken van de zadeldaken evenwijdig aan de straat zijn gericht. Aan de Watermolenstraat staan huizen met daarachter de Van Puijenbroekfabriek, aanvankelijk aan de rand van de kern van Goirle (Regionaal Archief Tilburg 2014).

2.3.6 Historische ontwikkeling Fabrieksterrein Van Besouw

Gerard van Besouw was rond het midden van de negentiende eeuw een handelaar die garen inkocht voor thuiswevers.⁵⁶ Deze wevers leverden vervolgens tegen een vaste prijs weefsels aan Van Besouw, die de weefsels vervolgens in de markt zette. In 1876 werden er door Van Besouw wevers in dienst genomen en aan het werk gezet in een machinale weverij aan de Molenstraat. Dat de zaken goed gingen, mag blijken uit het grote huis dat Van Besouw in 1880 aan de Kerkstraat voor zichzelf en zijn gezin liet bouwen (Kerkstraat 10, een Rijksmonument). In 1884 kocht Van Besouw (landbouw)gronden aan de Kerkstraat om daar, vermoedelijk na ophoging van het terrein, een nieuwe machinale weverij te laten bouwen. Er werden in deze fabriek 40 weefgetouwen opgesteld, aangedreven door een stoommachine van 40pk. Bij de opening van de fabriek was deze met 69 wevers de grootste in Goirle (er waren daarnaast nog thuiswevers bij Van Besouw in dienst). Hoe de fabriek er aanvankelijk uit heeft gezien, is min of meer bekend van een foto van omstreeks 1890. De fabriek heeft een machinehuis met schoorsteen aan de Kerkstraat. Daarachter zijn evenwijdig aan de straat twee bouwdelen met zadeldaken en getuite topgevels te zien, vermoedelijk ververijen. Daar weer achter bevindt zich de werkplaats/weverij die onder zeven sheddaken is gebracht. Deze fabrieksopzet is gangbaar in die tijd.

Afbeelding 2.17 Uitsnede van de kadastrale kaart van 1832 met daarop de begrenzingen van het terrein dat wordt aangeduid als het Van Besouw terrein. De kiem van Van Besouw ligt op het perceel linksboven (Kadasterkaart 1811-1832).

Op 30 januari 1895 breekt er brand uit in de fabriek. De Tilburgse Courant van 2 februari meldt daarover het volgende: "In den nacht van Woensdag op Donderdag brandde de linnenfabriek van de firma van Besouw te Goirle af. De weverij en het ketelhuis bleven gespaard. De felle vuurgloed was tot in de

⁵⁶ Historische informatie uit deze paragraaf is hoofdzakelijk afkomstig uit Mes, Van Gils & Van Gils 2005.

morgen alhier zichtbaar". De schade kon vrij makkelijk worden hersteld, waarschijnlijk mede doordat productie door thuiswevers voort kon worden gezet en er getouwen konden worden gebruikt in de fabrieken van Van de Lisdonk en Van Puijenbroek. Kort na de brand was de fabriek weer in bedrijf. In 1901 is er sprake van fabrieksgebouwen, een bleekveld, magazijn, stoommachine en 63 ijzeren weefstoelen. Na de Eerste Wereldoorlog groeide de fabriek in omvang exponentieel. Eén van de oorzaken was het einde van de thuisweverij (de thuiswevers konden niet opboksen tegen het tempo van de machinaal aangedreven getouwen), een andere de groeiende vraag, mede als gevolg van prijsdaling. Het fabriekscapex werd uitgebreid in de richting van de Nieuwe Leij, maar ook in oostelijk richting. Dit ging ten koste van weidegronden. In oostelijke richting is het fabrieksterrein vergroot, áchter woonhuizen aan de Kerkstraat. Op de luchtfoto's is ook goed te zien de dan nog vrij scherpe overgang te zien van de achtertuinen van de panden aan de Kerkstraat en de weiden daarachter. Tenslotte zijn langs de Nieuwe Leij bomen te zien, vermoedelijk rond 1900 aangeplant als weer- en windscherm.

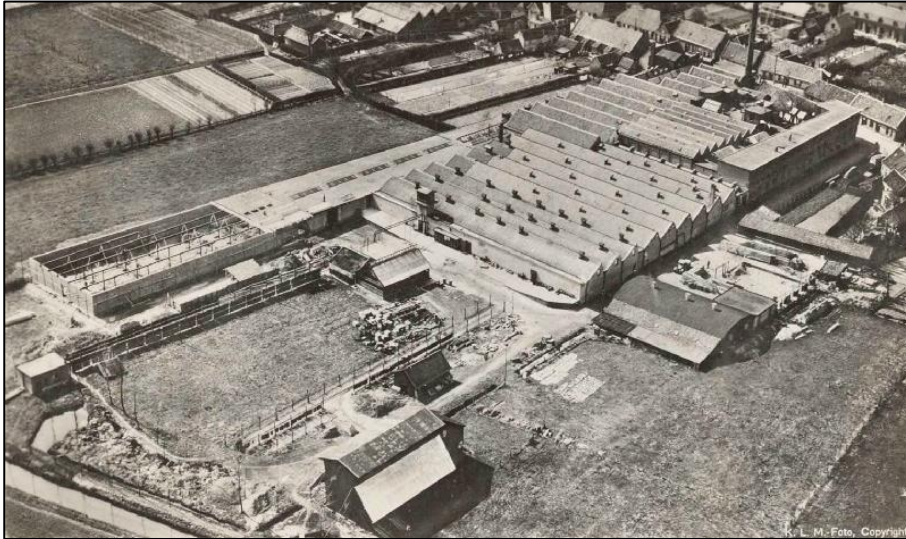

Afbeelding 2.18 De oudste opname van de fabriek van Van Besouw, zeer waarschijnlijk gemaakt vóór de brand in 1895. Rechts de schoorsteen aan de Kerkstraat. De opname is gemaakt in noordwestelijke richting (Regionaal Archief Tilburg 2014).

In de jaren twintig werd er bijna continue gebouwd op het terrein, vooral gebouwen voor de productie van garen. In 1929 werden de oorspronkelijke machinekamer en fabrieksschoorsteen aan de Kerkstraat gesloopt. Een nieuwe machinekamer wordt midden op het fabrieksterrein opgericht. Een jaar daarvoor heeft het complex een installatie voor centrale verwarming gekregen, waarvan het ketelhuis blijk geeft. Op luchtfoto's uit omstreeks 1930 is te zien dat delen van het fabriekscapex al tot aan de Nieuwe Leij reiken. Aan de straat liggen de oudste gebouwen met direct daarachter de productiehallen met hun typische sheddaken. Magazijnen zijn éénlaags onder plat dak met lichtstraten en vooral aan de westzijde van het fabrieksterrein te vinden. Eén van de luchtfoto's laat zien dat op het terrein achter de productiehallen stoffen werden gebleekt.⁵⁷ In de jaren dertig werd er op het complex vooral verbouwd. Tijdens de oorlog vonden relatief kleine bouwactiviteiten plaats. Het gaat dan om de bouw van een schansmuur, een transformatorhuisje en een brandweerlokaal.

⁵⁷ Regionaal Archief Tilburg 2014, beeld 047580.

Na de Tweede Wereldoorlog werd het fabriekscomplex nauwelijks nog uitgebreid. Ontwikkelingen die zich na de oorlog voordoen, staan vooral in het teken van vernieuwing en aanpassing. Zo werd er in 1952 aan de Kerkstraat een nieuw, tweelaags kantoorgebouw opgericht naar ontwerp van de Eindhovense architect C.G. Geenen. Dit gaat ten koste van oudere, deels laat negentiende-eeuwse fabrieksgebouwen.

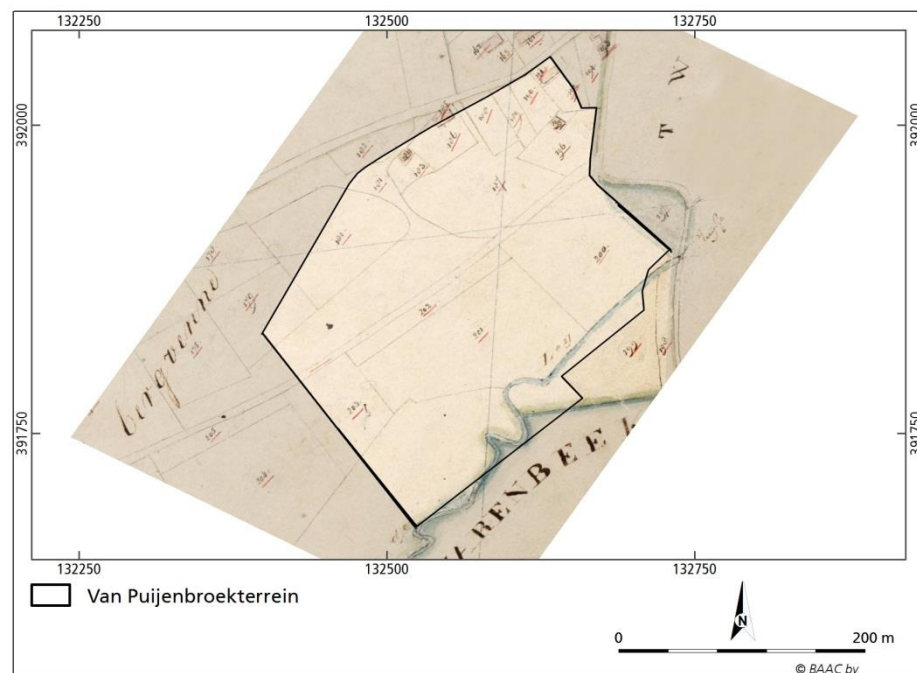
Afbeelding 2.19 Opname vanuit de lucht omstreeks 1925, vanuit het zuidoosten. De meeste bebouwing is aan de westzijde van de fabrieksstraat te vinden. Uitbreiding vond aanvankelijk vooral in de richting van de Nieuwe Leij plaats. Magazijnen en kantoren hebben platte daken, productiehallen hebben sheddaken. Bij de Nieuwe Leij een bleekveld (Regionaal Archief Tilburg 2014).

Afbeelding 2.20 Opname vanuit de lucht omstreeks 1960, gemaakt in zuidelijke richting. Op de foto uitbreidingen aan de oostzijde van de fabrieksstraat en aan de Kerkstraat het kantoorgebouw uit 1951-1952. Op het terrein is de huidige fabrieksschoorsteen verzeen. Rondom de fabriek nog vooral weide (Regionaal Archief Tilburg 2014).

2.3.7 Historische ontwikkeling fabrieksterrein Van Puijenbroek

In 1865 werd door Hendrik van Puijenbroek aan de Bergstraat een textielonderneming gestart. Hendrik was de zoon van Adriaan van Puijenbroek, die als entrepreneur tot aan zijn dood in 1853 thuiswevers voor hem aan het werk had. Hendrik leefde in een nieuwe tijd en organiseerde de textielarbeid op een andere wijze dan zijn vader, in navolging van moderne textielfabrikanten die door het oprichten van fabrieken de kosten sterk hadden weten te drukken en daarmee hun concurrentiepositie hadden verbeterd. De afhankelijkheid, die de entrepreneur aanvankelijk had ten aanzien van zijn thuiswevers, maakte plaats voor een strakke regie in een centrale weverij. Dat kwam de productiviteit en met name de continuïteit sterk ten goede. Bij Van Puijenbroek werd in de negentiende eeuw vooral behangsellinnen geproduceerd.

Afbeelding 2.21 Uitsnede van de kadastrale situatie in 1832 met daarop geprojecteerd de begrenzing van het fabrieksterrein anno 2014. Midden over het terrein ligt een inmiddels verdwenen weg. De begrenzing aan de noordzijde volgt het tracé van de rond 1855 aangelegde Bergstraat (Kadasterkaart 1811-1832).

Vermoedelijk omstreeks 1891 werd in de fabriek van Van Puijenbroek gedeeltelijk de overstap gemaakt van met de hand aangedreven naar door stoom aangedreven weefgetouwen. Hij was daarmee een volgeling in Goirle, andere fabrikanten hadden al eerder in stoommachines geïnvesteerd. Er zullen in die tijd een machinehuis, een fabrieksschoorsteen en een kolenloods zijn opgericht. In de fabrieksgebouwen werd een inrichting gemaakt waarmee de weefgetouwen konden worden aangedreven. De mechanisatie ging aanvankelijk niet ten koste van het aantal fabrieksarbeiders, hoofdzakelijk door de enorme groei van de afzetmarkt en dus een grotere productie. Aan het einde van de negentiende eeuw werkten er al ongeveer 100 arbeiders, exclusief de thuiswevers die ook nog aan de onderneming leverden. Aan het begin van de twintigste eeuw was dit aantal al verdubbeld. Het ging de ondernemer zeer voor de wind. In 1904 liet hij Huize Anna bouwen, direct ten oosten van de fabriek. In 1908 werd besloten niet

langer gebruik te maken van de diensten van de thuiswevers, op dat moment nog zo'n 150 in getal. Ook werd aangekondigd dat weefgetouwen niet langer door menskracht werden aangedreven. Kort voor de Eerste Wereldoorlog werd de fabriek nog aanmerkelijk vergroot. Tijdens de oorlogsjaren was vooral het gebrek aan grondstoffen en kolen debet aan stagnatie van de productie. Na de oorlog werd die schade ruimschoots ingehaald. In 1920 waren er maar liefst 500 arbeiders in dienst. Na de crisis van 1929 en daaropvolgende jaren, begon Van Puijenbroek met de productie van confectie. Tot dat moment stond de productie in de fabriek vooral in het teken van levering van basismaterialen aan de confectie industrie. Doordat Van Puijenbroek het hele productieproces van grondstof tot eindproduct in eigen hand had, konden er zeer goedkoop confectieproducten worden geleverd.

Na de Tweede Wereldoorlog werd een groot deel van de productie verplaatst naar lage lonen landen. In Goirle werd naar verloop van tijd nog gebleekt, geverfd en gesneden.

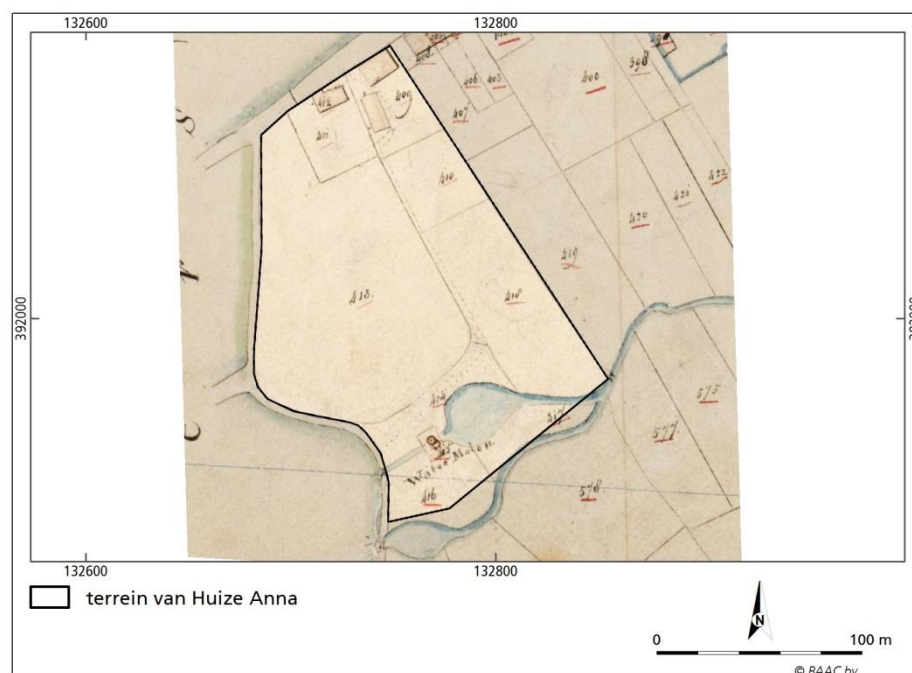
2.3.8 Historische ontwikkeling Huize Anna

Het terrein waarop in 1903 Huize Anna werd gebouwd, is in historisch opzicht vooral interessant omdat op dit terrein eeuwen lang een watermolen heeft gestaan, op een zijtak van de Nieuwe Leij. Een watermolen wordt daar voor het eerst genoemd in een stuk uit 1331.⁵⁸ De molen is lange tijd een adellijk bezit geweest, waarbij inkomsten werden gegenereerd door verpachting. Naar verluidt heeft de molen gelijktijdig dienst gedaan als korenmolen en oliemolen. In de loop van de negentiende eeuw kwam de molen in handen van de Goirlese molenaarsfamilie De Visscher. Door hen werd er tot 1903 gemalen, vooral wanneer er onvoldoende of juist te veel wind stond om hun windmolen in beweging te zetten. Daarna heeft de watermolen nog enkele jaren dienst gedaan als magazijn. Vermoedelijk heeft de firma Van Puijenbroek het gebouw nog als zodanig gebruikt. Het was in ieder geval Eduard van Puijenbroek die de voormalige watermolen omstreeks 1920 liet slopen. Na de sloop werd het molenwiel (het spuiwiel) bij de tuin van zijn Huize Anna getrokken waar het de functie van vijver kreeg.

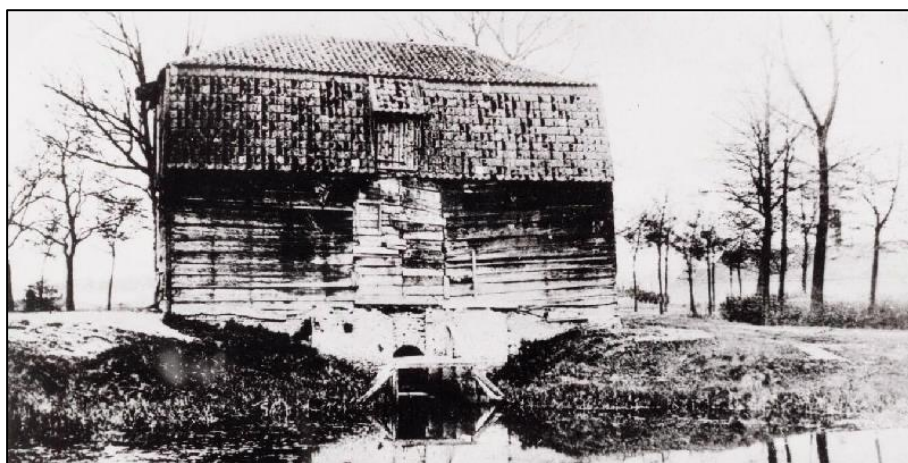
Op de kaart van 1832 zijn aan de huidige Bergstraat twee huizen weergegeven. Het linker van de twee is eigendom van een spinster die ook de tuin en het bouwland achter het huis bezit. Het rechter huis met daar schuin achter een schuur is van de vrijheer van Tilburg en Goirle; D.J.F. van Hogendorp van Hofwegen. Hij is zeker niet de bewoner. Van Hogendorp van Hofwegen was woonachtig in Tilburg. Hij is ook als bezitter van de watermolen genoteerd. Het huis aan de Bergstraat zou in het verleden hebben gediend als: molenaarshuis, bouwuis, brouwerij en herberg. In 1873 werden het huis en de percelen hierachter aangeprezen als uitmuntend geschikt om een linnen fabriek met blekerij te stichten. Koper was landbouwer A. Boomaars. In 1903 kwam het geheel in handen van Eduard van Puijenbroek. De opstallen werden in zijn opdracht gesloopt om de bouw van Huize Anna mogelijk te maken.

⁵⁸ Molendatabase 2014, databasenr. 2954.

Huize Anna werd aldus in 1903 gebouwd in opdracht van textielfabrikant Van Puijenbroek. Het huis werd genoemd naar zijn vrouw (haar naam was Anna Jansen) en verrees juist ten westen van zijn dan florerende textielfabriek. In de loop der tijd kon de tuin rond het huis worden vergroot. Eerst na de sloop van de watermolen, daarna door sloop van het huis dat in 1832 een spinster toebehoorde. Eén en ander is nog af te lezen aan de hand van verschillen in de delen van de tuinmuur rondom het huidige huis.

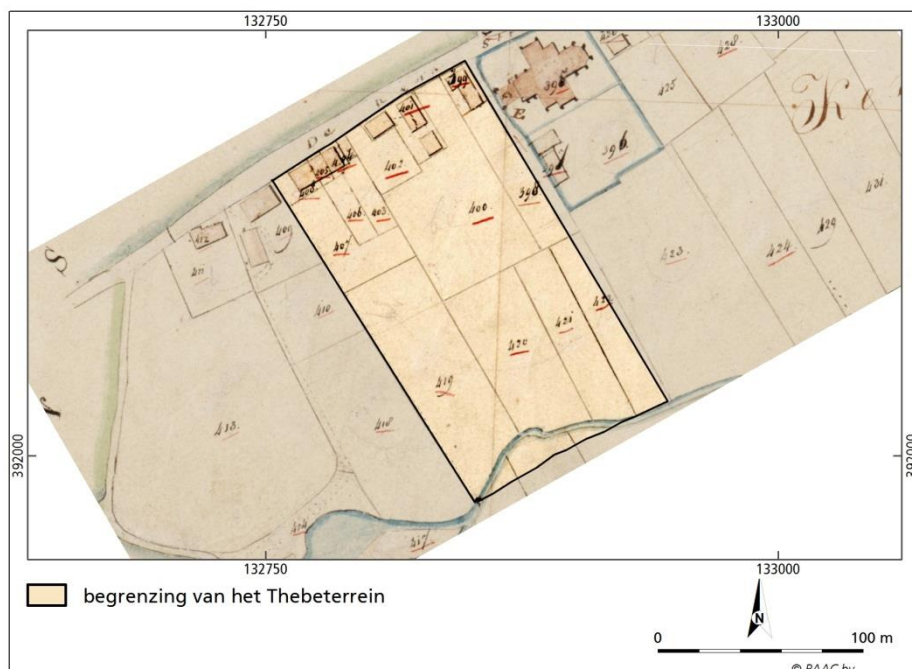
Afbeelding 2.22 Uitsnede van de kadastrale kaart van 1832 met gemarkeerd het huidige terrein van Huize Anna. Onderin het gemarkeerde gebied de toenmalige watermolen. Het molenwiel is thans vijver (Kadastrale kaart 1811-1832).

Afbeelding 2.23 Vermoedelijk laat negentiende-eeuwse opname van de watermolen (Molendatabase 2014).

2.3.9 Historische ontwikkeling Thebe terrein

Het woonzorgcentrum Thebe I Elisabeth is een relatief groot complex dat zich direct ten westen van de kerk bevindt. Het centrum in de huidige hoedanigheid is omstreeks 1968 tot stand gekomen. Startpunt voor het analyseren van het historische gebruik van de grond waarop het complex verrees, vormt de kadastrale kaart van 1832. Op die kaart is te zien dat er dan sprake is van een meer kleinschalige verkaveling. Aan de straat bevinden zich zes huizen, waarvan drie vrij staan en de overige drie gekoppeld zijn. Achter de huizen zijn de bijbehorende tuinen te vinden. De grotere huizen zijn in bezit van de burgemeester en een timmerman, de kleinere zijn het eigendom van een spinster, een koopman (die het vermoedelijk verhuurde) en een kleermaker. Grotere huizen hebben grotere tuinen. De kavels tussen de achtertuinten en de Nieuwe Leij zijn in 1832 in gebruik als bouwland, één van de kavels reikt tot aan de Bergstraat.⁵⁹ Kijken we naar de oudste foto's en ansichtkaarten waarop het begin van de huidige Bergstraat in het begin van de twintigste eeuw is weergegeven, dan valt op dat de bebouwing hoofdzakelijk uit de periode 1880-1905 dateert. Alleen het éénlaags pand direct naast de kerk (in de late negentiende eeuw met behoud van toren vernieuwd) oogt ouder. Het zou hier gaan om een timmermanswoning. Op de oude ansichtkaarten zijn twee voorname panden te zien. Het linker is 'Hotel de Kroon' of 'Hotel Mutsaers'. Dit hotel werd in 1908 gebouwd in opdracht van Mutsaers-van Hooff naar een ontwerp van Jan Baptist Rens. Het hotel werd gebouwd in de plaats van een herberg en diende een tijd lang tevens als tramhalte. Vrij snel na de voltooiing van het hotel kwam het in handen van J.W. van Puijenbroek, die het vervolgens verhuurde.

⁵⁹ De straat werd in 1832 nog niet als de Bergstraat aangeduid. Dit deel van de straat werd tot de Kerkstraat gerekend.

Afbeelding 2.24 Detail van de kadastrale kaart van 1832 met daarop in omvang gemarkeerd het huidige terrein van zorginstelling Thebe (Kadasterkaart 1811-1832).

Het laat negentiende-eeuwse pand rechts naast het hotel was als woonhuis voor Van Puijenbroek gebouwd. In de jaren twintig werd het enige tijd als pastorie gebruikt. In 1931 werd het hotel (dan ook eigendom van de pastoor en korte tijd als verenigingsgebouw/patronaat gediend hebbende) verkocht aan de congregatie van de liefdezusters van het Kostbare Bloed.⁶⁰ Het hotel werd ingericht als tehuis voor ouden van dagen en het 'St. Elisabethgesticht' gedoopt. Achter het gesticht werd een nieuw klooster en een schoolgebouw voor de zusters gebouwd en een kloostertuin ingericht. De congregatie was in 1880 al in Goirle neergestreken. Eind jaren zestig werden de bestaande gebouwen geheel gesloopt om plaats te maken voor een dan modern verzorgingshuis. Bij deze verbouwing bleef een deel van de kloostertuin gespaard. In deze tuin is een Mariagrot te vinden.

Afbeelding 2.25 Opname uit het begin van de twintigste eeuw met het woonhuis van Van Puijenbroek (tweelaags) en daarachter een café dat korte tijd later zou worden vernieuwd en 'Hotel de Kroon' zou worden genoemd. In de achtergrond de fabrieksschoorsteen van textielfabriek Van Enschoot (Regionaal Archief Tilburg 2014).

Het Kerklaantje leidt aan de oostzijde langs het terrein van het woonzorgcentrum. In de achttiende eeuw leidde dit laantje langs de kerk tot aan de daarachter gelegen school. Omstreeks 1907 werd er een trambaan aangelegd van Tilburg naar Hilvarenbeek.⁶¹ Het Kerklaantje maakte deel uit van het tracé en werd tot aan de Nieuwe Leij doorgetrokken. Daar werd een brug gebouwd en de trambaan vervolgd. De oorspronkelijke brughoofden bestaan thans nog. Ze verkeren in zeer slechte staat. De tramverbinding werd in 1935 opgeheven omdat busvervoer in die tijd veel efficiënter was gebleken.

⁶⁰ Voor informatie over de zusters:
<http://www.regionaalarchieftilburg.nl/goirle/geschiedenis-van-goirle/17-kerkelijk-leven>.

⁶¹ Tramlijn Tilburg-Poppel-Turnhout 2014.

Afbeelding 3.03: Opname kort nadat het voormalige 'Hotel de Kroon' is omgebouwd tot verzorgingshuis. Achter het hotel is inmiddels een klooster verrezen. Rechts het voormalige woonhuis van Van Puijenbroek (Regionaal Archief Tilburg 2014).

3 Verwachting en waardering

3.1 Inleiding

Op basis van de beschrijving van zowel de natuurlijke als antropogene ontwikkeling van het plangebied in het voorgaande hoofdstuk, kunnen de cultuurhistorische waarden van het plangebied in kaart worden gebracht. In dit hoofdstuk zullen achtereenvolgens de specifieke archeologische verwachting (paragraaf 3.2), de historisch-geografische waarden (paragraaf 3.3) en karakteristiek en de bouwhistorische waarden (paragraaf 3.4) van het plangebied worden besproken.

3.2 Archeologische verwachting

3.3.1 Inleiding

Op basis van het natuurlijke landschap, de bekende archeologische waarden en locatiekeuze-theorieën kan de specifieke archeologische verwachting worden opgesteld. De archeologische verwachting geeft inzicht in de kans dat er archeologische waarden in een gebied aanwezig zijn; gebieden waar de kans op het aantreffen van archeologische waarden hoog is, worden aangeduid als gebieden met een hoge archeologische verwachting. Verder wordt onderscheid gemaakt in gebieden met een middelhoge en lage archeologische verwachting. Of er ook daadwerkelijk archeologische vindplaatsen aanwezig zijn, moet nader archeologisch (veld)onderzoek uitwijzen.

De archeologische verwachting kan gebruikt worden om de inrichtingsplannen aan te passen om de archeologische waarden te ontzien (behoud *in situ*) en tegelijkertijd om de kosten voor archeologisch onderzoek laag te houden.

3.3.1 Specifieke archeologische verwachting

Het plangebied ligt op de overgang van een gebied met hoge dekzandruggen naar het beekdal van de Leij. Gebieden op een landschappelijke overgang vormen van oudsher aantrekkelijke vestigingsplekken. Het beekdal was te nat voor bewoning, maar deze gebieden werden gebruikt voor andere activiteiten, waardoor resten van infrastructuur, voorwerpen gerelateerd aan jacht- en visvangst, nederzettingsafval, rituele depositie, vaartuigen, gegraven waterwerken, winplaatsen van grondstoffen, e.d. kunnen voorkomen. Tevens kunnen in het beekdal hoogtes voorkomen, waar bijvoorbeeld in de steentijd (tijdelijke) kampen aanwezig kunnen zijn geweest. In de omgeving van het plangebied zijn aanwijzingen voor bewoning van de steentijd tot en met de nieuwe tijd. Het noordelijke deel van het plangebied maakt deel uit van de oude kern van Goirle, waar vermoedelijk al vanaf de late middeleeuwen sprake was van bewoning.

Vanaf de late middeleeuwen is men begonnen de akkers op de hogere delen van het landschap te bemesten met een mengsel van plaggen en stalmest. Hierdoor, en door nederzettingsafval, is langzamerhand een plaggendeek ontstaan met over het algemeen een dikte van 50 cm of meer en raakte het oorspronkelijke bodemprofiel, en dus mogelijk aanwezige archeologische sporen, tegen bodemverstoringen beschermd. Het archeologisch sporenniveau bevindt zich in de top van het natuurlijke bodemprofiel, direct onder het plaggendeek. Als gevolg van het eeuwenlange antropogene gebruik van het gebied, zal de natuurlijke bodem ter hoogte van het oude bebouwingslint niet meer intact zijn. Hoewel oudere archeologische resten (van vóór de late middeleeuwen) hierdoor verstoord kunnen zijn geraakt, zal de verstoring (deels) zelf bestaan uit archeologische sporen. Ook in het beekdal zal ophoging hebben plaatsgevonden, in dit geval om het gebied buiten het bereik van het grondwater te krijgen. Dit geldt met name voor het gebied ten noorden van de Nieuwe Leij, waar de bebouwing van Goirle zich in de loop van de twintigste eeuw heeft uitgebreid over de noordelijke beekdalflank van de Leij. In het gebied ten zuiden van de Nieuwe Leij heeft naast ophoging ook egalisatie plaatsgevonden, waardoor het natuurlijke reliëf is verdwenen.

Als gevolg van met name de inrichting van het gebied (bebouwing, infrastructuur, ontginningen, natuurontwikkeling e.d.) in de twintigste eeuw zal de bodem plaatselijk verstoord zijn geraakt. Door de aanwezigheid van een dik ophoogpakket hoeft dit echter niet te betekenen dat het archeologisch sporenniveau ook verstoord is geraakt.

Op basis van deze gegevens⁶² wordt aan het noordelijk deel van het plangebied, dat op de flank van het beekdal van de Leij ligt, en de hoogte in het zuidoostelijke deel van het plangebied een hoge verwachting toegekend voor de aanwezigheid van onverstoorde archeologische waarden (nederzettingsresten, grafvelden, vuursteenvindplaatsen e.d.) uit de steentijd tot en met de volle middeleeuwen (zie bijlage 5). Voor de oude dorpskern van Goirle geldt daarnaast een hoge verwachting voor archeologische waarden uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd. Deze hoge verwachting voor de late middeleeuwen en nieuwe tijd geldt ook voor de locatie van de oude watermolen.

In het zuidelijke deel van het plangebied, het beekdal van de Leij, kunnen aan beekdal gerelateerde archeologische waarden voorkomen. De kans om dergelijke archeologische waarden ook daadwerkelijke aan te treffen is echter zeer klein.⁶³ Derhalve wordt aan vennen en beekdalen een middelhoge verwachting toegekend voor aan natte zones gerelateerde archeologische waarden uit de steentijd tot de nieuwe tijd. Deze waarden kunnen zowel aan de top van de natuurlijk bodem als dieper, indien sprake is geweest van sedimentatie, worden aangetroffen. Voor de locaties van de oude voordes en bruggen (bufferzone van 50 m) geldt een hoge verwachting. Voor de hoogte in het zuidoostelijke deel van het plangebied geldt een hoge verwachting voor archeologische waarden (vuursteenvindplaatsen) uit de steentijd. In het plangebied zijn twee gebieden in

⁶² Gezien de onbekende dikte van het ophoogpakket en de grote hoeveelheid bebouwing in het plangebied, is in de verwachting geen rekening gehouden met lokale verstoringen van diepe funderingen.

⁶³ Archeologische waarden in deze context zijn vaak zeer lokaal van aard, zoals nederzettingsafval, rituele depositie, resten van jacht- en visvangst en door afdekking door jongere afzettingen over het algemeen niet te koppelen aan nu nog zichtbare elementen in het landschap.

het verleden onderzocht door middel van een archeologisch veldonderzoek. Op basis van één van deze onderzoeken is de archeologische verwachting bijgesteld naar een lage verwachting. In het andere gebied is de archeologische verwachting ook na het veldonderzoek blijven bestaan.

De archeologische waarden worden verwacht in de top van het natuurlijke bodemprofiel, dat zich gezien de aanwezigheid van een ophogingsdek met een onbekende en sterk variabele dikte op verschillende dieptes bevindt. De verwachte vindplaatsen worden met name gekenmerkt door aardewerkfragmenten en (afhankelijk van de periode) vuursteenartefacten, metaalfragmenten, glas en bouwkeramiek. Gezien de ligging in relatief droge zandgronden zullen organische materialen in het noordelijke deel niet of nauwelijks bewaard zijn gebleven. Alleen onder de grondwaterspiegel (in diepe grondsporen, zoals waterputten, beerputten, e.d.) kunnen dergelijke materialen nog aanwezig zijn. In het zuidelijke deel (beekdal) is juist sprake van goede conserveringsomstandigheden voor organische resten.

3.3 Historisch geografische waarden

3.3.1 Inleiding

Het plangebied ligt op de overgang van twee gebieden met een duidelijk eigen ontwikkeling en karakteristiek; de historische dorpskern van Goirle en het beekdal van de Leij. Als gevolg van de grootschalige veranderingen die met name na de Tweede Wereldoorlog hebben plaatsgevonden, is de historische structuur en karakteristiek plaatselijk gewijzigd. Verspreid over het gebied zijn echter nog steeds elementen aan te wijzen die inzicht geven in de historische ontwikkeling en daarmee cultuurhistorisch waardevolle elementen of structuren vormen.

Dit inzicht in de historische structuur kan gebruikt worden als inspiratiebron bij ruimtelijke ingrepen om de identiteit en kwaliteit van het gebied te behouden en waar mogelijk te versterken. Dit betekent niet per se dat alle cultuurhistorisch waardevolle elementen behouden dienen te blijven, maar wel dat er op een bewuste manier wordt omgegaan met de cultuurhistorische waarden van een gebied.

In de onderstaande paragraaf zullen de waardevolle elementen en structuren in het plangebied worden besproken. In de daaropvolgende paragraaf zal de cultuurhistorische karakteristiek per gebied worden toegelicht. In bijlage 6 zijn de cultuurhistorische waarden en karakteristieken op kaart weergegeven.

De historisch geografische waarden vormen het geraamte van het gebied. Voor de bebouwde gebieden, die de noordzijde van het plangebied vormen, wordt in de paragraaf 'Bouwhistorie' een meer gedetailleerd overzicht gegeven van de aanwezige cultuurhistorische waarden.

3.3.2 Cultuurhistorisch waardevolle elementen

Water

Gezien de ligging in het beekdal van de Leij vormt water een belangrijk element in het plangebied. Het gaat hierbij zowel om min of meer natuurlijke structuren als om gegraven objecten en structuren. In het plangebied zijn de volgende cultuurhistorisch waardevolle waterelementen aanwezig.

- **Leij**

Het plangebied wordt van oudsher doorsneden door een beek. In het zuidwestelijke deel van het plangebied was dit een natuurlijke beekloop, de Leij, die tot in de jaren twintig van de twintigste eeuw een sterk meanderend verloop had. Vervolgens is de beek verlegd, waardoor deze loop tegenwoordig een vrije brede, rechte, door kades geflankeerde waterloop is. De oude loop van de beek is op twintigste-eeuwse kaarten nog herkenbaar in het verloop van de gemeentegrens tussen Goirle en Hilvarenbeek.

Afbeelding 3.1 De gekanaliseerde Leij vanaf de Vloedijk (links) en vanaf de Molendijk (rechts; foto: E. de Boer).

Afbeelding 3.2 De Oude Leij aan weerszijden van de Vosserrijten (foto: E. de Boer).

- **Oude Leij**

Ter hoogte van ongeveer de Molendijk splitste de Leij zich in twee nevenlopen, waarvan de Oude Leij de meest zuidelijke vormde. Deze waterloop was al in het midden van de achttiende eeuw genormaliseerd,

waarbij de meeste meanderlopen waren rechtgetrokken. De huidige beek heeft nog steeds min of meer hetzelfde verloop en is herkenbaar als een smalle, grotendeels met riet begroeide sloot.

- **Nieuwe Leij**

De noordelijke nevenloop van de Leij werd gevormd door de Nieuwe Leij. Deze beek was vermoedelijk (deels) gegraven, maar is in de loop der tijd licht gaan meanderen. In de twintigste eeuw is de beek meerdere keren rechtgetrokken, waardoor deze haar huidige loop kreeg. Hoewel het aanzien van de beek sterk is gewijzigd, is de ligging wel hetzelfde gebleven. De beek vormt tegenwoordig de zuidelijke begrenzing van de bebouwde kom van Goirle.

Afbeelding 3.3 De Nieuwe Leij langs de zuidzijde van de bebouwde kom van Goirle vanaf de Vosserrijten (links) en vanaf de Beeksedijk (rechts: foto: E. de Boer).

- **Waterloop**

Door het noordwestelijke deel van het plangebied stroomde in het verleden vanaf de Regte Heide een gegraven of vergraven waterloop, die bij de splitsing van de Leij in deze beek uitmondde. De waterloop had een recht verloop en is in het midden van de twintigste eeuw tijdelijk (onderdeel) van de bovenloop van de Oude en Nieuwe Leij geweest. Het tracé van deze waterloop is nog deels te herkennen in de begrenzing van de achtertuinen langs de Bergstraat.

Afbeelding 3.4 Op de achtergrond het oude tracé van de oude waterloop (foto: E. de Boer).

- **Molenvijver**

Door een sluis in de Nieuwe Leij, stroomopwaarts van de molen, werd het water in het verleden opgestuwd tegen een bocht van de Molendijk. Het waterreservoir wat zo ontstond, werd gebruikt als molenvijver. Als de sluizen openstonden was het gebied slechts een moerassige zone. Door het rechte trekken van de Molendijk is de bocht verdwenen. Het oude tracé is echter nog wel herkenbaar in het verloop van de perceelsgrens van de aangrenzende tuin van Huize Anna. Tevens heeft het gebied een iets lagere ligging. Het gebied is tegenwoordig in gebruik als plantsoen en beplant met kastanjabomen.

Afbeelding 3.5 Links de rechtgetrokken Molendijk met rechts de locatie van de oude molenvijver (foto: E. de Boer).

- **Molenwiel**

Aan de benedenstroomse zijde van de watermolen is door de uitschurende werking van het water in de loop der tijd een molenwiel ontstaan. De watermolen is verdwenen en ook de zijloop van de Nieuw Leij verplaatst, maar het molenwiel bestaat nog steeds als onderdeel van de tuin van Huize Anna. De tuin wordt door hoge muren omringd, waardoor het molenwiel vanaf de openbare weg niet waarneembaar is.

Aan de benedenstroomse zijde van de sluis in de Nieuwe Leij, die het water moest omleiden langs de watermolen, is eveneens door eeuwenlange

uitschuring van het water een wiel ontstaan. Het wiel is nadat de watermolen is gesloopt, gedempt, maar de locatie van het oude wiel is nog wel herkenbaar aan de aanwezige ruimte tussen de Nieuwe Leij en de (onverharde) weg.

Wegen

Lange tijd werd het tracé van de infrastructuur bepaald door het landschap. De doorgaande wegen, die over het algemeen tot in het begin van de twintigste eeuw onverhard waren, volgden over het algemeen de rand van de hoge, droge zandruggen en hadden daardoor vaak een (licht) slingerend verloop. De onverharde wegen waren vaak een deel van het jaar niet goed begaanbaar. Dit gold zeker voor de wegen in kleiige, natte gebieden, maar ook voor zandwegen. Deze waren over het algemeen wel het hele jaar door bruikbaar, maar zowel bij nat weer (drassige omstandigheden) als bij droog weer (mul zand en verstuiwingen) verslechterde de begaanbaarheid.

Het brede en moerassige dal van de Leij vormde van oudsher een hindernis voor het doorgaand verkeer. Om het dal toch met droge voeten over te kunnen steken zijn in de loop der eeuwen dwars over het dal enkele opgehoogde wegen of dijken aangelegd voor het doorgaand verkeer. Plaatselijk werd het beekdal ontsloten door enkele lokale, niet-verhoogde wegen, die soms ook de beken doorkruisten.

In de negentiende werd geïnvesteerd in de aanleg van straatwegen, die door een verhard wegdek van behakte keien (kinderhoofdjes) of klinkers eigenlijk de enige soort weg was die het gehele jaar goed berijdbaar was voor alle vormen van verkeer. Een deel van de straatwegen is ontstaan door betrating van reeds bestaande wegen, terwijl een ander deel bestaat uit nieuwe, ontworpen wegen met een kaarsrecht tracé.

In het plangebied bevinden zich nog diverse wegen, die een relict vormen van het historisch ontwikkelde landschap en derhalve cultuurhistorisch waardevol zijn.

- **Molendijk**

De Molendijk had in tegenstelling tot andere dijken door het beekdal van de Leij ter hoogte van de oude watermolen een sterk bochtig verloop. Dit had te maken met de functie van de dijk die behalve een droge doorgang voor het verkeer ook een waterkerende functie had voor de molenvijver. In het begin van de twintigste eeuw is deze bocht met het verdwijnen van de Molendijk rechtgetrokken. Het oude verloop van de dijk is nog wel herkenbaar is de perceelsgrens van de tuin van Huize Anna. De dijk heeft grotendeels nog zijn oude loop behouden en bestaat tegenwoordig uit een hooggelegen pad (vermoedelijk de oorspronkelijk hakhoutstrook) met aan de oostzijde een houtwal en halfverharde weg. De houtwal en de weg worden van elkaar gescheiden door een greppel.

Afbeelding 3.6 Links het pad aan de westzijde van de Molendijk (met aan de linkerkant de houtwal) en rechts de halverharde weg (met aan de linkerzijde de houtwal, foto: E. de Boer).

- **Beeksedijk**

Al in de achttiende eeuw bevond zich langs de oostgrens van het plangebied de Beeksedijk, die bekend stond als *De Wind Voorsten Dijk* of de *Winninxvoortschen Dyk*. Deze verhoogde weg vormde één van de doorgaande wegen door het beekdal van de Leij. In de loop der tijd is de dijk aangepast aan de moderne eisen en is de weg verbreed. Het tracé is echter als structuur een waardevol element in het plangebied.

Afbeelding 3.7 Links het noordelijke deel van de Beeksedijk en rechts de hogere ligging van de weg in het landschap (foto: E. de Boer).

- **Tramdijk**

Omstreeks 1905 is de Tilburgseweg door het plangebied in zuidoostelijke richting doorgetrokken als stoomtrambaan (de huidige De Vosserijten). De dijk is momenteel in het landschap herkenbaar als een hooggelegen dijklichaam met laanbeplanting van Robinia en geflankeerd door greppels.

Afbeelding 3.8 Oude tramdijk met laanbeplanting (foto: E. de Boer).

3.3.3 Cultuurhistorische karakteristiek

Het plangebied kan op basis van de cultuurhistorische karakteristiek in vijf typen deelgebieden worden opgedeeld, textielindustrie (deelgebieden Van Puijenbroek en Van Besouw), bebouwing (Bergstraat, Kerkstraat en Thebe), Huize Anna, (incl. watermolen), hooilanden, weilanden. Hieronder zullen de deelgebieden nader worden beschreven.

Deelgebieden textielindustrie

De textielindustrie heeft vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw in toenemende mate invloed gehad op zowel de bebouwing van Goirle als het omringende landschap, door de schaalvergroting van de bebouwing en de uitbreiding van het oorspronkelijke lintbebouwing richting beekdal. De complexen Van Puijenbroek en Van Besouw vormen enerzijds op zichzelf staande complexen in het landschap, anderzijds vormen de schoorstenen van de complexen markante herkenningspunten vanuit het omringende landschap. De bouwhistorische waarden van de complexen worden behandeld in paragraaf 3.4.5 t/m 3.4.7).

De belangrijkste historisch geografische waarden van deze gebieden zijn:

- Afgesloten complexen, die een belangrijk onderdeel vormen van de geschiedenis van Goirle;
- Schoorstenen als markante herkenningspunten;
- Oude doorgaande route en negentiende-eeuwse aanpassing (Bergstraat);
- Bouwhistorische waarden (zie paragraaf 3.4.5 t/m 3.4.7).

Afbeelding 3.9 Cultuurhistorische karakteristiek van de deelgebieden textielindustrie met links de schoorstenen als herkenningspunt en rechts de Bergstraat met fabrieksbebouwing (foto: E. de Boer).

Deelgebieden bebouwing aan de Kerkstraat, Bergstraat en Thebe

Het noordelijke deel van het plangebied bestond lange tijd uit het oude bebouwingslint van Goirle, waarbij de bebouwing werd omringd door erven, tuinen en boomgaarden. De kerk, die zich centraal in het bebouwingslint bevond, vormde van oudsher een herkenningspunt in het landschap. In de negentiende eeuw heeft dit bebouwingslint zich langs de nieuwe doorgaande weg, de huidige Bergstraat-Poppelseweg, uitgebreid. Vanaf het bebouwingslint bestond een zichtrelatie met het achterliggende beekdal (tot aan de Nieuwe Leij) door de opstreckende verkaveling.

In de loop van de twintigste eeuw heeft de bebouwing zich met name in het oostelijke deel van het plangebied sterk uitgebreid, waarbij achter het oude bebouwingslint nieuwbouwwijken (o.a. Hoogen Dries en Saelde) zijn ontstaan. De oude relatie tussen het bebouwingslint en de Oude Leij is hierdoor verloren gegaan. In het westelijke deelgebied is de oude relatie met het beekdal wel bewaard gebleven.

Afbeelding 3.10 Cultuurhistorische karakteristiek van de deelgebieden bebouwingslint met links kleinschalige bebouwing langs de Bergstraat en rechts de relatie tussen het bebouwingslint en het beekdal van de Leij (foto: E. de Boer).

De belangrijkste historisch geografische waarden van dit gebied zijn:

- Oude doorgaande route en negentiende-eeuwse aanpassing (Bergstraat, Kerkstraat en onbenaamde zijweg);
- (kleinschalige) lintbebouwing langs Bergstraat-Kerkstraat;
- Oude toegangswegen beekdal;
- Zichtlijnen vanaf achterzijde bebouwing Bergstraat naar beekdal;
- Kerktoren als markant herkenningspunt;
- Bouwhistorische waarden (zie paragraaf 3.4.2 t/m 3.4.4 en 3.4.9).

Deelgebied Huize Anna-watermolen

Al vanaf de late middeleeuwen bevond zich in dit deelgebied langs een gegraven zijtak van de Nieuwe Leij een watermolen met tegen de Molendijk een molenvijver, stroomafwaarts van de molen een molenwiel en stroomafwaarts van de sluis in de Nieuwe Leij een sluiswiel. In het begin van de twintigste eeuw is de molen gesloopt en is het terrein grotendeels onderdeel geworden van de tuin van Huize Anna. Het oude molenwiel is daarbij onderdeel geworden van de ommuurde tuin (landschapstuin met monumentale bomen). De zijtak van de Nieuwe Leij is samen met de molenvijver en het sluiswiel gedempt. De locaties van de molenvijver en het sluiswiel zijn nog wel herkenbaar in het verloop van de wegen en de tuinmuur.

Afbeelding 3.13 Cultuurhistorische karakteristiek van het deelgebied Huize Anna-watermolen met links het huidige huize Anna en rechts de ommuurde tuin (foto: E. de Boer).

De belangrijkste historisch geografische waarden van dit gebied zijn:

- Tuin met bebouwing als besloten eenheid omringd door tuinenmuren;
- Relicten watermolen (molenwiel en locaties van de molenvijver en sluiswiel);
- Aanwezigheid van waterloop;
- Bouwhistorische waarden (zie paragraaf 3.4.8).

Deelgebied hooilanden

Deelgebied hooilanden bestaat uit de voormalige hooilanden van Goirle. Dit gebied had van oorsprong een open karakter. De hooilanden werden doorsneden door een onbenaamde, relatief rechte waterloop langs de noordgrens en de Leij, die een sterk meanderend karakter had.

Het gebied heeft tegenwoordig nog steeds een open karakter met alleen in het zuidwestelijke deel rondom een waterreservoir struwelen. De waterloop langs de noordgrens is tegenwoordig alleen nog maar herkenbaar in het verloop van de achtertuinen langs de Bergstraat. De Leij is verlegd en gekanaliseerd.

De belangrijkste cultuurhistorische waarden van dit gebied zijn:

- Open grasland;
- Aanwezigheid van waterlopen;
- Molendijk als oostelijke begrenzing, zowel visueel (opgaande houtwal) als in functie (waterkering voor Molenvijver) en doorgaande route.

Afbeelding 3.11 Cultuurhistorische karakteristiek van het deelgebied hooilanden met links de opengraslanden begrensd door de Molendijk en rechts de gekanaliseerde Leij (foto: E. de Boer).

Deelgebied weilanden

Dit deelgebied bestond oorspronkelijk uit een afwisseling van wei- en hooilanden met enkele percelen hakhout. Het gebied was verkaveld in relatief brede stroken loodrecht op de Nieuwe Leij. De kavels waren in de lengterichting opgedeeld in kleinere blokvormige percelen. Door de perceelsbeplanting had het landschap oorspronkelijk een besloten karakter met 'groene kamers'. Het gebied, dat werd doorsneden door de Oude en de Nieuwe Leij, werd begrensd door de Molendijk in het westen en de Beeksedijk in het oosten.

Als gevolg van de opkomst van het prikkeldraad na de Eerste Wereldoorlog en de ruilverkavelingen in de tweede helft van de twintigste eeuw, is de percelering vergroot en is de perceelsbeplanting grotendeels verdwenen. Bij de herinrichting van het zuidoostelijke deel van het plangebied in het begin van de 21^e eeuw, is het besloten karakter weer grotendeels hersteld. Het westelijke deel heeft nog wel een open karakter.

De belangrijkste cultuurhistorische waarden van dit gebied zijn:

- Kleinschalige landschap met percelen grasland omringd door opgaande beplanting op kavelgrenzen en langs waterwegen;
- Nieuwe Leij (rechtgetrokken, maar wel op de oude locatie) als begrenzing;
- Oude Leij met grotendeels intact tracé;
- Molendijk als westelijke begrenzing, zowel visueel (opgaande houtwal) als in functie (waterkering voor Molenvijver) en doorgaande route.
- Beeksedijk als oostelijke begrenzing en doorgaande route;
- De Vosserijten als doorgaande route (tram).

Afbeelding 3.12 Cultuurhistorische karakteristiek van het deelgebied weilanden met links kleinschalig weidelandschap doorsneden door tramdijk en rechts de Nieuwe Leij met begeleidende beplanting als begrenzing van het beekdal (foto: E. de Boer).

3.4 Bouwhistorische waarden

3.4.1 Inleiding

Het opstellen van een cultuurhistorische analyse en waardering van de gebouwde omgeving binnen een vrij fors onderzoeksgebied met daarin een grote verscheidenheid aan gebouwtypen uit verschillende bouwperiodes, is geen eenvoudige opgave. De vraag is dan ook of één uniforme methodiek met daaraan gekoppelde toetsingscriteria voor het hele gebied volstaat om tot een goede afweging van waarden te komen, zodanig dat de waardering bijdraagt aan het scheppen van randvoorwaarden gericht op ontwikkeling met behoud en/of inzet van de plaatselijke cultuurgeschiedenis. Een zone met vooral woningen zal op een wat andere manier moeten worden benaderd dan bijvoorbeeld de fabrieksterreinen. Er is in deze rapportage gekozen om bij de analyse van de bebouwing met vier zones te werken: de bebouwing aan de straten, de fabrieksterreinen, het Huis Anna en de locatie van Thebe. Deze zones zijn weer op te delen in totaal zes deelgebieden. Ieder deelgebied zal worden geanalyseerd, zoveel mogelijk binnen gelijke kaders. Daaruit vloeit een op de analyse toegespitste waardering en een advisering voort.

3.4.2 Deelgebied bebouwing aan de Kerkstraat

Zonering

In het gebied ten zuiden van de Kerkstraat is een aantal zones met een eigen identiteit te onderscheiden. De grootste zone is het fabrieksterrein van Van Besouw. Die zone wordt begrensd door de Kerkstraat, de Beeksedijk en de Nieuwe Leij. De bebouwing beslaat het grootste deel van het terrein en heeft een twintigste-eeuws, industrieel karakter. Een bijna even grote zone wordt gevormd door de laat twintigste-eeuwse nieuwbouwwijk die aan de Kerkstraat met de Hooge Dries een duidelijke entree heeft gekregen, maar goeddeels op de voormalige weiden achter de Kerkstraatbebouwing is verzezen. Tussen deze grote gebieden is een strook land (deels als parkeerplaats ingericht) aanwezig die zich vanaf de Kerkstraat uitstrekt tot aan de Nieuwe Leij, een situatie die teruggrijpt op de eerste helft van de negentiende eeuw. Het blok arbeiderswoningen dat hier omstreeks 1850 werd gebouwd, bestaat niet meer. Het kerkterrein is ook te beschouwen als een aparte zone, teruggaande tot in de middeleeuwen. De woningen aan de Kerkstraat vormen de vierde zone. Hier zijn vooral woningen aan te treffen uit de periode 1860-1940 (Kerkstraat 27 is de enige met een oudere kern).

Afbeelding 3.13 Zonering zuidzijde Kerkstraat. Pijlen geven structuurbepalende lijnen aan waaronder een voormalige trambaan en een fabrieksstraat.

Korrel/volume (bouwmassa en grondvorm)

Samenhangend met de differentiatie in functie is er een duidelijk onderscheid te maken op basis van de korrelgrootte van de bebouwing. Volumeaccenten worden gevormd door de kerk, de fabrieksgebouwen op het fabrieksterrein van Van Besouw én op de plek waar de textielfabriek van Van Enschoot heeft gestaan. Bouwmassa's op de fabrieksterreinen zijn hoofdzakelijk blokvormig waarbij platte daken en sheddaken de overhand hebben. Het historische contrast met de woonhuizen die veel kleinschaliger zijn en doorgaans met zadeldaken zijn gedekt, bestaat vanaf de late negentiende eeuw, met dien verstande dat zich aan het begin van de twintigste eeuw een ontwikkeling heeft voorgedaan waarbij een deel van de bestaande éénlaags bebouwing werd vervangen door woningen met twee bouwlagen. In een aantal gevallen werden woningen in blokken gecombineerd, waardoor de contrasten minder groot werden.

Positionering en profiel

Aanvankelijk waren alleen de hoger gelegen gronden aan de Kerkstraat geschikt voor woningbouw. In geval van ophoging van gronden zullen de gebouwen aan de zuidzijde met de lange gevel aan de relatief hoog gelegen straat zijn gepositioneerd. De lager gelegen gronden achter deze woningen strekten zich uit tot aan de Nieuwe Leij. Het aflopen van het terrein is thans nog goed waarneembaar bij het Kerklaantje waar de muur langs het kerkterrein getrapt is uitgevoerd om zo over de hele lengte dezelfde hoogte te kunnen hebben. Ook bij Kerkstraat 27 is het verval van het terrein goed waar te nemen. Het pand heeft een éénlaags voorgevel met twee bouwlagen daarachter. Door grondverzet en het verlagen en reguleren van de waterstand van de Nieuwe Leij, werd het in de loop van de twintigste eeuw mogelijk om de voormalige weidegronden te bebouwen.

Afbeelding 3.14 Straatbeeld (noordzijde van de Kerkstraat) met vooral evenwijdig aan de straat georiënteerde huizen (foto: A. Oldenmenger).

Lijnen

Het gebied ten zuiden van de Kerkstraat wordt begrensd door de Nieuwe Leij, het Kerklaantje en twee hooggelegen lichamen (de Kerkstraat en de Beeksedijk). Het Kerklaantje onderscheidt zich van de overige begrenzingen door het rechte tracé, aan het begin van de twintigste eeuw ontstaan in verband met de aanleg van de tramspoorbaan. Een bestaand pad werd tot aan de Nieuwe Leij doorgetrokken en over de stroom werd een brug gebouwd (de landhoofden bestaan nog, ze verkeren in slechte staat). Belangrijke, historische lijnen die de Kerkstraat visueel verbinden met het achterland en de Nieuwe Leij zijn naast het genoemde Kerklaantje, de fabrieksstraat op het Van Besouwterrein en de open zone tussen Kerkstraat 37 en Kerkstraat 49. Recentelijk is hieraan een lijn toegevoegd, te weten de 'Hooge Dries', waar met heggen een groene (wat steriel ogende) verbinding tot stand is gebracht tussen de Kerkstraat en de Nieuwe Leij.

Materialisering en kleur

De gebouwen aan de Kerkstraat zijn vrijwel allemaal voorzien van gevels die in schoonmetselwerk in rode baksteen zijn opgetrokken. Alleen de voorgevel van Kerkstraat 35 is bepleisterd en gewit (een niet oorspronkelijke situatie). Daken zijn vrijwel alle gedekt met keramische dakpannen, het merendeel van de daken heeft gesinterde pannen, een enkel pand heeft een rode dakbedekking. Houten onderdelen als kozijnen, gootlijsten en dergelijke zijn hoofdzakelijk wit geschilderd. Raamhout is wit of in een contrasterende groene kleur geschilderd (in de negentiende eeuw zijn meestal juist de kozijnen donker en de raamhouten wit). Het kleurpalet aan de zuidzijde van de Kerkstraat is behoorlijk consistent toegepast. Afwijkende kleuren zijn spaarzaam. Te denken valt aan gelige spekbanden of een enkel pand waarvan de raamhouten een blauwe kleur hebben gekregen. De nieuwbouw op de hoek van de Kerkstraat en de Hoogendries onderscheidt zich door variatie in de kleur van de baksteen en de grijze kleur van toegepaste betonelementen.

3.4.3 Deelgebied bebouwing aan de Bergstraat

Zonering

In het gebied ten zuiden van de Bergstraat zijn twee zones met bebouwing te onderscheiden, in oppervlak ongeveer gelijk van grootte. De eerste zone betreft het terrein van de voormalige Van Puijbroek textielfabriek. Bij deze zone hoort ook de dienstwoning die in 1917 in opdracht van Van Puijbroek werd gebouwd

(Bergstraat 36). Aanvankelijk hebben er in deze zone meer huizen gestaan, zowel aan de Bergstraat als aan de Watermolenstraat (bestaat in 1926).⁶⁴ Die huizen, gebouwd vanaf het einde van de negentiende eeuw, hebben in de jaren zeventig van de vorige eeuw plaats gemaakt voor parkeerruimte en ontsluitingen van het fabrieksterrein. De onderbrekingen in de huisnummering laten dit nog goed zien. In totaal zijn er in deze zone aan de Bergstraat ongeveer 25 adressen door sloop verdwenen.

De tweede zone met bebouwing strekt zich uit van het Van Puijenbroek terrein tot aan de westelijke begrenzing van het onderzoeksgebied. De percelen grenzen aan de achterzijde aan een oude kavelgrens (waterloop?) die op de kaart van 1832 reeds is getekend. In deze zone zijn ongeveer dertig woonhuizen en een voormalig fabrieksgebouw gebouwd, hoofdzakelijk in de periode 1920-1935. Waar meer recente woningen gebouwd zijn, is meestal sloop van een oudere woning uit de genoemde periode vooraf gegaan.

Korrel/volume (bouwmassa en grondvorm), positionering en profiel

Naast het fabriekscomplex is er in de eerste zone aan de Bergstraat alleen nog het pand Bergstraat 36 te vinden. Met de twee bouwlagen, het platte dak en de baksteenarchitectuur vertoont het visueel overeenkomsten met het kantoorgebouw van Van Puijenbroek. De woning werd in 1917 als dienstwoning gebouwd in opdracht van Van Puijenbroek. Het heeft onder andere als woonhuis van de chauffeur van Van Puijenbroek gediend.

In de tweede zone aan de Bergstraat is bij eerste beschouwing weinig lijn te ontdekken in het aanzien van de gebouwen door een relatief grote variatie aan bouwmassa's, verschillen in positionering op de percelen en vooral ook door detonerende wijzigingen die in de loop der tijd aan bestaande bebouwing hebben plaatsgevonden. De korrelgrootte varieert van in omvang bescheiden vrijstaande woonhuizen met één bouwlaag tot tweelaags blokken van drie, meestal niet in één fase tot stand gebracht. Toch is er een duidelijk lijn te ontdekken in de ruimtelijke ordening van de huizen, waarbij een belangrijke kentering heeft plaatsgevonden omstreeks 1930.

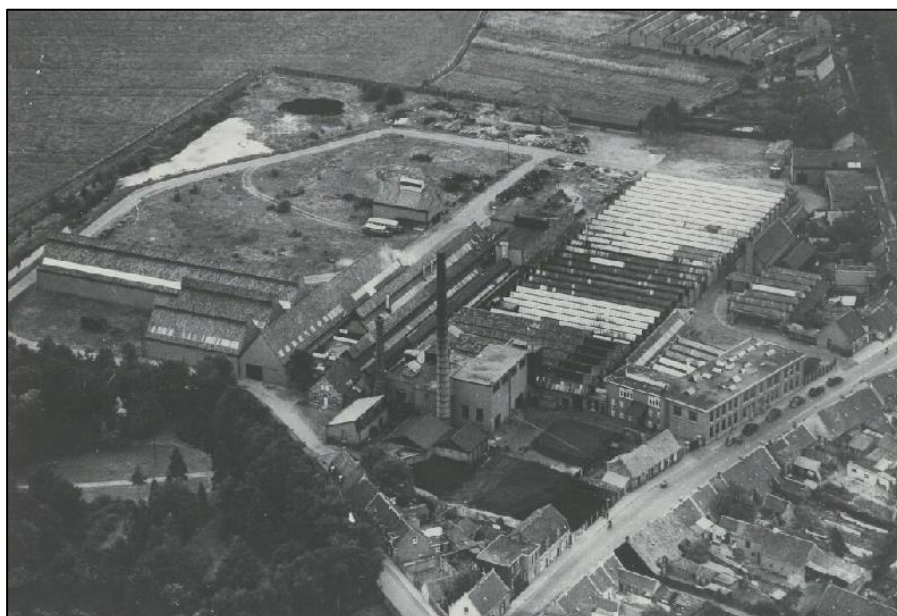
Zo is tot circa 1930 vrijwel altijd met de (lange) voorgevel aan de rooilijn gebouwd. Vanaf 1930 zijn huizen op meer afstand van de straat gezet, waardoor voortuinen deel uit gingen maken van het straatbeeld. De éénlaags huizen dateren van vóór 1930 en zijn voorzien van zadel- of mansardedaken waarvan de nokken evenwijdig aan de straat zijn gericht. De voorgevels zijn breder dan dat zij hoog zijn, wat bijdraagt aan het beeld van lintbebouwing in de vroege twintigste eeuw. Vanaf omstreeks 1930 wordt er in het gebied tweelaags gebouwd. Het zadeldak met nok evenwijdig aan de straat blijft de norm. Gebouwen die met het dak haaks op de straat zijn georiënteerd, vormen een uitzondering. Latere vernieuwingen volgen vooral de lijn van na 1930. Uitzonderingen zijn de panden 128 en 130 waar de bouwvorm (langgerekte éénlaags bouwmassa's) van vóór 1930 is gecombineerd met de gangbare positionering (voortuin) van ná die tijd.

⁶⁴ Houtepen 1985.

In het gebied bevindt zich de voormalige *Eerste Goirlesche Matrasdekkfabriek*, in 1918 opgericht door de broers P. en A. Snels.⁶⁵ De fabriek ligt aan een zijstraatje van de Bergstraat. Het straatje is een restant van de weg die vanaf de straat van Poppel naar Goirle, naar de knik in de Watermolenstraat leidde. De fabriek werd in 1937 door brand verwoest en daarna herbouwd. De fabrieksopzet volgt een bekend patroon met tussen het kantoor en de productiehal een fabrieksstraat. De hal heeft een karakteristiek sheddak.

Lijnen

De voorgevels van de huizen zijn alle op de Bergstraat georiënteerd. De kavelgrenzen tussen de huizen knikken bij de nummers 102 tot en met 118 kort achter de rooilijn. Hier sluiten gaan ze over in oudere begrenzingen (te zien op de kaart van 1832). De richting van de grenzen is mede bepaald door de in 1832 nog bestaande verbindingsweg tussen de weg van Poppel naar Goirle en de knik in de Watermolenstraat. Op de kaart van 1832 is te zien dat de percelen op die straat zijn georiënteerd. Bij de gebouwen verderop in de straat (vanaf huisnummer 120) is niet langer vastgehouden aan die oude percelering en zijn diepe kavels haaks op de Bergstraat gericht.

Afbeelding 3.15 Luchtfoto van het Van Puijenbroekterrein. Op de foto is goed te zien dat er rond het midden van de twintigste eeuw veel meer huizen aan de Bergstraat en de Watermolenstraat stonden. Deze zijn grotendeels gesloopt in de jaren zeventig (Regionaal Archief Tilburg 2014).

⁶⁵ Voor informatie over de fabriek, zie Van Rouwendaal 2008.

Afbeelding 3.16 Opname van de voormalige fabriek van P. en A. Snels, gebouwd na een brand in 1937 (Regionaal Archief Tilburg 2014).

Architectuur

De architectuur van de woningen aan de Bergstraat is overwegend te duiden als baksteenarchitectuur met weinig ruimte voor decoratie en met relatief eenvoudige detailleringen. Details zijn in de woningen uit de jaren twintig en dertig vooral te vinden in de daklijsten die samen met de plinten zorgen voor een horizontale werking. De oudste panden daarvan hebben nog gevelopeningen onder een segmentboog en siermetselwerk in kroonlijsten. Voorgevels zijn vanaf circa 1930 met strekken en rollagen uitgevoerd en hebben hooguit een geaccentueerde gootlijst. Later zijn enkel lateien toegepast en werd de versobering nog verder doorgevoerd. Het aantal panden dat gevels met de oorspronkelijke indeling heeft, is relatief groot. Dat geldt niet voor de oorspronkelijkheid van deuren en vensters.

Materialisering en kleur

Alle huizen in het gebied hebben gevels die zijn uitgevoerd in metselwerk. Lange tijd werd er uitsluitend rode baksteen toegepast. Met de nieuwbouw vanaf de jaren zestig werd ook met gele en witgrijze baksteen gewerkt. In die periode zijn enkele bestaande gevels bepleisterd of gewit, vaak tijdens een verbouwing van het exterieur. Voor houten gevelonderdelen als gevellijsten en kozijnen is in de loop der tijd de witte kleur dominant geworden. In de jaren twintig en dertig zal het kleurenpalet minder contrastrijk zijn geweest, met nadruk op veel zachtere zandsteen- en groentinten. De daken zijn alle met pannen gedekt. Er komen vooral kruispannen en Hollandse pannen voor, zowel in orangerode als in zwartgrijze kleur. Pannen met een rode kleur zijn hier in de tweede helft van de vorige eeuw niet meer toegepast.

Afbeelding 3.17 Bergstraat 36 (links) werd in 1917 gebouwd als dienstwoning in opdracht van Van Puijenbroek. Het pand rechts (nummer 88) werd drie jaar later, in 1920, gebouwd en is in het gebied het pand met de rijkste detaillering. De architectuur is representatief voor de jaren rond 1920 (foto's: A. Oldenmenger).

Afbeelding 3.18 Rond 1930 vond er een omslag plaats. Nieuwe panden waaronder hier Bergstraat 114-116a werden op afstand van de rooilijn gezet waardoor voortuinen ontstonden. Rond dezelfde tijd werd er niet langer éénlaags maar in twee lagen gebouwd (foto: A. Oldenmenger).

3.4.4 Waardering en advisering bebouwing aan de straten

Waardering van de bebouwing

Vooropgesteld dient te worden dat de panden aan de Kerkstraat alle een component zijn van de cultuurhistorie van het gebied en er als zodanig ook uiting aan geven. Hetzij vanwege de historische functie, de bouwvorm, de onderlinge samenhang of de architectuur. Per definitie vertegenwoordigen al deze panden een zekere cultuurhistorische waarde. Zij geven expressie aan de bebouwingsbehoeften in dit deel van Goirle. De verleiding om aan de oudste panden in het gebied de hoogste waarden toe te kennen, moet alleen om die reden al worden weerstaan. De bouw van nieuwe panden op voormalige landbouwgronden in het derde kwart van de negentiende eeuw is niet van meer betekenis dan de vernieuwingsbouw en de schaalvergroting die in de eerste helft van de twintigste eeuw plaatsvond. De diversiteit aan bouwjaren binnen het gebied maakt het ook lastig om goede toetsingscriteria te vinden. In de richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek zijn de mate van zeldzaamheid en authenticiteit bepalend. Oudere gebouwen zijn welhaast per definitie zeldzamer dan jongere gebouwen. Omgekeerd geldt dat de mate van authenticiteit doorgaans bij jongere gebouwen hoger is dan bij oudere. Het gevolg is een soort

middeling waarbij differentiatie in waarde op basis van de genoemde criteria zeer moeilijk te maken is.

Van vier gebouwen in het plangebied is de monumentale waarde onderschreven door toekenning van de status van Rijksmonument. Het betreft de Sint Johanneskerk, de ramen van Jan Willemsen uitgezonderd en drie gebouwen op het fabrieksterrein van Van Puijenbroek.⁶⁶

Rijksmonumenten Kerkstraat 10 en 12, fabrikantenvilla's van de familie Van Besouw, liggen aan de noordzijde van de straat. Gemeentelijke monumenten zijn in het gebied ook aanwezig, alle aan de Kerkstraat. Het betreft de panden Kerkstraat 27, Kerkstraat 33, Kerkstraat 35 en Kerkstraat 51.⁶⁷ De waarden van deze panden zijn vermeld in de zogenaamde redengevende omschrijvingen. Het betreft drie oorspronkelijke woningen (zonder voorgangers) en een deel van de gebouwen op het fabrieksterrein uit de tijd van Van Besouw. Kerkstraat 27 heeft naar verluidt nog een zeventiende-eeuwse kern. In 1847 werd het huis door Willem van Enschot vergroot. Van Enschot startte in 1875 naast het huis een nieuwe textielfabriek. De panden Kerkstraat 33 en 35 werden in 1869 in opdracht van de gebroeders Van de Pol gebouwd en door hen bewoond.⁶⁸ De woningen hebben in 1986 hun status als gemeentelijk monument gekregen, de fabrieksgebouwen in 2007.

In steeds meer gemeenten is in de erfgoedverordening de mogelijkheid opgenomen om gebouwen aan te wijzen als beeldbepalend object. Dit zijn panden waarvan doorgaans het aanzien vanaf de openbare weg is beschermd, meestal omwille van de architectonische kwaliteit. In principe zal moeten worden getoetst in hoeverre de architectuur van een object bepalend is voor een vooraf gedefinieerd beeld. Het is immers dit beeld dat met de vaststelling van het predicaat 'beeldbepalend object' enige bescherming geniet. Gebouwen die als beeldbepalend kunnen worden aangemerkt, zijn:

- Kerkstraat 3, de pastorie. Dit gebouw vormt door de specifieke vormtaal een goede overgang tussen de woonhuizen en de kerk waarbij het kleur- en materiaalgebruik als kenmerkend kan worden betiteld.
- Kerkstraat 37, in 1915 gebouwd in opdracht van gemeentesecretaris A. van Vugt (het was geen bezwaar om tussen twee textielfabrieken te wonen), naar een ontwerp van Jos Donders. Donders was een Tilburgse architect die aanzien genoot.⁶⁹

Let wel dat de genoemde panden in de straat de hoogste architectonische kwaliteit bezitten, maar dat de vorm van de bouwmassa's in historisch perspectief ook als atypisch kan worden betiteld. Lange tijd werd het straatbeeld bepaald door éénlaags panden die overwegend met de lange gevel aan de straat stonden. Men zou hier kunnen spreken van tegenstrijdige waarden. Dit zelfde geldt voor een huis als Bergstraat 118j. Het heeft kwaliteiten die specifiek zijn voor het

⁶⁶ Monumentenregister 2014, rijksmonumenten 16526, 516982, 516983 en 516984.

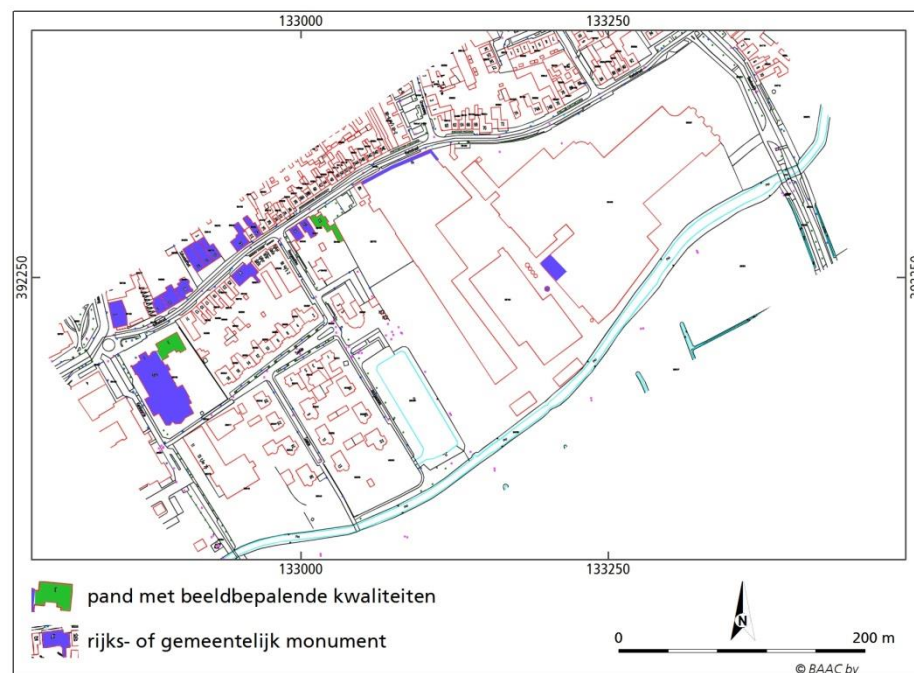
⁶⁷ Gemeente Goirle 2014; You Tube 2014 (Kerkstraat 27).

⁶⁸ Kerkstraat 33 is vrijwel volledig vernieuwd, het metselwerk van de erg hard gerestaureerde voorgevel uitgezonderd. De monumentale waarde van dit pand kan in twijfel worden getrokken.

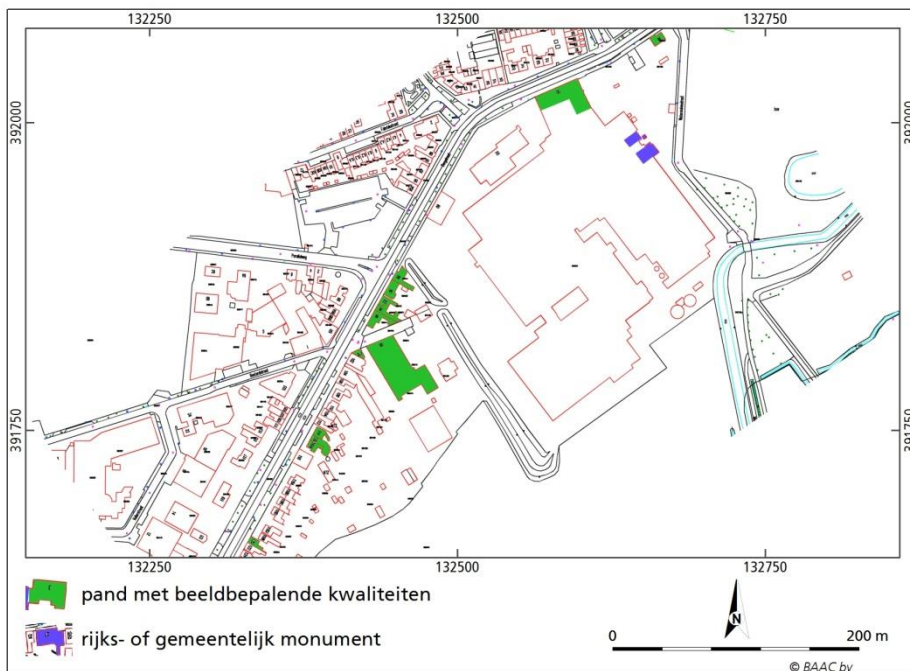
⁶⁹ Tilburgers 2014.

bouwen in de jaren dertig en waaraan als zodanig een zekere waarde kan worden toegekend, maar het pand wijkt qua bouwvorm af in de omgeving waar de langskap zwaar dominant is. In het perspectief van de ontwikkeling van de bebouwing aan de straat komen de panden met de huisnummers 88, 90, 92-96 en 120 in aanmerking als representanten van het bouwen tot aan circa 1930. De panden met de huisnummers 114-116a zijn exponenten van het bouwen vanaf het einde van de jaren twintig.

Binnen de kaders van dit onderzoek is het niet mogelijk (en met het oog op het doel ook niet nodig) om een uitvoerige objectgerichte waardering te schrijven van alle objecten in het onderzoeksgebied. Om enige richting te geven aan een visie op de ontwikkeling van het hele gebied, kan wel inzicht worden gegeven in die objecten waar de cultuurhistorische betekenis dermate laag is, dat er met het oog op ontwikkeling en nieuwe invulling geen rekening mee hoeft te worden gehouden. Het aantal panden waarvoor dit aan de Kerkstraat van toepassing is (bebouwing op het Van Besouwterrein komt in het volgende hoofdstuk ter sprake), is gering. Het betreft louter de meest recente bebouwing. Deze is te vinden aan de Hoogendries, Saelde (een straat die globaal oude perceelsgrenzen volgt) en het Kerklaantje. Het aantal panden waarvoor dit aan de Bergstraat van toepassing is. Het gaat daarbij om gebouwen waarvan het exterieur ingrijpend is aangetast (de mate van authenticiteit is zeer laag). Voorbeelden zijn: Bergstraat 104, 118, 122 en 124-126. Ook kunnen recente nieuwbouwwoningen buiten beschouwing worden gelaten: Bergstraat 108, 110-110a, 118a-118d, 128-130.

Afbeelding 3.19 Zogenaamde ordekaart van de Kerkstraat waarin monumenten (blauw) en 'beeldbepalende panden' (groen) zijn gemarkeerd.

Afbeelding 3.20 Zogenaamde ordekaart van de Bergstraat waarin monumenten (blauw) en 'beeldbepalende panden' (groen) zijn gemarkeerd. Voor bebouwing van het complex van Van Puijenbroek wordt verwezen naar het volgende hoofdstuk.

Advisering

- Kerkstraat

Het is voor de hand liggend om bij ingrepen aan de zuidzijde vooral de vroeg twintigste-eeuwse karaktereigenschappen van de panden daar als uitgangspunt te nemen, waarbij de nog bestaande negentiende-eeuwse bebouwing (hoofdzakelijk monumenten) te behouden. Bij nieuwe invullingen van bijvoorbeeld het reeds bestaande 'gat' tussen huisnummers 37 en 49 kan gedacht worden aan een verdwenen volume dat bekend is van oude Ansichtkaarten, temeer omdat daarmee een negentiende-eeuws straatprofiel wordt teruggebracht. Met betrekking tot de materialisering en kleurstellingen geniet het, op basis van de cultuurhistorische karakteristiek van het terrein, de voorkeur om bij de materiaal- en kleurkeuze aansluiting te zoeken bij de bestaande architectuur. Daarbij kan ook gekeken worden naar referenties aan de noordzijde van de straat.

Het 'gat' in de gevelwand leent zich echter ook bij uitstek om achterliggende terreinen te ontsluiten en een visuele verbinding tussen Kerkstraat en de Nieuwe Leij (opnieuw) tot stand te brengen. Historische perceelsgrenzen kunnen daarbij als inspiratiebron dienen.

Lastig is een advies ten aanzien van de grootte en vooral de hoogte van eventuele nieuwe volumes. Enerzijds verdient het aanbeveling om de bebouwing aan de straatzijde relatief laag te houden (maximaal twee bouwlagen met kap), passend bij de historisch kleinere kavelstructuur en in samenhang met de bebouwing aan de noordzijde van de straat. Grotere volumes zouden hier dan eventueel achter gebouwd kunnen worden, daar waar van oudsher sprake is van een structuur met grotere kavels. Dit profiel wijkt natuurlijk af van het historische profiel waarbij kleinschalige bebouwing vooraf ging aan achtertuinen, weide en bouwland, uitstrekkend

tot aan de Nieuwe Leij die van oudsher een harde begrenzing vormt (bruggetjes zijn hier in de negentiende eeuw vrijwel niet vinden). Het kan een keuze zijn om juist die harde begrenzing te versterken door grotere volumes. Men zou dit als een voortzetting kunnen zien van de industriehallen die hier vanaf circa 1900 verrezen. Eén en ander kan vanaf de overzijde van de Nieuwe Leij worden gemaskeerd middels groenstructuren, zoals rond 1900 bij de Van Besouw fabriek werd gedaan op de plaats van eerdere perceelbegroeiing.

- **Bergstraat**

Wanneer de bebouwing aan de Bergstraat wordt vergeleken met die aan de zuidzijde van de Kerkstraat, moet worden geconstateerd dat de onderlinge samenhang tussen de panden aan de Bergstraat minder sterk is. Als zodanig is de identiteit van de woningen aan de Bergstraat minder sterk als gevolg van het ontbreken van een duidelijke gemene deler. In cultuurhistorisch opzicht komt vooral de omslag in opvatting ten aanzien van positionering van de gebouwen (vanaf circa 1930 verder van de straat) in combinatie met de overgang van één- naar tweelaags bouwen in het gebied tot uiting. Dit is echter een ontwikkeling die niet heel erg specifiek voor het gebied is. Het is daarom lastig om een waarde-onderscheid tussen de verschillende gebouwen te baseren op de cultuurgeschiedenis van het gebied. Hierdoor moet worden teruggerepen op een meer objectgerichte benadering, waarbij de mate van authenticiteit, de mate van zeldzaamheid en de kwaliteit van de architectuur bepalende factoren zijn. Bij ontwikkelingen in het gebied zal vooral de positionering van volumes aandacht vragen. Een uitgangspunt zou kunnen zijn om samenhang te versterken door volumes aan de rooilijn te zetten. Er is echter net zo veel (of eigenlijk meer) voor te zeggen om juist de huidige karakteristiek, waarbij bebouwing van vóór circa 1930 zich door de ligging aan de straat duidelijk onderscheid van de jongere bebouwing, in tact te laten.

3.4.5 Deelgebied fabrieksterrein Van Besouw

De cultuurhistorische karakteristieken van de fabriekscomplexen (Van Besouw en Puijtenbroek) worden in dit hoofdstuk in hoofdlijnen bepaald. Dit wordt gedaan op basis van een kortstondige veldverkenning van de complexen, waarbij de nadruk sterk op de uiterlijke kenmerken van het geheel (meer dan van de verschillende gebouwen afzonderlijk) was gericht. Ten behoeve van de algemene beeldvorming en het noodzakelijke inzicht in samenstelling van de complexen, is een rondgang door de meeste van de gebouwen gehouden. Bij Van Besouw gebeurde dit onder begeleiding van de heer Schuurkes, bij Van Puijtenbroek door de heer Rooswinkel. Een aantal gebouwen was niet toegankelijk. Enkele gebouwen verkeren in zodanig slechte bouwtechnische staat dat het betreden ervan niet verantwoord is, andere gebouwen konden omwille van bescherming van de gebruiker niet in ogenschouw worden genomen.

Zonering

Een structuurbepalend onderdeel van het Van Besouw complex is de fabrieksstraat die van de Kerkstraat tot aan de Nieuwe Leij leidt. Aan de westzijde (rechts) van deze fabrieksstraat bevindt zich een zone waar de fabriek ontstaan is en waar de historische functie van de verschillende bouwdelen nog goed blijkt uit

de vorm van de bouwmassa's. De oudste bebouwing is vooral aan de kant van de Kerkstraat te vinden, direct achter het kantoorgebouw dat in 1952 daar werd opgetrokken. Aan de kant van de Nieuwe Leij zijn nog vrij recent drie nieuwe fabriekshallen opgericht, daar waar in de jaren dertig nog op een veld werd gebleekt.

De zone ten oosten van de fabrieksstraat heeft bebouwing die teruggaat tot de late jaren twintig van de vorige eeuw. In deze zone is de functionele samenhang tussen de verschillende, vooral blokvormige bouwmassa's, minder sterk. Dat komt ook door de grotere differentiatie in functies. Hier zijn onder andere een kantoorgebouw, een expeditie gebouw, een garage, een voormalig brandweerlokaal, het verwarmingshuis en de machinekamer te vinden. De meest recente nieuwbouw, de laatste uitbreiding aan de oostzijde, wordt hier buiten beschouwing gelaten.

Korrel/volume (bouwmassa en grondvorm)

Van alle gebouwen die deel uitmaken van het complex kan gesteld worden dat ze groot van korrel zijn, sterk in contrast met de meeste woningen aan de Kerkstraat. Dit contrast was aanvankelijk minder groot omdat de laat negentiende-eeuwse fabrieksgebouwen aan de Kerkstraat relatief klein waren en het zicht op de grote productiehallen daarachter deels ontnamen. Kleine gebouwen zijn niet op het terrein aanwezig, de portiersloge en twee bergingen aan de Nieuwe Leij uitgezonderd. Zelfs het ketelhuis en de machinekamer zijn groot. Nagenoeg alle gebouwen zijn ontworpen op een rechthoekig grondplan met bakstenen gevels, gesloten en sober van karakter.

In de westzone kunnen op basis van de bouwmassa's globaal drie bouwtypen worden onderscheiden. Kantoor- en administratiegebouwen (al dan niet met gecombineerde magazijnfunctie) zijn tweelaags, voorzien van een plat dak en met relatief veel vensters in de gevels. De productiehallen zijn éénlaags en hebben alle karakteristieke sheddaken die voor het benodigde daglicht op de werkvloer zorgden. De lage, éénlaags bouwmassa's onder plat dak die aan de westrand van het terrein zijn te vinden, werden als magazijnen gebouwd. Hier zijn nauwelijks vensteropeningen aanwezig. De meeste van de lichtstraten in de dakvlakken zijn verdwenen als gevolg van herstel en vernieuwing van het dak of de dakbedekking. Bij eerste beschouwing gaat het om bouwdelen die tegen elkaar aan zijn gebouwd, waardoor een massief bouwsel is ontstaan. Dat is niet overal het geval. Er zijn ook overdekte binnenstraten tussen de gebouwen aanwezig en de meeste gebouwen hebben eigen gevels.

In de oostzone is de variatie aan bouwtypen en bouwvormen groter. De gebouwen lijken minder met elkaar verweven te zijn, waardoor de eigenheid van de gebouwen aan de fabrieksstraat iets beter tot uiting komt. Toch worden ook hier verschillende gebouwen door overdekte fabrieksstraten samengesmolten en is er ten minste één voorbeeld van een gebouw dat door verbouwing geheel in een nieuw bouwwerk is opgegaan. Dit betreft het voormalige brandweerlokaal, dat in een nieuwe situatie omgevormd werd tot kantine. In deze zone bevindt zich ook de laatste in opdracht van Van Besouw (ver)bouwde productiehal; de grootste 'doos' van het complex, opgeleverd kort voor het faillissement van de textielfabriek aan het einde van de vorige eeuw. Het gebouw bergt nog spanten uit de jaren twintig ten behoeve van inmiddels verdwenen sheddaken.

Afbeelding 3.21 Luchtopname uit 1989 in noordoostelijke richting. Het complex is min of meer in de huidige hoedanigheid is weergegeven. Nadien vond er een uitbreiding aan de oostzijde plaats en werd de grote fabriekshal met sheddaken (oranje dakbedekking) gesloopt. Op de foto is goed te zien dat de harde grens tussen de fabrieksgebouwen en de gebieden aan de zuidzijde van de Nieuwe Leij is gemarkeerd met bomen die het zicht op de fabrieksgebouwen ontnemen (Regionaal Archief Tilburg 2014).

Positionering en profiel

Voor alle bebouwing geldt dat deze op eenzelfde wijze georiënteerd. De plaatsing en richting van de gebouwen is in essentie terug te voeren op de oostelijk grens van de kavel waarop Van Besouw zijn textielfabriek startte, een grens die al te vinden is op de kadastrale kaart van 1832. De overgang van de fabrieksstraat en de gevels van de panden aan de westzijde daarvan, markeert die grens. De grenzen van de kavel liepen niet geheel parallel aan elkaar. Dit is nu nog te herleiden aan de iets taps toelopende grondvorm van de voormalige magazijnen tegen de uiterste westgrens van het fabrieksterrein.

Vóór de bouw van Van Besouw in 1885 was het dwarsprofiel nog natuurlijk in aanleg. Van de relatief hoog gelegen Kerkstraat liep het terrein geleidelijk af tot aan de Nieuwe Leij. Met de bouw van de eerste fabriek veranderde dit, waarbij aan de straat een opvallend landmark verrees: de fabrieksschoorsteen. De fabriek was met het tweelaags administratiegebouw en de machinekamer op de straat gericht, daarachter bevond zich een iets lager, vrij monotoon dakenlandschap (sheddaken) van de productiehallen. Vanaf de veldzijde is de fabriek, de winters uitgezonderd, bijna altijd verborgen geweest achter de kruinen van de bomen die in opdracht van Van Besouw langs de Nieuwe Leij werden geplant (waarschijnlijk voor beschutting of voor het hout). Het historische profiel van het complex is in de oostelijke zone wat veranderd. Dit komt vooral door de plaatsing van de nieuwe, veel hogere schoorsteen rond 1960 en de vrij recentelijk daarbij gebouwde nieuwe fabriekshallen. De nadruk in het profiel is daardoor sterk op de grenzen langs de Kerkstraat en de Nieuwe Leij komen te liggen.

In de oostelijke zone is sprake van een profiel met een zekere dynamiek voor wat betreft bouw- en gevelhoogte, ook binnen de kaders van enkele van de afzonderlijke gebouwen. Het platte dak is hierbij dominant.

Lijnen

Op het fabrieksterrein zijn verschillende lijnen te ontwaren die in meer of mindere mate uiting geven aan de ontwikkeling van het terrein en het complex. Buiten de historische kavelgrens aan de westzijde, de Kerkstraat en de Nieuwe Leij, is dat vooral de fabrieksstraat die op het terrein van de Kerkstraat tot aan de Nieuwe Leij leidt. De overdekte fabrieksstraten van het complex zijn in vergelijking van minder belang, hoewel zij inzicht zullen geven in de gebruiksgeschiedenis en de ontwikkeling van het terrein. Dit is vooral omdat deze straten zijn ontstaan door ruimte tussen gebouwen vrij te houden. De fabrieksschoorsteen is een markeringspunt in het dorp en het landschap, van bewuste stedenbouwkundige lijnen naar de schoorsteen lijkt geen sprake te zijn. Wel ligt de schoorsteen in het verlengde van een deel van de Beeksedijk.

Afbeelding 3.22 In enkele gebouwen zijn nog rails aanwezig voor het scheren van kettingbomen.⁷⁰ (foto: A. Oldenmenger).

Constructies

In het complex is een variatie aan constructies te vinden waarvan de meeste (maar zeker niet alle) kenmerkend zijn voor de periode waarin de gebouwen werden opgericht. De constructies zijn, met andere woorden, van betekenis voor de duiding van de ouderdom van de verschillende gebouwen en eigenlijk ook voor het historische gebruik. De oudste constructie-elementen dateren uit de late negentiende eeuw en zijn in de westzone te vinden. Het gaat hier om gietijzeren kolommen in één van de voormalige productiehallen (verwerkt in een jongere muur) én om de kolommen die zijn toegepast in een stalling onder zadeldak nabij de Nieuwe Leij. Deze stalling zal zijn gemaakt met materiaal dat afkomstig is van de sloop die voorafging aan de bouw van het nieuwe kantoorgebouw in 1952. Op luchtfoto's van vóór die tijd is de stalling niet aanwezig.

In de jaren twintig en dertig is vooral gewerkt met draagconstructies in staal. Zo zijn er opengewerkte stallen kolommen, liggers en spanten te vinden. De oudste

⁷⁰ Mededeling Stichting Steengoed Goirle.

zijn voornamelijk met klinknagels uitgevoerd, in de jaren dertig zal er vooral met bouten zijn gewerkt.

De platte daken zijn vooral in hout uitgevoerd met uitsparing voor meestal verdwenen lichtstraten. De vorm van de sheddaken is vaak in hout uitgevoerd, in een enkel geval zijn stalen spanten toegepast. Vastgesteld kon worden dat niet alle sheddaken oorspronkelijk zijn. Er heeft in ieder geval bij één hal vernieuwing van de constructie van de sheddaken plaats gevonden. De aftekening van een oude, in onbruik geraakte daklijn getuigt hiervan.

In de oostzone hebben sommige recent ogende fabriekshallen nog de stalen spanten met geklonken delen, waarvan de vorm verraad dat deze oorspronkelijk de draagconstructie hebben gevormd van sheddaken. Hier zijn ook gebouwen te vinden met een draagconstructie van gewapend beton. Meest opvallend zijn het voormalige verwarmingshuis en het voormalige brandweerlokaal.

Gesteld kan worden dat de verschillende constructies in het complex samen als het ware een staalkaart vormen voor constructiemethoden die gangbaar waren vanaf het einde van de negentiende tot het midden van de twintigste eeuw. Uitzonderlijke of unieke constructies of constructieonderdelen werden niet aangetroffen.

Afbeelding 3.23 Links: De oudste constructieonderdelen zijn te vinden in een stalling aan de Nieuwe Leij, opgetrokken in de jaren vijftig, vermoedelijk met gebruikmaking van kolommen uit een fabrieksgebouw dat moest wijken voor het kantoorgebouw uit 1951-1952. Rechts: Bij enkele hallen zijn de sheddakspanten nog wel aanwezig, onder een nieuw, plat dak (foto's: A. Oldenmenger).

Architectuur

De architectuur van de fabrieksgebouwen is overwegend sober en functioneel te noemen. De meeste gebouwen zijn blokvormig en hebben gevels die gesloten zijn en nauwelijks voorzien zijn van ornamentiek. In sommige gevallen, daar waar spanten of liggers nodig zijn, is er sprake van toepassing van penanten. Bij de oudste productiegebouwen zijn gemetselde lijsten met bloktand aanwezig. Bij sommige gebouwen zijn rosetankers te zien, waar in functioneel opzicht een anker met rechte schieter ook volstaan zou hebben. De spaarzame gevelopeningen in de productiegebouwen zijn veelal uitgespaard onder segmentbogen, kozijn- en raamhouten zijn in hout uitgevoerd. In de loop der tijd zijn veel gevelopeningen dichtgezet, en zijn andere openingen gemaakt, met name om de productiehallen onderling of met magazijnen, in verbinding te brengen.

Bij de gebouwen die in de late jaren twintig en gedurende de jaren dertig werden opgetrokken, geldt ook dat de gevels sober zijn. Gevelopeningen zijn hier doorgaans niet getoogd, ramen en deuren in de gevels zijn meer dan eens in staal uitgevoerd.

Materialisering en kleur

Vrijwel alle gebouwen van het complex hebben gevels waarvan het buitenvlak is uitgevoerd in schoonmetselwerk. Er is daarbij in rode baksteen, zowel in kruisverband als in halfsteensverband gemetseld. Binnen zijn gevelvlakken vaak gewit om zo het spaarzame daglicht zo goed mogelijk te benutten. Houten delen ter afdekking van randen, goten en dergelijke zijn groen of wit van kleur geverfd, net als de kozijnen en/of raamhouten. Groene verf is ook te vinden op de gietijzeren en stalen kolommen, liggers en spanten. In de jaren twintig/dertig is de tint groen veel lichter. Het huidige dakenlandschap is hoofdzakelijk een samenspel van grijs tinten, een aantal sheddaken uitgezonderd. Hier is een oranje-rood gekleurde dakbedekking toegepast. Deze dakbedekking zal niet de oorspronkelijke zijn.

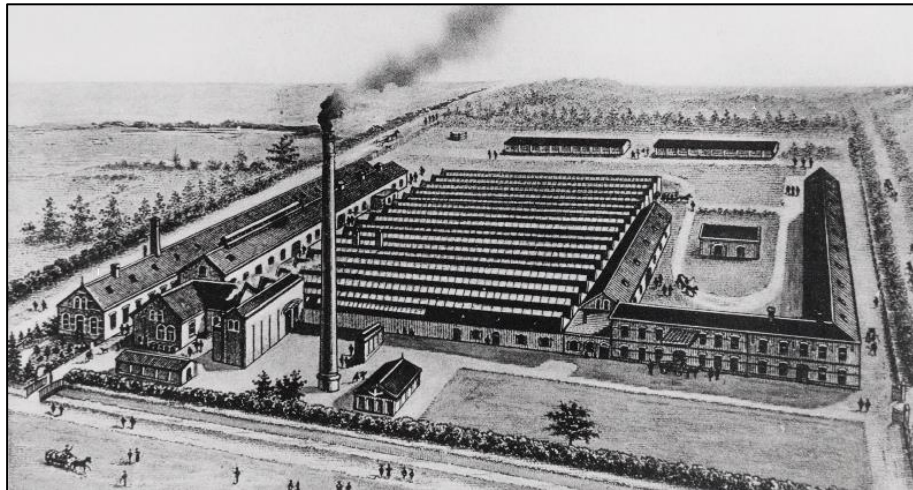

Afbeelding 3.24 Op enkele plekken is nog bouwsubstantie aanwezig die vermoedelijk teruggaat tot de late negentiende eeuw. De mate waarin deze substantie is aangetast is hoog. Op de foto een aangepaste daklijn, dichtgezette gevelopening en een secundaire perforatie die weer is dichtgezet, te zien (foto: A. Oldenmenger).

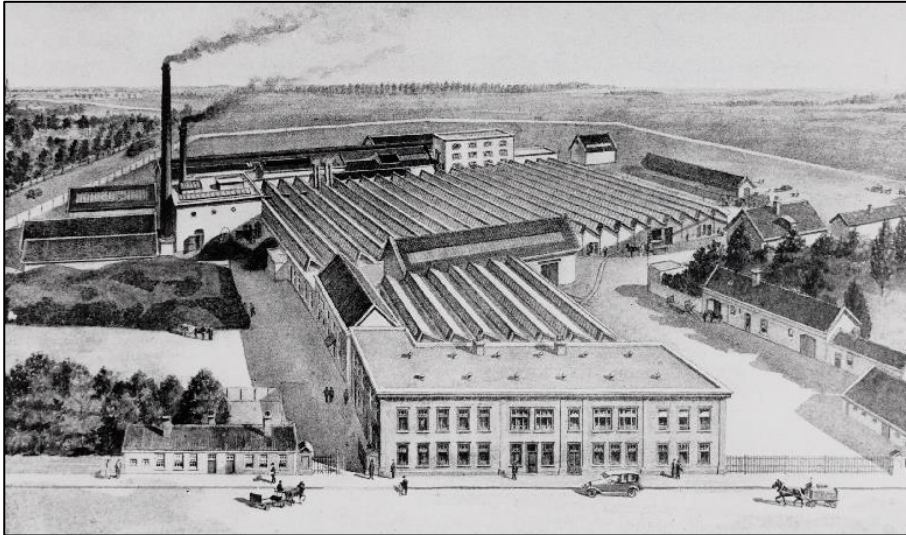
3.4.6 Deelgebied fabrieksterrein Van Puijenbroek

Positionering en profiel

Wanneer de omlijning van het huidige gebouwencomplex van de Van Puijenbroekfabriek wordt geprojecteerd op de kadastrale kaart van 1832, vallen twee dingen op. Er zijn vrijwel geen overlappingsen met oude perceelsgrenzen en de weg die in 1832 van de Watermolenstraat naar de weg van Poppel naar Goirle leidde is, vermoedelijk rond 1930, verdwenen als gevolg van uitbreiding van de fabriek in de richting van de Nieuwe Leij. De relevantie van die laatste vaststelling heeft vooral betrekking op de oriëntatie van de oudere fabrieksgebouwen. Deze lijken namelijk evenwijdig aan de verbindingsweg te zijn gepositioneerd. Een briefhoofd dat in 1905 werd gebruikt, toont een vogelvluchttekening van het toenmalige complex, waarvan delen thans nog bestaan. Centraal een productiehal met sheddaken en aan weerszijden daarvan langgerekte gebouwen evenwijdig aan straten (rechts de huidige Bergstraat, links de verbindingsweg tussen de Watermolenstraat en de weg naar Poppel). Dat het briefhoofd het complex vanuit het oosten toont, geeft aan dat het front aan de Watermolenstraat op dat moment het meest representatief werd geacht. Dit verandert met de gedeeltelijke nieuwbouw van het kantoorgebouw aan de huidige Bergstraat. Dit kantoorgebouw is het centrale element op een briefhoofd van een in 1919 verzonden brief. Het fabriekscomplex is daar vanuit het noorden weergegeven. Interessant voor het tijdsbeeld is de weergave van zowel paard met wagen als auto en de grote berg steenkolen nabij het ketelhuis.

Afbeelding 3.25: Het hoofd van een brief uit 1905 geeft vermoedelijk de situatie omstreeks 1900 in westelijke richting weer. Op de voorgrond de Watermolenstraat, rechts de Bergstraat (Regionaal Archief Tilburg 2014). De thans nog bestaande schoorsteen valt op de prent wat weg tegen een later gebouwd ketelhuis.

Afbeelding 3.26 Een briefhoofd die de situatie na de voltooiing van het kantoorgebouw aan de Bergstraat vanaf het noorden weergeeft. Datering vermoedelijk omstreeks 1920. Voor het kantoor een auto (Van Puijenbroek was één van de eersten die in Goirle over een auto beschikten) (Regionaal Archief Tilburg).

Korrel/volume (bouwmassa en grondvorm)

Door geleidelijke uitbreiding, gekenschetst door inbreiding en aaneenschakeling van bestaande en nieuwe gebouwen, is één groot complex ontstaan met daaromheen slechts enkele, relatief kleinschalige, vrijstaande bebouwing. Met name inpandig geraakte gevels (en verschillen in constructies) geven uiting aan deze pragmatische groei van het complex als geheel. In grondvorm bestaan er vrijwel alleen gebouwen op een rechthoekig grondplan. In het hart van het complex zijn het vooral smalle en langgerekte gebouwen die evenwijdig aan elkaar zijn gericht en onder zadeldaken zijn gebracht. De fabriekshallen zijn veel breder en voorzien van typische sheddaken. Aan de zijde van de Nieuwe Leij zijn gefaseerd kolossale ververijen onder zadeldaken tot stand gekomen en de meest recente fabriekshal onder een plat dak. Gebouwen met meer dan één bouwlaag zijn veelal met platte daken uitgevoerd. Daaronder het kantoorgebouw, de machinekamer, een vierlaags gebouw in het midden van het complex en een voormalige garage aan de Bergstraat. In het hart van het complex is de korrel relatief klein, daaromheen is de bouw grootschaliger.

Lijnen

Van een historische belijning op het fabrieksterrein is tegenwoordig nauwelijks sprake. De begrenzing van het terrein is tegenwoordig rondom hard, in de vorm van de huidige Bergstraat, de Watermolenstraat en het relatief jonge tracé van de Nieuwe Leij. De harde begrenzing aan de Bergstraat en deels aan de Watermolenstraat is relatief jong. Tot in de jaren zeventig heeft aan de Bergstraat een groot aantal huizen gestaan met achtertuinten tot aan het terrein van Van Puijenbroek. Het ging hier vooral om huizen uit de tweede helft van de negentiende eeuw. Deze éénlaags huizen maskeerden gedeeltelijk het grootschalige fabriekscomplex daarachter.

Mogelijk is er aanvankelijk sprake geweest van een fabrieksstraat op het terrein, een straat die de scheiding vormde tussen de productiehallen met sheddaken aan de ene zijde en de administratie en ververij aan de andere kant. Zo'n straat moet

dan aan het begin van de twintigste eeuw reeds overbouwd zijn geweest. Oude luchtfoto's en prenten werpen het beeld op van een complex met rondom ruimte ten behoeve van ontsluiting en transport.

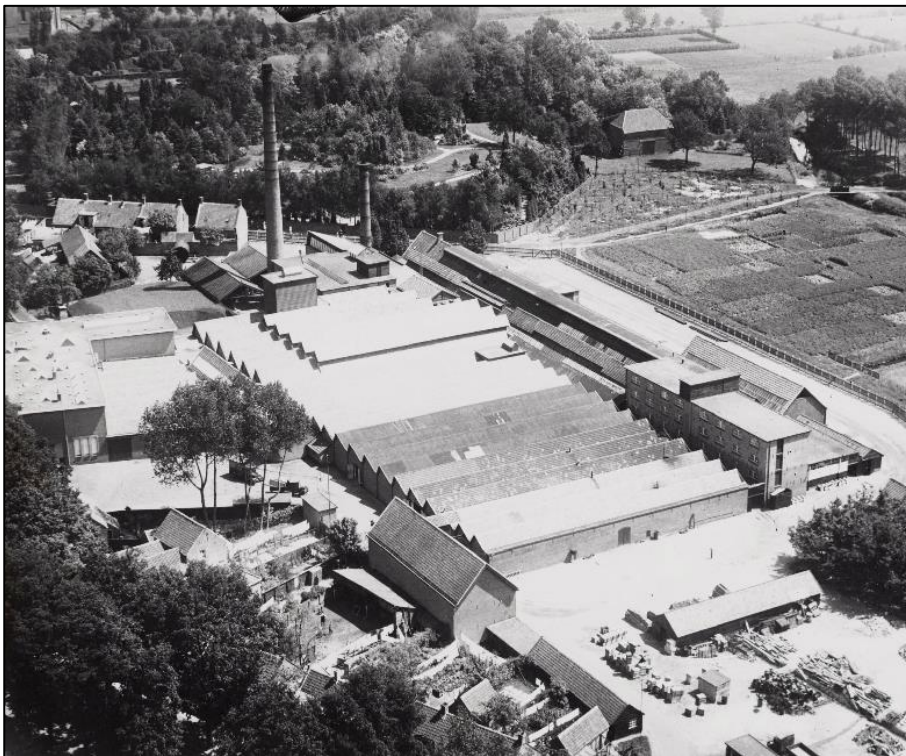

Afbeelding 3.27 Dakenlandschap van het Van Puijenbroekcomplex. Blauw zijn platte daken, rood de sheddaken en groen zijn zadeldaken.

Constructies

In het complex is een variatie aan constructies te vinden, de meeste (maar zeker niet alle) kenmerkend voor de periode waarin de gebouwen werden opgericht. De constructies zijn, met andere woorden, van betekenis voor de duiding van de ouderdom van de verschillende gebouwen en eigenlijk ook voor het historische gebruik. De oudste constructie-elementen dateren uit de late negentiende eeuw. Het gaat dan vooral om gietijzeren kolommen. Op een enkele plek zijn dergelijke kolommen later hergebruikt, bijvoorbeeld voor een pragmatische overkapping tegen een bestaand gebouw. De gietijzeren kolommen werden veelal gecombineerd met houten balken die onderdeel uitmaakten van daken die eveneens in hout werden geconstrueerd. Stalen spanten zijn tijdens de globale verkenning van het complex niet aangetroffen. Het lijkt er sterk op dat de draagconstructies van verschillende gebouwen als gevolg van gedeeltelijke vernieuwing niet langer representant zijn van één fase. Zo zijn er op ten minste één plek laat negentiende-eeuwse houten spanten op stalen liggers uit de tweede helft van de twintigste eeuw te vinden en zijn er in oorsprong laat negentiende-eeuwse hallen met stalen kolommen en liggers, eveneens uit de tweede helft van de vorige eeuw aan te treffen. Tijdens de verkenning zijn

nauwelijks constructies aangetroffen met uitzonderlijke kwaliteiten. Relatief zeldzaam zijn in hout uitgevoerd vakwerkliggers.

Afbeelding 3.28 Opname van de Van Puijenbroekfabriek uit omstreeks 1920 in oostelijke richting. Nagenoeg alle fabrieksgebouwen op de foto bestaan thans nog. Tussen het fabrieksterrein en de Nieuwe Leij zijn nog akkers te vinden, vermoedelijk proefvelden van de fabriek. Rechtsboven is de tot magazijn omgebouwde watermolen te zien. Aan de Watermolenstraat en de Bergstraat zijn woonhuizen zichtbaar (Regionaal Archief Tilburg 2014).

Afbeelding 3.29 Links opname van het voormalige administratiegebouw en de schoorsteen uit omstreeks 1891 (beide rijksmonument). Rechts ranke gietijzeren kolom in één van de laat negentiende-eeuwse productiehallen met sheddaken (foto: A. Oldenmenger).

Architectuur

De architectuur van de fabrieksgebouwen is overwegend sober, functioneel te noemen. Vrijwel alle gebouwen zijn opgetrokken in rode baksteen. Vóór circa 1925 gebeurde dit in kruisverband. Daarna werd er vooral in halfsteens verband gemetseld. De oudste gebouwen hebben in de gevels openingen onder segmentbogen. Omstreeks 1920 vindt er een omslag plaats. Het is dan veel efficiënter om lateien en rollagen toe te passen in plaats van bogen. De gevels van de gebouwen op het terrein hebben een gesloten karakter, vooral waar het productiegebouwen onder sheddaken of de voormalige ververijen aan de Nieuwe Leij betreft. Stalen rondvensters in de geveltoppen vormen doorgaans de enige vorm van opluistering van het gevelbeeld.

Afbeelding 3.30 Opname van het hoofdkantoor, waar vooral de fraai uitgevoerde bovenramen opvallen. (foto: A. Oldenmenger).

Het meest representatieve metselwerk is te vinden aan de zijde van de Bergstraat en de Watermolenstraat. In het eerste geval gaat het specifiek om het kantoorgebouw waar aandacht is besteed aan de vensteropzet en de gevelbekroning. Aan de Watermolenstraat vallen vooral de fraai gedetailleerde fabrieksschoorsteen, de topgevel van het voormalige administratiekantoor en de rijk gedetailleerde boogfries van de geveltop die schuilgaat achter de schoorsteen op.

Materialisering en kleur

Het complex is overwegend tot stand gebracht met baksteen, hout en ijzer/staal. De baksteen van de gevels heeft in het exterieur een enkel door vervuiling (en op enkele plekken door vernieuwing of wijziging) aangetaste rode tint. In het interieur zijn de muurvlakken veelal gewit, vermoedelijk met het doel efficiënt gebruik te maken van het toetredend daglicht. De onderste anderhalve meter muurwerk kan daarbij voorzien zijn van een minder besmettelijke okertint. Het houtwerk in het exterieur, van deuren, goten en dakranden is overwegend donkergroen van kleur. Uitzondering daarop vormt de dakrand van het kantoorgebouw (mogelijk is de huidige witte kleur niet oorspronkelijk). In het interieur zijn houten constructieonderdelen vaak onbeschilderd. Houten constructieonderdelen zijn ook wel weggewerkt achter een stuclaag op richelwerk, een laag die zowel isoleert als bescherming biedt tegen brand. In

sommige oudere gebouwen is op het hout een (vermoedelijk secundaire) okerkleur te vinden. Dit geldt ook voor de bijbehorende gietijzeren kolommen.

Afbeelding 3.31 De architectuur van de late negentiende eeuw komt in het gebouw achter het huidige kantoorgebouw samen met de meer zakelijke architectuur van de periode rond 1920 (foto: A. Oldenmenger).

Op verschillende plaatsen zijn kozijnen en ramen voorzien van een witte kleur. Dit geldt ook voor kozijnen en ramen die als gevolg van verbouwingen inpandig zijn geraakt. De meeste houten ramen zijn uitgevoerd met brede middenstijlen en een vrij fijnmazige roedenverdeling.

3.4.7 Waardering en advisering fabrieksterreinen

De fabriekscomplexen als geheel geven als gevolg van groei, aanpassing en modernisatie inzicht in de (bouw)geschiedenis van de onderneming en het belang van de lokale textielnijverheid in meer algemene zin. Men kan het complex in dat opzicht het 'gebouwde archief' van de onderneming noemen. Aan de stukken of onderdelen die de basis/de kern vormen voor het verhaal van de fabrieken, kan daarbij een hogere cultuurhistorische waarden worden toegekend dan aan onderdelen die in veel mindere mate bijdragen aan dat verhaal. Het zijn de karakteristieken van deze gebouwen (of de gebouwen zelf) die in geval van ontwikkeling vanuit cultuurhistorisch oogpunt uitgangspunten moeten vormen. Te denken valt daarbij aan herbestemming, ontwikkeling of zelfs nieuwbouw met een industrieel karakter. Het is per definitie niet zo dat gebouwen met een hogere cultuurhistorische betekenis ten koste van alles behouden dienen te blijven. Het toekennen van hoge waarde betekent wel dat het cultuurhistorische belang bij het opstellen van een visie voor de hele zuidrand een zware factor is in de afweging tegen andere factoren, zoals haalbaarheid, bouwtechnische staat, wensen van ontwikkelaars/gebruikers en duurzaamheid. Het is aan te raden om de gebouwen met als waardevol aangemerkte karakteristieken, nader te onderwerpen aan een bouwhistorische verkenning om zo vast te stellen hoe de karakteristieken en kwaliteiten van deze gebouwen het beste kunnen worden benut (ook als ze niet behouden blijven).

Binnen de kaders van dit onderzoek is het niet mogelijk (en met het oog op het doel, het komen tot een visie op het hele gebied, ook niet wenselijk) om een uitvoerige objectgerichte waardering te schrijven van alle afzonderlijke

gebouwen op het fabrieksterrein. Om enige richting te geven aan een op te stellen visie voor de zuidrand van Goirle, kan wel inzicht worden gegeven in die objecten waar de cultuurhistorische betekenis naar verwachting dermate laag is, dat er met het oog op voorgenomen ontwikkelingen niet of nauwelijks rekening mee hoeft te worden gehouden.⁷¹ Die objecten zijn weergegeven in een zogenaamde reductieplattegrond.

Van cultuurhistorische waarden is met name sprake bij gebouwen die elementair zijn in het productieproces. Behoud van deze gebouwen maakt het immers voor komende generaties inzichtelijk wat er nodig was om in de periode 1880-1965 een textielfabriek te exploiteren. In essentie gaat het dan om een productiehal, een machinekamer met schoorsteen, een ververij en een kantoorgebouw. Het is vanuit het belang van 'het verhaal' beschouwd niet nodig om het behoud na te streven van meerdere gebouwen van hetzelfde type. Tenminste, wanneer de gebouwen op zichzelf niet een hoge architectonische of bouwhistorische kwaliteit bevatten. Dat is bij Van Besouw veel het geval. Dat is op zich ook niet verwonderlijk en kan zelfs een karakteristiek worden genoemd. Een productiehal is immers niets meer dan een ommuurde en overkapte werkvloer met gesloten gevelvlakken en onder een sheddakconstructie gebracht (het karakter is een grotere kwaliteit dan de esthetica of de oorspronkelijkheid). Decoratie en ornamentiek zijn hier en ook bij andere bouwtypen op het terrein, logischerwijs zeer spaarzaam toegepast. Dit bemoeilijkt het opstellen van een objectgerichte waardenstelling voor de bouw- en cultuurhistorisch onderzoeker, zeker wanneer (dit in navolging van de richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek) de mate van authenticiteit en zeldzaamheid de enige toetsingscriteria vormen. Het continue aanpassen van gebouwen als gevolg van wijzigingen in bedrijfsvoering, technologische ontwikkelingen (innovaties in machinebouw) en marktverschuivingen is cultuurhistorie bij uitstek: ingrepen en aanpassingen door menselijke hand als gevolg van veranderende omstandigheden. Enerzijds tast het doorbreken van een gevel het oorspronkelijke gesloten karakter van een gebouw aan (vergeet niet dat juist die ingreep reversibel is en wellicht gunstige randvoorwaarden biedt voor nieuwe invulling), anderzijds geeft zij blijk van een onderneming die zich aanpast aan de veranderende omstandigheden. Die veranderende omstandigheden zijn er altijd geweest en ook nu nog nijpender dan ooit. Een criterium als de mate van authenticiteit is daarmee feitelijk ongeschikt en hetzelfde geldt min of meer voor de mate van zeldzaamheid. Juist omdat de regio Tilburg, waar Goirle onder gerekend wordt, in de loop van de negentiende eeuw uitgroeide tot het belangrijkste textielcentrum van Nederland, zijn hier nog relatief veel textielgebouwen bewaard gebleven. De zeldzaamheid is daardoor bijna per definitie laag. Er zijn in de regio fraaiere textielfabrieken behouden dan het complex van Van Besouw en in zekere zin ook Van Puijenbroek. Het herkenbaar houden van de vele textielfabriekslocaties in de regio is echter van gemeente overschrijdend belang om juist de dominantie van de regio in deze sector voor het nageslacht te behouden. Daarbij moet ook niet worden vergeten dat de fabrieken een groot stempel hebben gedrukt op de plaatselijke gemeenschap. Niet alleen in de zin van werkgever, groei en toenemende welvaart, maar in geval van Van Besouw ook in sociaal opzicht. Van Besouw was een voortrekker in het proces van de verbetering van

⁷¹ Dit is onder enig voorbehoud, omdat niet alle gebouwen betreden zijn.

(leef)omstandigheden van de fabrieksarbeiders. Zijn onderneming ligt hieraan grotendeels ten grondslag.

De keuze voor de juiste toetsingscriteria kan het beste worden gemaakt nadat de visie op de ontwikkeling van de zuidrand van Goirle is opgesteld. In de visie zal worden ontvouwen op welke plek er op welke manier de ontwikkelaars wensen om te gaan met de cultuurhistorie. Er kan bijvoorbeeld worden gekozen om in te zetten op herinneringswaarde, meer dan op esthetische kwaliteit of techniek. Inzicht is niet alleen vereist in de toetsingscriteria, maar ook in het toetsingskader. Het toetsen van het belang van de bebouwing op de fabrieksterreinen binnen de grenzen daarvan, leidt tot andere resultaten dan wanneer de kwaliteiten van de gebouwen worden afgewogen binnen de 'textielregio' Tilburg, deels weer afhankelijk van de criteria. De te maken keuzes worden in de volgende paragraaf voorgelegd.

Afbeelding 3.32 Fabrieksschoorsteen, voorgevels van het hoofdgebouw en ketelhuis (op zichzelf niet bijzonder, maar wel het hart van de fabriek vanaf circa 1955) zijn aangewezen als gemeentelijk monument. De aanwijzing wordt bestreden door de huidige eigenaar (foto: A. Oldenmenger).

Advies

In dit hoofdstuk is al onder woorden gebracht op welke wijze de terreinen waarop Van Besouw en Van Puijenbroek hun fabrieken bouwen de afgelopen tweehonderd jaar zijn gebruikt en hoe aan dit gebruik invulling is gegeven door de realisatie van gebouwen. In deze paragraaf wordt opgesomd op welke wijze deze kennis benut kan worden in een traject van visievorming en herontwikkeling. In dat traject zijn verschillende keuzes te maken, afhankelijk van de ontwikkelvisie en de rol die daarbij wordt weggelegd voor de cultuurgeschiedenis. Het is daarbij van belang om niet alleen oog te hebben voor de fabrieksterrein afzonderlijk, maar ook onderling verbanden te leggen en de bebouwing aan de Kerkstraat en de Bergstraat te onderkennen.

Er kan gekozen worden om het behoud van de cultuurhistorische waarde van de terreinen als fabrieksterrein als uitgangspunt te nemen. Het verdient in dat geval aanbeveling om ten minste die gebouwen te behouden die inzicht geven in alle facetten van het productieproces van de textielfabriek. In dat geval dient bij Van Besouw het behoud van het mechanische hart van het complex (machinekamer en schoorsteen), ten minste één van de productiehallen (bij voorkeur één van de oudste of meest authentieke/bijzondere), het kantoorgebouw (of een gedeelte daarvan) en de fabrieksstraat te behouden.

Bij Van Puijenbroek verdient het dan aanbeveling om alle Rijksmonumenten te behouden, alsmede die gebouwen die inzicht geven in de facetten van het productieproces van de textielfabriek. Daarbij moet gedacht worden aan een ververij, een productiehal en het kantoorgebouw aan de Bergstraat. Een mogelijk bebouwd geraakte fabrieksstraat kan terug worden gebracht.

Een keuze kan ook zijn om een gezamenlijk ontwikkelplan voor beide terreinen op te stellen. Het streven kan dan zijn om door behoud van verschillende gebouwen op beide locaties een zo compleet mogelijk inzicht te geven in de Goirlese textielgeschiedenis. Dit kan bijvoorbeeld betekenen dat de machinekamer en de schoorsteen van de Van Besouwfabriek kunnen komen te vervallen, omdat de machinekamer en schoorsteen van het Van Puijenbroekcomplex (beide rijksmonument) al inzicht geven in het belang van mechanische aandrijving in de textielfabriek. Omgekeerd kan het behoud van het voormalige brandweerlokaal op het Van Besouwterrein worden nagestreefd, zijnde een relatief zeldzaam voorbeeld van een gebouw ten behoeve van een eigen bedrijfsbrandweer en de verwijzing naar de brand die de fabriek in 1895 geteisterd heeft. Op soortgelijke gronden kan worden gekozen om de portiersloge in te passen in ontwikkelplannen. Een dergelijke loge heeft Van Puijenbroek niet. Er zal er bij deze keuze wel gewaakt moeten worden, dat er ten minste één productiegebouw op beide locaties behouden blijft (of wordt hergebruikt). Alleen het behoud van het brandweerlokaal en de portiersloge buiten de context van ten minste één productiegebouw, is vanuit cultuurhistorische oogpunt zeer mager.

Er kan ook worden gekozen voor het behoud van gebouwen met de hoogste architectonische / esthetische kwaliteit (eventueel in relatie tot nieuwbouw). Het industriële karakter zou daarbij één van de bepalende factoren moeten zijn voor de definitie van kwaliteit, samen met de mate van authenticiteit. Om die bepaling

verantwoord te kunnen maken, is er meer inzicht nodig in de specifieke kenmerken van de gebouwen (soort constructies, aard van de gevels, soort invulling van gevels) die hiervoor in aanmerking komen. Bij toegevoegde nieuwbouw kan aansluiting worden gezocht bij de kwaliteiten van de te behouden gebouwen.

Er kan gekozen worden om alleen de zonering en belijning op het terrein in nieuwbouwplannen terug te laten keren, in combinatie met hergebruik van bijvoorbeeld kolommen, vormen (denk ook buiten gangbare kaders, bijvoorbeeld schaduwpatroon van verdwenen sheddaken of fabrieksschoorstenen op muren of in bestrating), gangbare kleuren en materialen. Op die manier kan een nieuw invulling worden gegeven aan een door de jaren heen ontstane structuur. De cultuurhistorische betekenis kan in dat geval ter inspiratie dienen en bijdragen aan een nieuwe situatie die refereert aan het industriële verleden van de locatie. Men zou zich hierbij ook kunnen laten leiden door gebouwen die al eerder verdwenen zijn, bijvoorbeeld aan de hand van oude bouwtekeningen in het Regionaal Archief Tilburg of foto's.

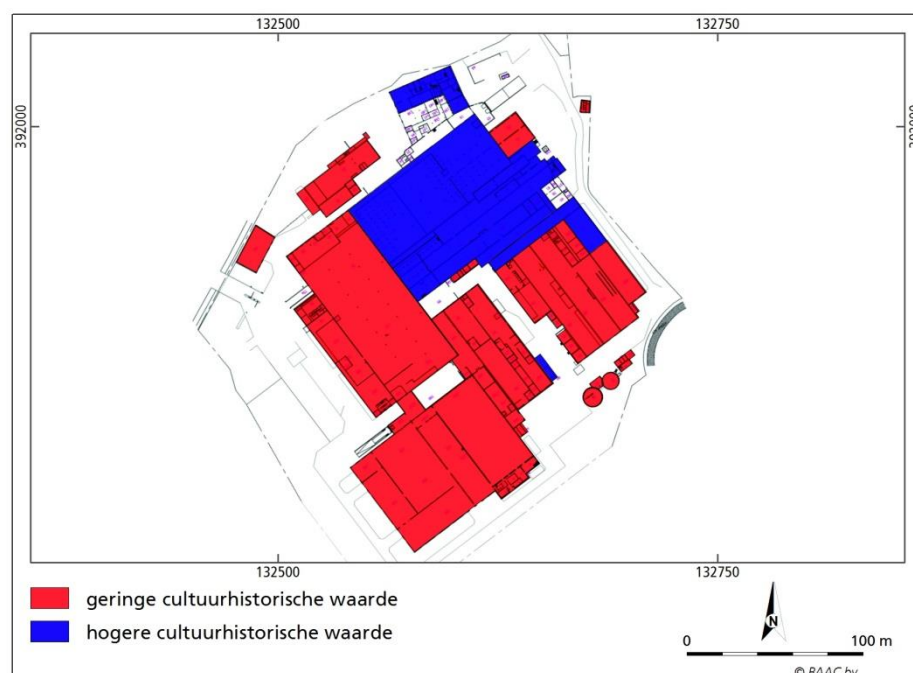
Tot slot is er de keuze om de cultuurhistorische betekenis van de fabriekslocatie geheel terzijde te leggen. Er kan in dat geval door middel van andere randvoorwaarden gewerkt worden aan een hoogwaardige invulling van de locatie, al dan niet met een knipoog naar de textielgeschiedenis op deze plek. Het zou echter betreurenswaardig zijn wanneer er van het complex niets meer overblijft, vooral omdat Van Besouw van grote betekenis is geweest voor de (sociale) ontwikkeling van Goirle. Op verschillende plaatsen in het dorp zijn zijn voetsporen nog aanwezig, alle mogelijk gemaakt door het succes van zijn onderneming.

Reduceren

Het is, vanwege het ontbreken van visie ten aanzien van de cultuurhistorische waarde van het onderzoeksgebied Zuidrand Goirle en de scope van het onderzoek, niet mogelijk om te komen tot een gedetailleerde waarderingsplattegrond. Er is daarvoor ook onvoldoende inzicht in de mate van authenticiteit van de verschillende bouwdelen en ook is onvoldoende informatie ten aanzien van bijvoorbeeld het historische gebruik voorhanden. Het is wel mogelijk om bouwdelen aan te wijzen waarvan de betekenis dermate gering is, dat het streven naar behoud op basis van cultuurhistorische kwaliteiten niet een uitgangspunt vormt. Deze bouwdelen zijn aangegeven in een zogenaamde reductieplattegrond. De uiteindelijke keuze om deze gebouwen te slopen is wel afhankelijk van de totaalvisie op het onderzoeksgebied.

Afbeelding 3.33 Reductieplattegrond Van Besouw terrein.

Afbeelding 3.34 Reductieplattegrond van het Van Puijenbroek terrein. In rood zijn de bouwdelen weergegeven waarvan de cultuurhistorische waarde (zeer) gering is. In blauw de bouwdelen met een hogere cultuurhistorische waarde.

3.4.8 Deelgebied huize Anna

Huize Anna onderscheidt zich in het straatbeeld niet zo zeer vanwege de opvallende architectuur, maar vooral door de ligging op behoorlijke afstand van de straat. De positionering aan de rand van het forse perceel is te verklaren uit het feit dat rechts van het huis nog lange tijd twee oudere woonhuizen hebben

gestaan. Huize Anna is één van de weinige panden die aan de straat een diepe voortuin heeft. Het huis ligt in de omgeving wat geïsoleerd door een tuinmuur aan de straatzijde en van de straat tot aan de Nieuwe Leij. De oudste delen van de muur dateren (hoewel aangepast) uit de bouwtijd van het huis en zijn fraai vormgegeven.

Het huidige karakter van het huis wordt in zeer hoge mate bepaald door een verbouwing die is uitgevoerd aan het begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw. Tijdens deze verbouwing, naar ontwerp van Adam van Vliet, zijn geheel nieuwe vensters aangebracht waarna de gevels zijn bepleisterd en gewit. De verbouwing is op zo'n wijze uitgevoerd dat de dan reeds overleden Eduard van Puijenbroek zijn 'Huize Anna' niet meer zou hebben herkend. Door de harde witte kleur steekt het huis nu sterk af tegen in de tuinaanleg.

De waardering van Huize Anna

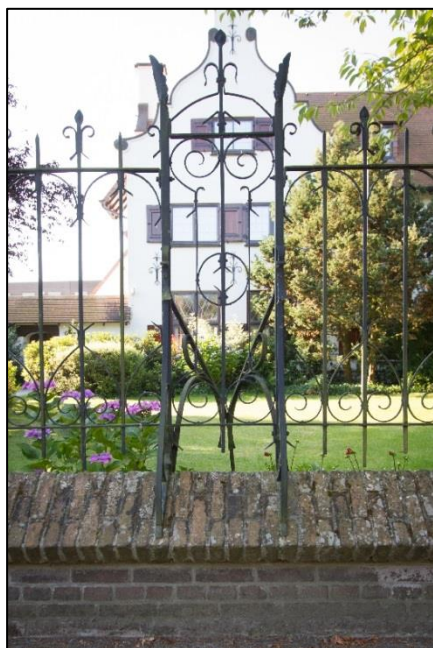
De cultuurhistorische waarde van Huize Anna ligt vooral hierin verborgen dat het in oorsprong gaat om een woonhuis van een textielfabrikant, in dit geval Eduard van Puijenbroek. Als zodanig maakt het huis deel uit van een collectie van dergelijke huizen in Goirle, waaronder de Rijksmonumenten Kerkstraat 10 en Kerkstraat 12 (Van Besouw) en Kerkstraat 27 (Van Enschoot). Door de verbouwing is het pand wel uit het oorspronkelijke tijdsbeeld gerukt en is de relatie met de genoemde panden sterk verminderd.⁷² Desondanks moet het huis worden beschouwd als onderdeel van het complex van de textielfabriek Van Puijenbroek, dat zich daarmee over de Watermolenweg uitstrekt.

Het huis is in de jaren negentig van de vorige eeuw opgenomen in het zogenaamde Monumenten Inventarisatie Project (MIP). Doel van dit project was om te komen tot aanwijzing van rijksmonumenten uit de periode 1850-1940. De monumentale waarde van Huize Anna is tijdens die inventarisatie onvoldoende gebleken om de status van Rijksmonument toe te kunnen kennen. De gemeente is niet tot aanwijzing van de status van gemeentelijk monument overgegaan. Op basis van de relatief geringe esthetische kwaliteiten van het huis is dit begrijpelijk.

Afbeelding 3.35 Huize Anna zoals in 1903 gebouwd in opdracht van Van Puijenbroek (Regionaal Archief Tilburg 2014).

⁷² Dat het huis in de jaren vijftig niet volledig opnieuw werd gebouwd, blijkt uit bouwtekeningen in het archief van de gemeente Goirle.

Afbeelding 3.36: Detail van het oorspronkelijke hekwerk aan de straatzijde. In de achtergrond het bijna onherkenbaar getransformeerde Huize Anna (foto: G. Oldenmenger).

Advies

Binnen de kaders van dit onderzoek is onvoldoende duidelijk geworden over de tuinaanleg rondom Huize Anna. Vermoed wordt dat de tuin in aanleg goeddeels oorspronkelijk is. Vast staat dat de vijver in de tuin oorspronkelijk een wiel van de watermolen is geweest (het wiel stond in verbinding met de Nieuwe Leij). Het verdient sterk aanbeveling om tuinhistorisch onderzoek te laten verrichten naar de tuin van Huize Anna, om aan de hand van dit onderzoek te komen tot randvoorwaarden ten aanzien van eventuele ontwikkelingen van het terrein om het huis.

3.4.9 Deelgebied Thebe

Bij het ontwerp van het rond 1968 gebouwde verzorgingshuis is, voor zover dat kon worden vastgesteld, weinig of geen rekening gehouden met de aard en de geschiedenis van de locatie: het historische hart van het dorp, direct bij de kerk. Gelet op de grootte van het bouwvolume is waarschijnlijk wel getracht hier niet een te kolossaal gebouw op te trekken. Het front is tweelaags waarbij het zakelijke (of de monotonie) van de architectuur doorbroken wordt middels een licht inspringende centrale entree. Het terugleggen van de rooilijn heeft geresulteerd in ruimte voor een groenzone met bomen waardoor de vlakheid van de gevel visueel wat wordt doorbroken. Voor wat betreft materialisering, vormgeving en kleurgebruik staat het gebouw hier aan de zuidzijde van de straat volledig op zichzelf. Dit geldt ook, zelfs nog in hogere mate, voor de gevels aan de kerkzijde en aan de kant van de Nieuwe Leij, waar het complex een vlakke en fletse indruk maakt.

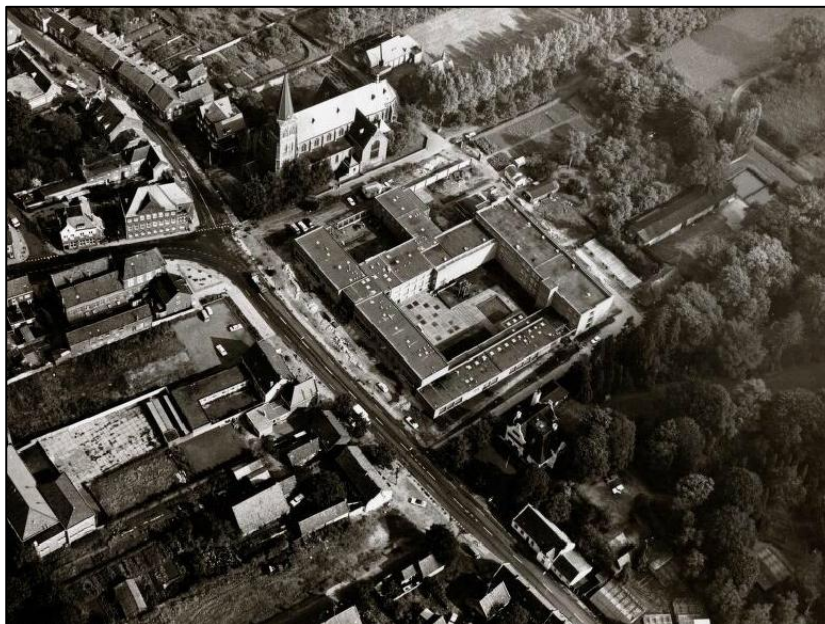
Achter het verzorgingscomplex ligt een vrij fors parkeerterrein met daar weer achter een groene zone. Het betreft hier zeer waarschijnlijk een restant van de tuin uit het kloostertijdperk. In de tuin is een Mariagrot te vinden, één van de

laatste relict die herinnert aan de taken die in Goirle door de zusters van het Kostbare Bloed meer dan honderd jaar zijn verricht. Ook zouden er nog enkele stenen met inscripties in de tuin aanwezig zijn. Een deel van de tuin is omgevormd tot een dierenparkje.

Vrij recent is aan de overzijde van het Kerklaantje, achter de kerk, in opdracht van Thebe een nieuw gebouw opgericht. De bouw werd pas mogelijk na sloop van een voormalig patronaatsgebouw en bestaande bebouwing van Thebe.

Afbeelding 3.37 Opname van het verpleeghuis St. Elisabeth kort na de voltooiing van de nieuwbouw in 1969. Daarachter de kerk. De onderste geledingen van de toren dateren uit de vijftiende eeuw (Regionaal Archief Tilburg 2014).

Afbeelding 3.38 Luchtopname uit 1968, gemaakt kort voor de oplevering van de nieuwbouw van het St. Elisabethgesticht. In de 'achtertuin' van het gesticht is een waterzuiveringsinstallatie aanwezig en vermoedelijk een restant van de kloostertuin (Regionaal Archief Tilburg 2014).

De waardering van de bebouwing van Thebe

Het verzorgingscomplex van Thebe is een voortzetting van een stichting uit de jaren dertig van de vorige eeuw, niet onbelangrijk in de sociale geschiedenis van Goirle. Op het terrein van het complex zijn geen gebouwen aanwezig waarvan het behoud omwille van de cultuurhistorische betekenis na te streven is. Van architectonische kwaliteit is in het exterieur vrijwel geen sprake. Nader (tuin)onderzoek zou uit moeten wijzen of het parkje aan de Nieuwe Leij inderdaad een restant is uit het kloostertijdperk en zal duidelijk maken of omwille van de aanleg, de beplanting en de authenticiteit sprake is van te behouden waarden.

Aan de brughoofden van de verdwenen trambrug wordt cultuurhistorische waarde toegekend omdat deze een uiting zijn van de lokale geschiedenis van de infrastructuur en het toenemende belang van transport in die periode, zeker in relatie tot de nog bestaande spoordijk in de richting van Hilvarenbeek.

Advisering

Het scheppen van randvoorwaarden voor toekomstige ontwikkelingen is bij gebrek aan duidelijk aantoonbare cultuurhistorische waarden in de huidige bebouwing niet mogelijk. In geval van herontwikkeling van het terrein kan worden gezocht naar een vorm die zich beter voegt tussen kerk en Huize Anna en aan de Bergstraat en het Kerklaantje meer dynamiek toont dan nu het geval is. Het verdient aanbeveling om rekenschap te houden met het restant van de kloostertuin bij de Nieuwe Leij. Het verdient tevens aanbeveling om de brughoofden van de verdwenen trambrug over de Nieuwe Leij te herstellen.

4 Synthese en aanbevelingen

4.1 Inleiding

Het doel van dit cultuurhistorische onderzoek is om inzicht te geven in de cultuurgeschiedenis van het onderzoeksgebied. De hier samengebrachte kennis over het gebied kan door de ontwikkelende partijen worden benut om te komen tot een visie waarin staat aangegeven op welke manier de cultuurhistorie wordt ingezet bij de herontwikkeling van het plangebied. Zo moet duidelijk worden waar de planvormers cultuurhistorische componenten in nieuwe plannen benutten en vooral op welke manier zij dat doen én waar zij, beargumenteerd, de geschiedenis van de locatie terzijde leggen.

In de onderstaande paragrafen wordt zowel voor de ondergrondse cultuurhistorische waarden (archeologie) als de bovengrondse (historische geografie en bouwhistorie) een advies geformuleerd om hiermee bij ruimtelijke ontwikkelingen op een verantwoorde manier mee om te gaan.

4.2 Archeologie

De archeologische verwachtingenkaart kan door de beleid- en planvormers worden beschouwd als een soort risicokaart. De kaart toont aan op welke plekken de kans op het verstoren van het bodemarchief het grootst is. De risico's kunnen worden beperkt door in de fase van visievorming en planvorming de gebieden met de hoogste verwachting zoveel mogelijk te mijden. Waar dit niet kan, of niet gewenst is, dient rekening te worden gehouden met aanvullend archeologisch veldonderzoek, zoals booronderzoek, proefsleuven of opgravingen.

Op basis van het bureauonderzoek is aan het plangebied grotendeels een middelhoge tot hoge verwachting toegekend voor archeologische waarden uit de steentijd tot en met de nieuwe tijd. In hoeverre het archeologisch niveau verstoord zal raken door de geplande herinrichting van het gebied en of het gebied al verstoord is door de huidige inrichting, is afhankelijk van de dikte van het ophoogdek. Derhalve wordt geadviseerd om in de nog niet onderzochte gebieden met een middelhoge tot hoge verwachting voor archeologische waarden uit de steentijd tot en met de volle middeleeuwen bij bodemverstoringen dieper dan 30 cm –mv (normale ploegdiepte) een verkennend booronderzoek uit te voeren om de aard en intactheid van de bodem nader in kaart te brengen. Voor de gebieden met een hoge verwachting voor archeologische waarden uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd is een booronderzoek vanwege de verwachte archeologische verstoring van het bodemprofiel over het algemeen weinig zinvol. Derhalve wordt voor deze gebieden geadviseerd om bij verstoringen dieper dan 30 cm –mv een proefsleuvenonderzoek uit te voeren om de archeologische verwachting te

toetsen en aan te vullen. Voor het gebied met een lage verwachting wordt geen vervolgonderzoek aanbevolen.

Bovenstaand advies dient beoordeeld te worden door de bevoegde overheid (gemeente Goirle) en leidt tot een selectiebesluit. Dit betekent niet dat reeds gestart kan worden met bodemversturende activiteiten of de daarop voorbereidende activiteiten.

Hoewel getracht is een zo gefundeerd mogelijk advies te geven op grond van de gebruikte onderzoeksmethoden, kan de aanwezigheid van archeologische sporen of resten nooit volledig worden uitgesloten in de gebieden waarvoor geen vervolgonderzoek wordt aanbevolen. BAAC bv wil er daarom op wijzen dat men bij bodemversturende activiteiten alert dient te zijn op de aanwezigheid van archeologische waarden (zoals vondstmateriaal en grondsporen). Bij het aantreffen van deze waarden dient men hiervan melding te maken bij de Minister van OCW (in de praktijk de RCE) conform artikel 53 van de Monumentenwet 1988.

4.3 Historische geografie en bouwhistorie

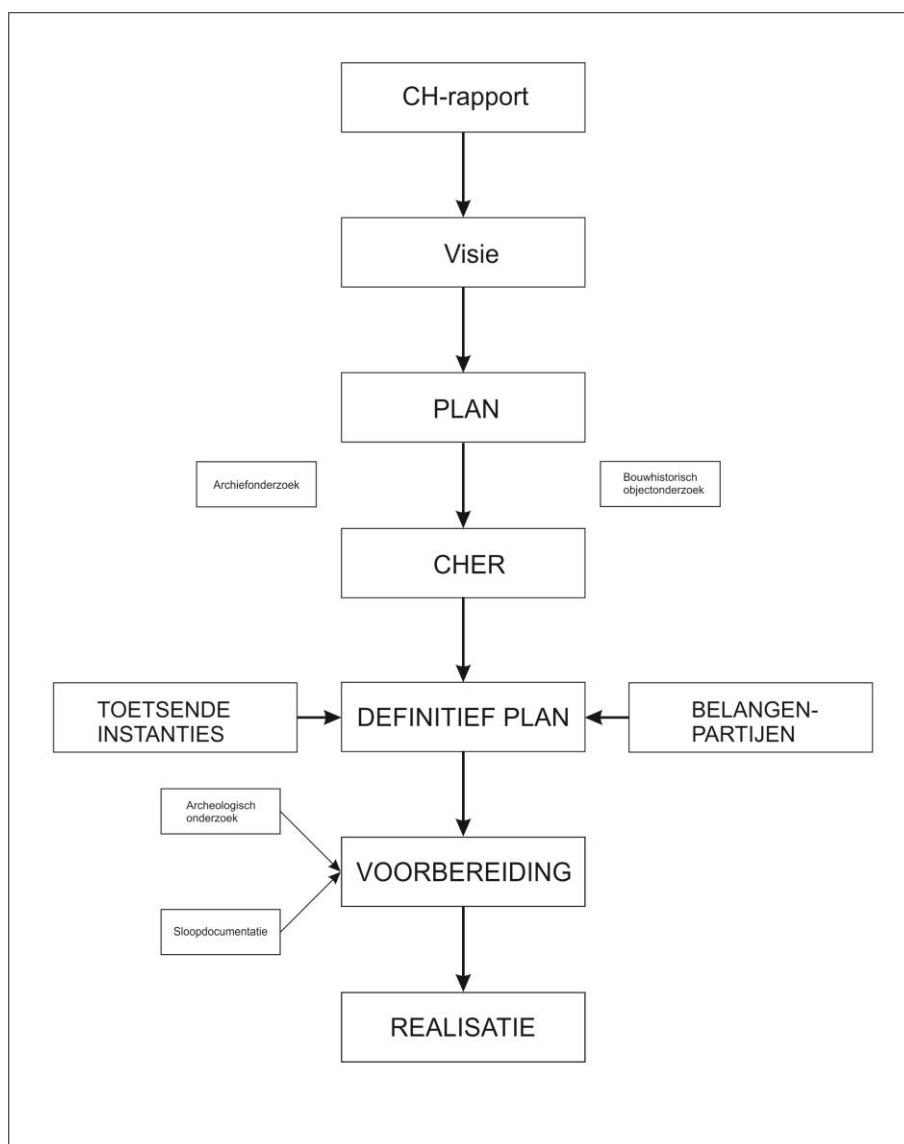
De analyse van de historisch geografie van het plangebied geeft aan wat de belangrijkste cultuurhistorische elementen in het gebied zijn. Deze elementen zijn in hoge mate bepalend voor de structuur binnen het gebied en het eeuwenlange gebruik van gronden daaraan. De aanwezigheid van het beekdal en de daarmee samenhangende waterhuishouding van het gebied, is van grote betekenis voor de wijze waarop Goirle door de eeuwen heen is uitgegroeid; vooral in noordelijke richting. Op basis van deze elementen en de ontwikkelingsgeschiedenis kan een aantal gebieden onderscheiden worden met hun eigen cultuurhistorische karakteristiek. De cultuurhistorische elementen en gebieden zijn zowel beschreven (paragraaf 3.3.2 en 3.3.3) als in kaart gebracht (bijlage 6).

De inventarisatie van de historisch-geografische waarden en karakteristiek dient niet om de mogelijkheden tot ruimtelijke ontwikkelingen te beperken. Een landschap is geen museum met een verzameling van zeldzame objecten, maar een zich constant ontwikkelende eenheid, waarbij de som van zeldzame, unieke, maar vooral veel voorkomende elementen het karakter en daarmee de waarde bepaalt. Door de inventarisatie is duidelijk welke cultuurhistorische waarden in het gebied aanwezig zijn en welke bij ruimtelijke ingrepen verloren kunnen gaan.

Analyse van de bebouwde omgeving heeft vooral het doel gehad om de aard van de bestaande bebouwing vanuit de geschiedenis te verklaren. Daarbij is zowel voor de huizen als voor de fabriekscomplexen een onderscheid gemaakt tussen gebouwen met relatief geringe betekenis en gebouwen die vanwege hun historische gebruik of voorkomen een sterkere stempel drukken op de identiteit van de bebouwde omgeving. In de fase van visievorming zal met name duidelijk moeten worden op welke manier wordt omgegaan met de bebouwing in deze laatste categorie. Als eerste zal, met oog voor de identiteit van het onderzoeksgebied, moeten worden gedefinieerd welk doel de beleidsmakers en planvormers met de bestaande bebouwing (vooral de niet-monumenten) hebben. Daarbij dient niet alleen de vraag te worden gesteld wat de betekenis van de bebouwing binnen de huidige context is, maar moeten worden gekeken naar de

rol die deze in het toekomstbeeld van beleids- en planvormers kunnen hebben. Het wegnemen van een historische context kan gevolgen hebben voor de waardering van een te behouden object. Anderzijds kunnen door het vrijmaken van een object ook waarden worden versterkt. Het belangrijkste is dat de keuzen die worden gemaakt, in de visie worden verantwoord. Daarbij moet ook worden vastgelegd hoe wordt omgegaan met waarden die niet behouden (kunnen) blijven.

Het cultuurhistorische rapport wordt aangewend door de ontwikkelaars om te komen tot een gezamenlijke visie. Deze visie vormt de basis voor een plan. De effecten van dit plan moeten inzichtelijk worden gemaakt in een zogenaamde CHER, een CultuurHistorische Effect Rapportage. In dat kader kan het wenselijk zijn om voor een aantal locaties een verdiepingsslag in het onderzoek uit te voeren. Denk daarbij aan (archief)onderzoek van de tuin om Huize Anna of een deel van de fabrieksgebouwen in de vorm van objectgerichte bouwhistorische verkenningen. Deze onderzoeken brengen de cultuurhistorische waarden op een gedetailleerder niveau in beeld. Dit kan in het kader van een voorziene sloop of om richting te kunnen geven aan hergebruik. Uit de ontwerpvisie op de gebiedsontwikkelingen kunnen de idealiter de toetsingskaders worden gedestilleerd. Eén en ander kan resulteren in een aanpassing of nadere invulling van het plan, dat idealiter definitief gemaakt kan worden. Dit definitieve plan (inclusief het cultuurhistorisch onderzoek en de CHER) wordt voorgelegd aan de toetsende instanties en aan belangenpartijen. Na goedkeuring van de plannen kunnen in een voorbereidingsfase nadere onderzoeken aan de orde komen. Voorbeelden zijn sloopdocumentaties (gangbaar bij monumenten) en archeologische onderzoeken (booronderzoek, proefsleuven of opgravingen). Die onderzoeken gaan vooraf aan de uitvoer van het plan, of delen daarvan.

Afbeelding 4.1 Schematische weergave van de stappen die genomen kunnen worden om cultuurhistorische aarden bij ruimtelijke ontwikkelingen te betrekken.

5 Geraadpleegde bronnen

Antrop, M. 2007. *Perspectieven op het landschap; achtergronden om landschappen te lezen en te begrijpen*. Academia Press.

Bakker, H. de & J. Schelling, 1989. *Systeem van bodemclassificatie voor Nederland. De hogere niveaus*. Staring Centrum, Wageningen.

Barends et al., 2010. *Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering*. Uitgeverij Matrijs, Utrecht.

Beek, P. van, 1969. *IJsvermaak op "Goolse Vloed" in vroeger dagen*. Het Nieuwsblad van het Zuiden. Te raadplegen via <http://www.cubra.nl/>.

Berendsen, H.J.A., 2004. *De vorming van het land. Inleiding in de geologie en de geomorfologie. (Fysische geografie van Nederland)*. Koninklijke Van Gorcum, Assen.

Bisschops, J.H., J.P. Broertjes & W. Dobma, 1985. *Toelichtingen bij de geologische kaart van Nederland 1:50.000. Blad Eindhoven West (51W)*. Rijks Geologische Dienst, Haarlem.

Buitenhuis, A. et al., 1991. *Geomorfologische gesteldheid van Midden en Oost Noord-Brabant. Rapport 121*. Staring Centrum, Wageningen.

Damoiseaux, J.H., 1982. *Bodemkaart van Nederland. Schaal 1:50.000. Toelichting bij kaartblad 49 Oost Bergen op Zoom*. Stichting voor Bodemkartering, Wageningen.

Gemeente Goirle, 2014. *Gemeentelijke monumenten*. Te raadplegen via <https://www.goirle.nl/>.

Gerritsen, F. & E. Rensink (red.), 2004. *Beekdallandschappen in archeologisch perspectief. Een kwestie van onderzoek en monumentenzorg. Nederlandse Archeologische Rapporten 28*. Amersfoort.

Gheysen, K., 2004. *Goirle – Abcovenseweg 21 (N-B). Archeologisch vooronderzoek. BILAN rapport 2004/42*. BILAN, Tilburg.

Hesseling, I.H.J. (red.), 2007. *Bureauonderzoek Kerklaantje te Goirle, gemeente Goirle*. Synthegra bv, Weert.

Hoogendoorn, J.C.J., 1987. *Goirle zoals het was in de 19^e eeuw*. Stichting Heemkunde Kring 'De Vyer Heertganghen'.

Houtepen, A., 1985. *Onze vroede vaderen van Weleer: De bestrating van onze wegen*. In: *Rond de Schutsboom, jaargang 5, nr. 3*.

Mes, V., J. van Gils & F. van Gils, 2005. *Van Besouw – de ontknoping: geschiedenis van een Goirles textielbedrijf*. Goirle.

Roller, G.J. de, 2011. *Archeologisch bureau- en booronderzoek aan de Poppelseweg te Goirle, gemeente Goirle (NB)*. MUG Ingenieursbureau b.v., Leek.

Rouwendaal, H. van, 2008. Opkomst en ondergang van de Goirlese textielindustrie geïllustreerd aan de hand van de geschiedenis van een familiebedrijf. In: *Rond de Schutsboom, jaargang 28, nr. 2*.

SIKB, 2013. *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie, versie 3.3*. Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer, Gouda.

Spek, T., 2004. *Het Drentse esdorpenlandschap. Een historisch geografische studie*. Matrijs, Utrecht.

Teekens, P.C. & L.J. van der Haar, 2009. *Bureauonderzoek en Inventariserend Veldonderzoek d.m.v. boringen (karterende fase). Plangebied Hoogendries 5/ Kerkstraat 33 te Goirle (Noord-Brabant). Archeologische Rapporten Oranjewoud 2009/109*. Oranjewoud B.V., Heerenveen.

Theuws, F., A. Verhoeven & H.H. van Regteren Altena, 1988. *Medieval Settlement at Dommelen*. In: Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Jaargang 38. ROB, Amersfoort.

Teunissen van Manen, T.C., 1985. *Bodemkaart van Nederland 1:50.000. Toelichting bij de kaartbladen 50 Oost Tilburg en 51 West Eindhoven*. Stichting voor Bodemkartering, Wageningen.

Geraadpleegde kaarten

AHN. *Actueel Hoogtebestand Nederland*. Verkregen via www.ahn.nl, 12 mei 2014.

ANWB, 2004. *Topografische atlas Noord-Brabant 1:25.000*. ANWB, Den Haag.

Bodemkaart van Nederland 1:50.000. Kaartblad 51 Oost Tilburg. 1984. Stichting voor Bodemkartering, Wageningen.

Bonneblad, kaartblad 646 Tilburg, 1899, 1910, 1923 en 1929. Te raadplegen via <http://watwaswaar.nl>.

Caspers, T. & H. Stam, 2008. *Historische topografische Atlas Noord-Brabant ±1836-1843 schaal 1:25.000*. Uitgeverij Nieuwland, Tilburg.

Dienst van het kadaster en de openbare registers, 2014. Apeldoorn.

Geologische overzichtskaart van Nederland, 2010. NITG-TNO. Te raadplegen via <http://www.dinoloket.nl/>.

Geomorfologische kaart van Nederland 1:50.000. Kaartblad 50 Tilburg. 1981. Stichting voor Bodemkartering / Rijks Geologische Dienst, Wageningen/Haarlem.

Kadasterkaart (minuutplan en OAT), 1811-1832. Te raadplegen via <http://watwaswaar.nl>.

Topografische kaart van Nederland 1:25.000. 50F, 1938, 1951, 1958, 1967, 1980, 1988 en 1995. Te raadplegen via <http://watwaswaar.nl>.

Verhees, H., 1794. *Kaart Figuratief van Bataafsch-Braband*. Te raadplegen via <http://www.regionaalarchieftilburg.nl>, fotonr. 054528.

Zijnen, D., 1760. *Kaart van de Heerlijkheid Tilburg en Goirle*. Te raadplegen via <http://www.regionaalarchieftilburg.nl/kaartvanzijnen>.

Geraadpleegde websites

ARCHIS II, archeologisch registratie- en informatiesysteem van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, <http://archis2.archis.nl>, 4 juli 2014.

Bing Maps Nederland, <http://www.bing.com/maps/>, 4 juli 2014.

Molendatabase, *Watermolen van Goirle, Goirle*, <http://www.molendatabase.org>, augustus 2014.

Monumentenregister, <http://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl>, augustus 2014.

Onderwijs – Wij Goirlenaren, <http://wijgoirlenaren.nl/onderwijs/>, augustus 2014.

Regionaal Archief Tilburg, <http://www.regionaalarchieftilburg.nl>, 4 juli 2014.

Tilburgers, *Jos donders: Architect te Tilburg*, <http://tilburgers.nl/>, augustus 2014.

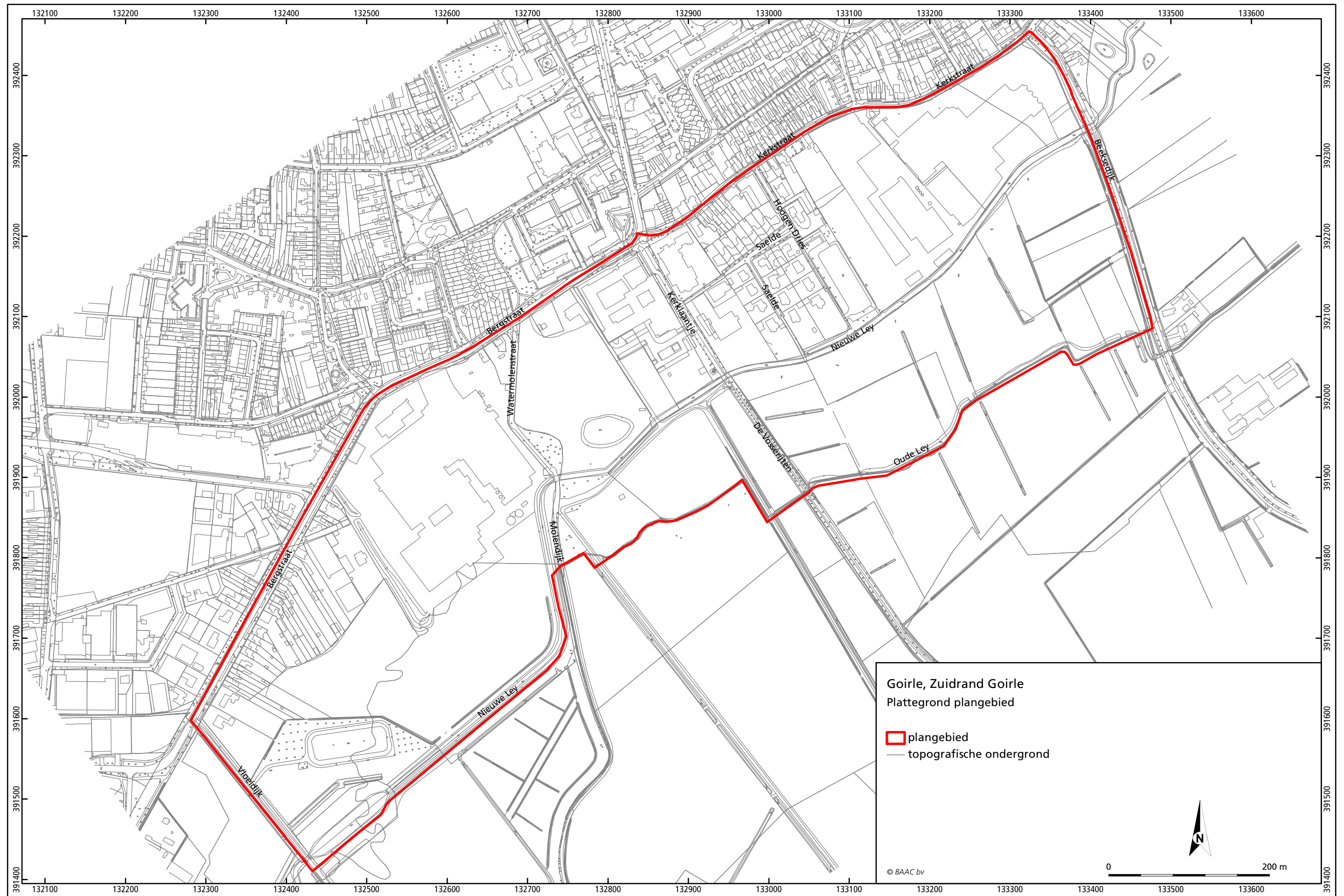
Tramlijn Tilburg-Poppel-Turnhout, http://nl.wikipedia.org/wiki/Tramlijn_Tilburg_-_Poppel_-_Turnhout, 4 juli 2014.

Waterschap De Dommel, *Herinrichting Vosreyt*, http://www.dommel.nl/we-0/werk-uitvoering-0/gerealiseerde/herinrichting_0, juli 2014.

You Tube, *Godefius van Enschoot op Open Monumentendag 2013 in Goirle*, <https://www.youtube.com/watch?v=AvvQCuYyz2I>.

Bijlage 1

Plattegrond plangebied

Bijlage 2

Overzicht geologische en archeologische tijdvakken

Bijlage 2: Geologische en archeologische tijdvakken

Ouderdom (jr) 0 = 1950 n. Chr.	Chronostratigrafie					MIS	Lithostratigrafie				
11.650	Kwartair	Laat	Holoceen (warme periode)					1	Formaties: Naaldwijk (marien), Nieuwkoop (veen), Echteld (fluviaat)		Formatie van Bostel (eolisch en lokaal terrestrisch)
12.850			Laat- Weichselien (Laat- Glaciaal)	Weichselien (ijstijd)	Late Dryas (koud)	2	Formatie van Kreftenheye (Rijn)				
13.900					Allerød (warm)						
14.030					Vroege Dryas (koud)						
14.640					Bølling (warm)						
30.000			Midden- Weichselien (Pleniglaciaal)		Laat- Pleniglaciaal (zeer koud)	3					
60.000					Midden- Pleniglaciaal (koud)						
75.000					Vroeg- Pleniglaciaal (zeer koud)	4					
117.000			Vroeg- Weichselien (gematigd koud)			5a					
						5b					
						5c					
						5d					
130.000			Eemien (warme periode)			5e	Eem Formatie (marien, lagunair en lacustrien)				
370.000		Midden	Midden	Saalien (ijstijd)	6-10	Formatie van Urk (Rijn)	Formatie van Drente (Glaciaal)				
410.000				Holsteinien (warme periode)	11		Formatie van Peelo (Glaciaal)				
475.000				Elsterien (ijstijd)	12						
850.000				Cromerien (warme periode)			13- 22	Formatie van Sterksel (Rijn)			
2.600.000		Vroeg	Vroeg	Pre-Cromerien	23- 104	Formatie van Stamproy (eolisch en lokaal terrestrisch)					

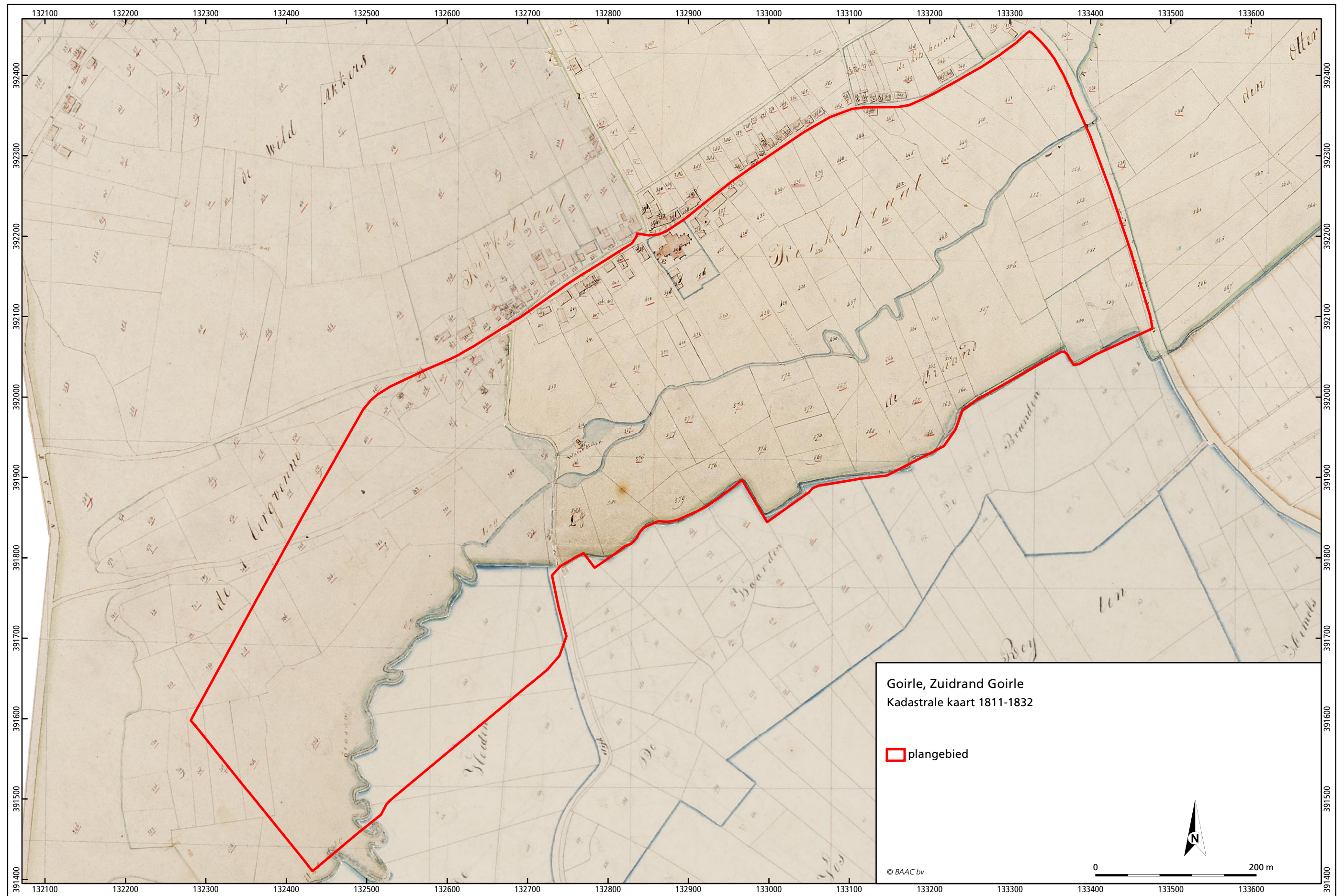
Chrono-, zuurstofisotopen- en lithostratigrafie voor Noordwest-Europa naar De Mulder *et al.* (2003). Mariene isotoop stadium (MIS) volgens Bassinot *et al.* (1994). Atmosferische data volgens Berendsen (2008) en Cohen *et al.* (2009). Archeologische periode-indeling en ouderdom volgens de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE). Vegetatie bewerkt volgens Berendsen (2008). Pollenzones volgens P. Vos & P. Kiden (2005).

Ouderdom (kal. jaren BP ¹)	¹⁴ C jaren	Chronostratigrafie			Pollen zones	Vegetatie	Archeologische perioden (kal. jaren v/n. Chr.)		
450	1250	Holoceen	Laat	Subatlanticum (koeler Vochtiger)	Vb2	Loofbos, waarbij eik en els overheersen; haagbeuk vanaf Vb1 (>1%); vanaf Vb2 veel cultuurplanten (rogge, boekweit, korenbloem)	nieuwe tijd (1500-heden)		
1150					Vb1		middeleeuwen (450-1500 n. Chr.)		
1500									
1962									
1950									
2750					Va		ijzertijd (800 – 12 v. Chr.)		
3050	2900								
3950			IVb	Loofbos. Eik, els en hazelaar overheersen; beuk vanaf IVb >1% en grotere invloed landbouw (granen)	bronstijd (2000 – 800 v. Chr.)				
5700	IVa				neolithicum (5300 – 2000 v. Chr.)				
7250	Atlanticum (warm Vochtig)		III	Loofbos eik en els overheersen, relatief veel iep en linde. Het percentage den neemt af					
8700						8000			
10.250	Boreaal (warmer)		II	Den overheerst, daarnaast hazelaar, eik, iep, linde, es	mesolithicum (8800 – 5300 v. Chr.)				
10.750		Preboreaal (warmer)				I	Eerst berk en later overheerst de den		
11.650	10.150								
12.850	10.950	Laat-Pleistoceen	Laat-Weichselien (Laat-Glaciaal)	Late Dryas	LW III	Parklandschap (subarctisch)	laat-paleolithicum (35.000 – 8800 v. Chr.)		
13.900	11.900			Allerød	LW II	Dennen- en berkenbossen			
14.030	12.100			Vroege Dryas	LW I	Open parklandschap			
14.640	12.450			Bølling		Open vegetatie met kruiden (bijvoet) en berkenbomen			
35.000 (v. Chr.)	¹⁴ C-methode loopt tot 43.000 jaar BP		Weichselien (ijstijd)	Midden-Weichselien (Pleniglaciaal)			Perioden met een poolwoestijn en perioden met een toendra	midden-paleolithicum (300.000 – 35.000 v. Chr.)	
75.000				Vroeg-Weichselien (Vroeg-Glaciaal)			Perioden met bos en perioden met een subarctisch open landschap		
117.000			Eemien (warme periode)				Loofbos		
130.000			Midden-Pleistoceen	Saalien (ijstijd)			Maximale ijsuitbreiding Scandinavische ijskap tussen 200.000 en 130.000 jaar BP		vroeg-paleolithicum (tot 300.000 v. Chr.)
300.000 (v. Chr.)									

¹ BP = aantal werkelijke jaren voor 1950 AD.

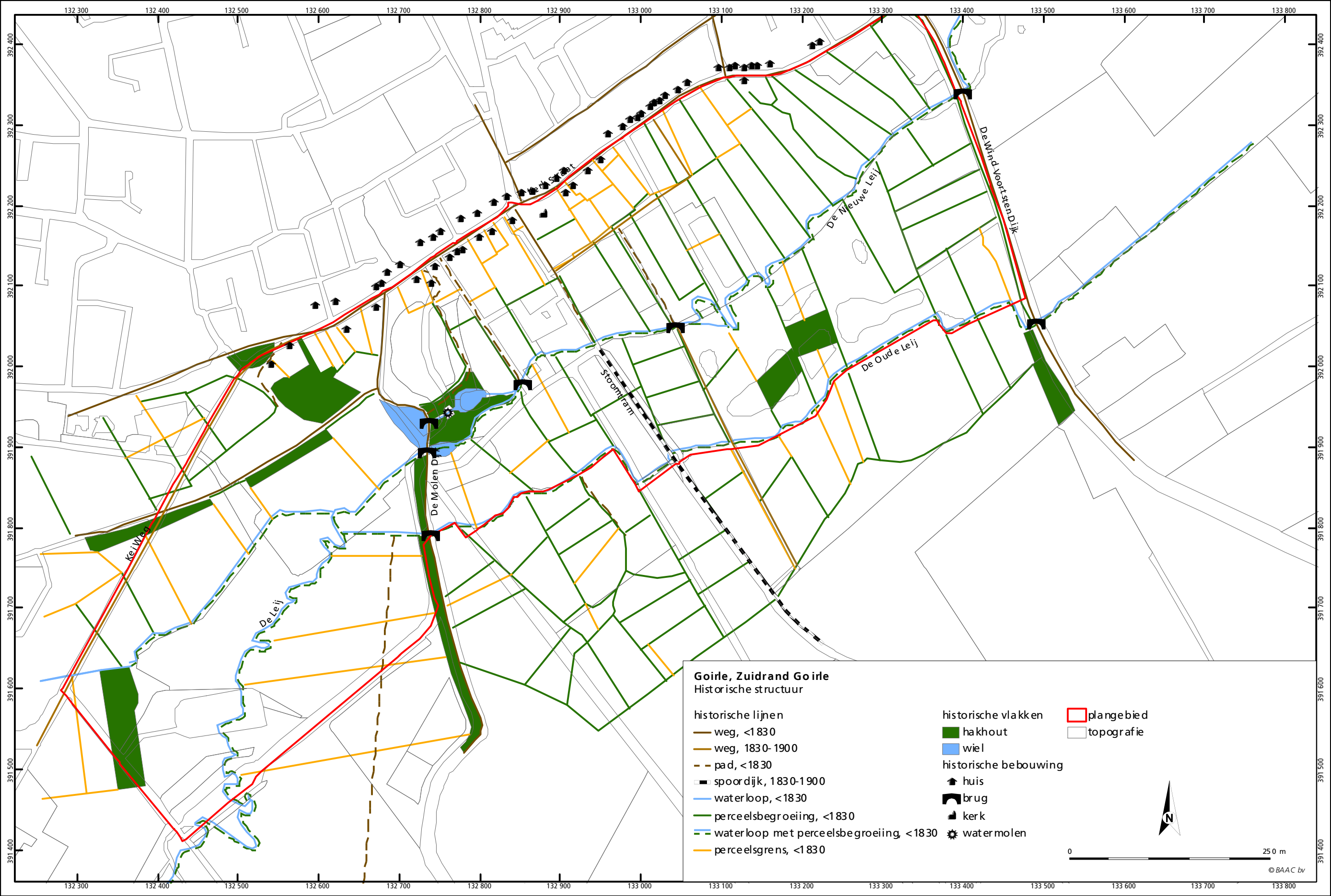
Bijlage 3

Kadastrale kaart 1811-1832

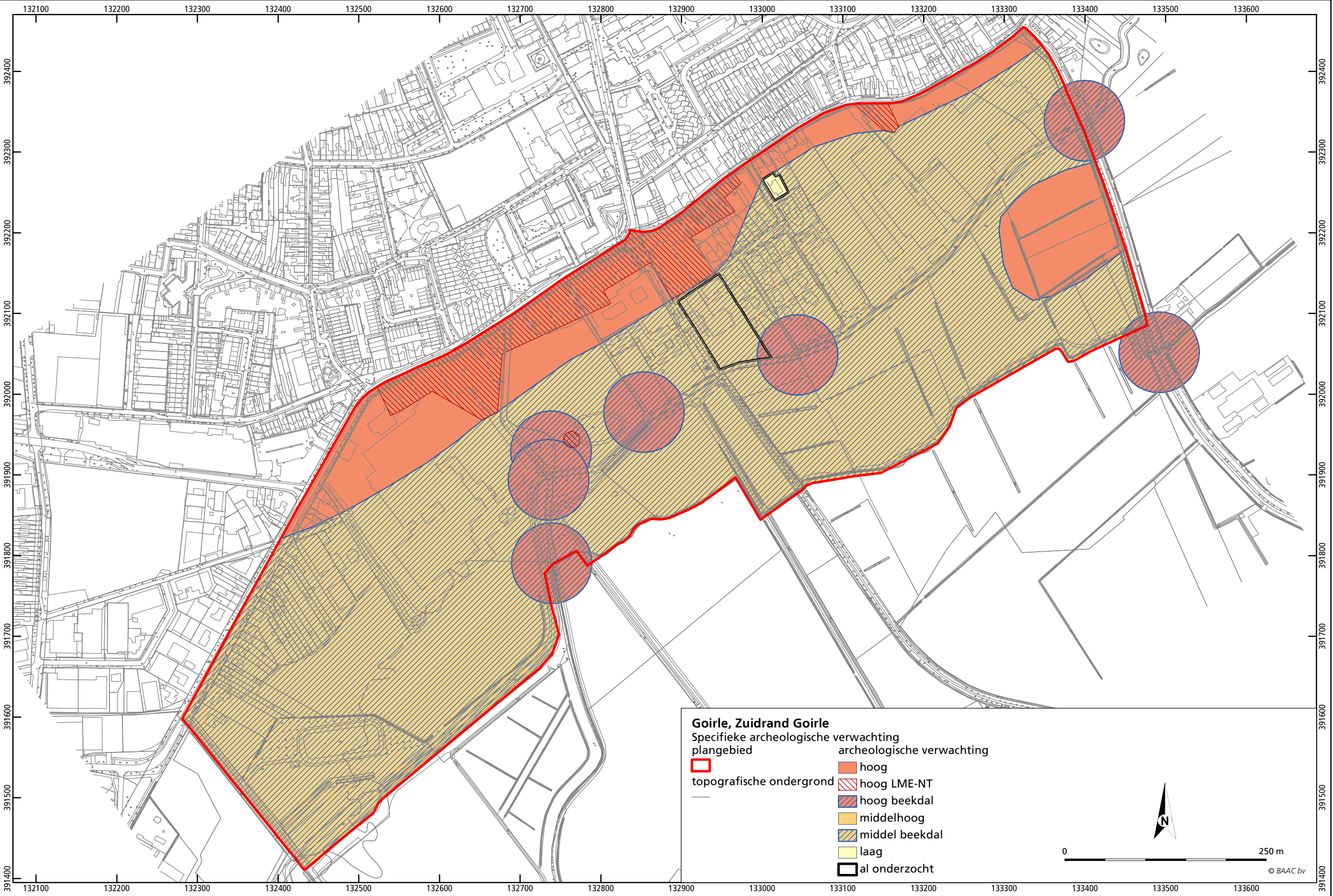
Bijlage 4

Historische structuur

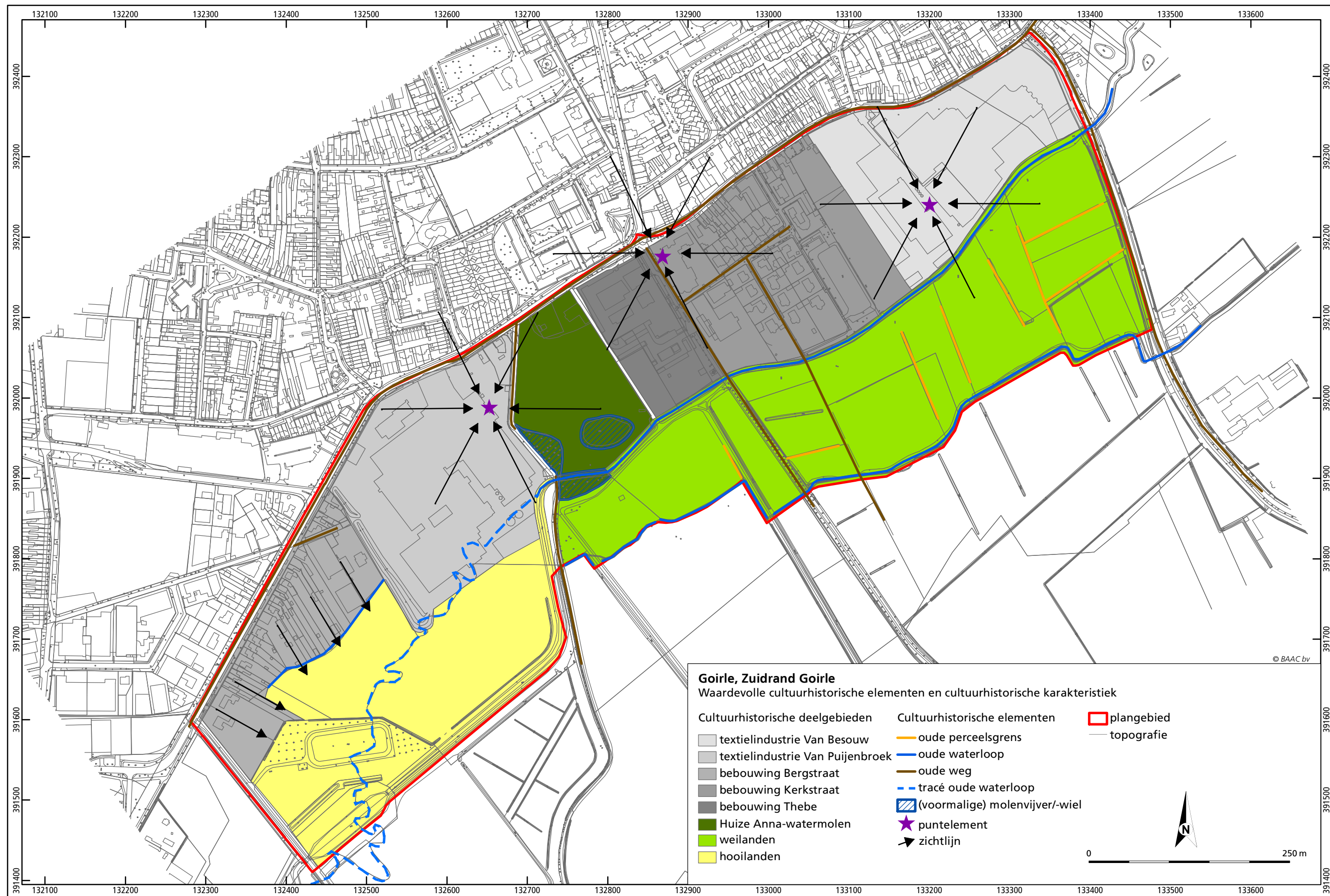
Bijlage 5

Specifieke archeologische verwachting

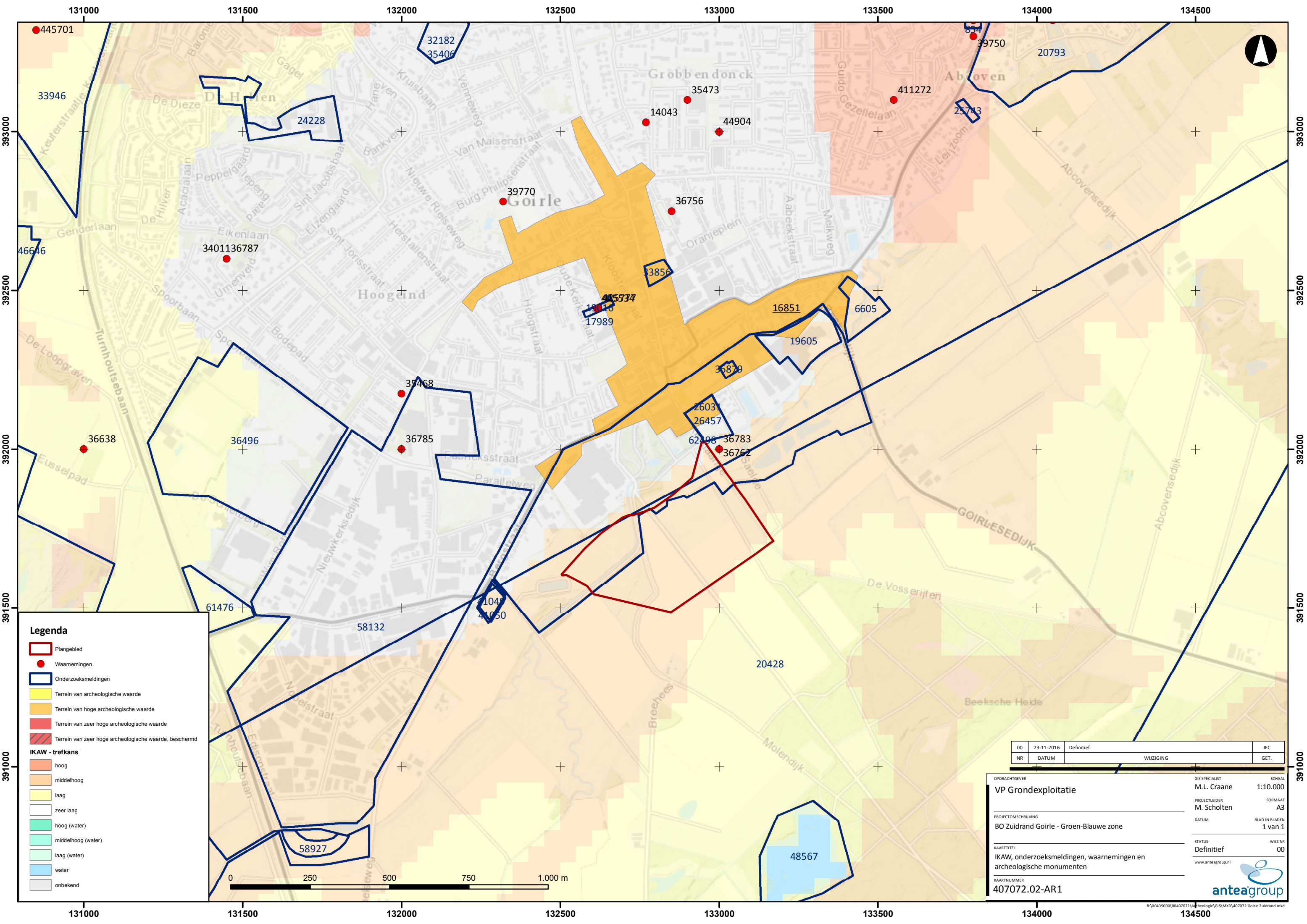

Bijlage 6

**Waardevolle cultuurhistorische elementen en
cultuurhistorische karakteristiek**

Kaartbijlagen

Legenda

Plangebied

Waarnemingen

Onderzoeksmeldingen

Terrein van archeologische waarde

Terrein van hoge archeologische waarde

Terrein van zeer hoge archeologische waarde

Terrein van zeer hoge archeologische waarde, beschermd

IKAW - trefkans

hoog

middelhoog

laag

zeer laag

hoog (water)

middelhoog (water)

laag (water)

water

onbekend

00	23-11-2016	Definitief	JEC
NR	DATUM	WIJZIGING	GET.

OPDRACHTGEVER

VP Grondexploitatie

PROJECTLEIDER

M. Scholten

DATUM

STATUS

Definitief

WIJZ.NR

00

KAARTTITEL

IKAW, onderzoeksmeldingen, waarnemingen en archeologische monumenten

KAARTNUMMER

407072.02-AR1

SCHAAL

1:10.000

FORMAAT

A3

BLAD IN BLADEN

1 van 1

www.anteagroup.nl